

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

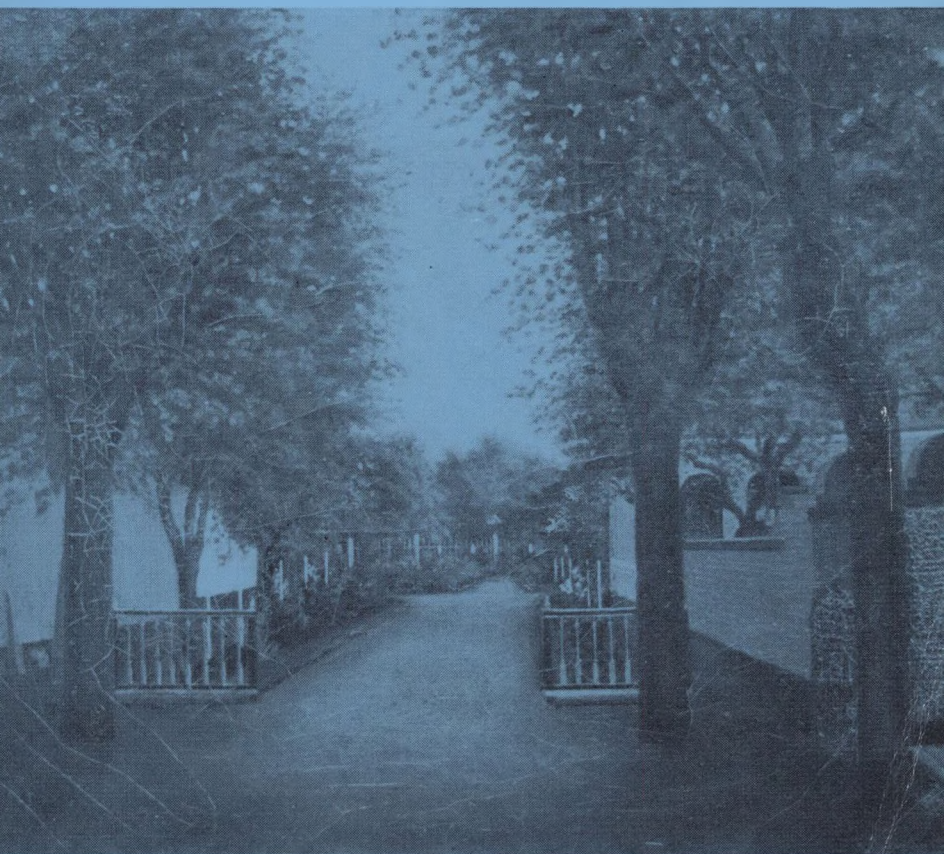
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra Ribe Amt

1983. Bind XXII-3

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt

Historisk Samfund for Ribe Amt

Ekspedition og kasse

Skolebakken 171, Postbox 2086, 6705 Esbjerg Ø.

Gironummer: 6 04 31 94

Forretningsfører: studielektor Jens Chr. Nielsen, Andrup

Bestyrelse

Formand: seminarielektor *Verner Bruhn*, Tulipanvej 24, 6705 Esbjerg Ø.

Redaktør: mag.art. *Kirsten Agerbæk*, Sortebrødregade 9, 6760 Ribe.

Borgmester *A. Chr. Andersen*, Grindsted.

Pastor *A. Frandsen*, Askov.

Købmand *Johs. G. Hansen*, Brørup.

Museumsinspektør *S. Manøe Hansen*, Ølgod.

Lærer *E. Busk Jensen*, Ounbøl, Sig.

Suppleanter:

Skoleinspektør *Sv. E. Tygesen*, Vorbasse.

Skoleinspektør *J. Hedegaard Rasmussen*, Darum.

Redaktion

Kirsten Agerbæk. Redaktørens telefonnr. (05) 42 37 92.

Jens Kusk, Tjæreborg.

S. Manøe Hansen, Ølgod.

Forsidebillede:

Haven ved Ribe Apotek 1859, malet af Henriette Eilschou. Privateje.

Ved eftertryk af Historisk Samfunds publikationer bedes kildeangivelse anført.

Henriette Eilschou og de romantiske haver i Ribe

Af Carsten Teilman Hald

Efter de store politiske og økonomiske omvæltninger, der fulgte med statsbankerotten i 1813, afståelsen af Norge i 1814, afslutningen af Englandskrigene og Wiener-kongressen 1815 lykkedes det borgerskabet i begyndelsen af det 19. århundrede inden for malerkunstens område at bryde dets hidtidige aristokratiske mæcenat. De store lærreder med konger og adelsmænd omgivet af magtens insignier højt hævet over hverdagens problemer hørte nu fortiden til. Nu var det borgerdyderne som nøjsomhed og stræbsomhed og en mere jordnær livsindstilling, der præger de små omhyggeligt udførte billeder af upretentiøse personers hverdag, således som de bl.a. kan iagttages på Eckersberg's billeder.

Men denne borgerlige klassicismes malemåde satte sig imidlertid kun få spor hos de på den jyske halvø virkende ikke-akademisk uddannede kunstnere og kunsthåndværkere, hvis oplæring, produktion og hele livsforløb sædvanligvis taber sig i det ukendte¹.

For Ribes vedkommende er udviklingen parallel med de øvrige jyske købstæder. Gennem århundreder er der bevaret få navne og endnu færre oplysninger om lokalt bosiddende kunstnere, der har udøvet kunstmalerhåndværket. Fra det 17. århundrede kan således eksempelvis nævnes Jacob Adrian Meulengraf og Hans Olsen, fra det 18. århundrede Hans Poulsen, og endelig fra det 19. først og fremmest Peder Ussing, der bl.a. i 1832 malede Torvet, samt i 1838 og 1860 Nørreport i Ribe. Endvidere har kancelliråd Rosengren på ren amatørbasis allerede i 1810 udført en udmærket tegning af Torvet, hvorimod eksisterende tegninger af Sønderportsgade, samt af Vagthuset på Torvet er usignerede og mangler enhver

Fig. 1.
Henriette Eilschou (1817-1877).
Foto L. E. Bøgh, Aarhus.

oplysning om kunstnerisk ophav². Især den sidstnævnte tegning hører til kunsthistoriens grænseområde, men er ikke uden folkloristisk betydning.

Det hørte med til det 19. århundredes kulturelle dannelsesmønster, at de velhavende borgerdøtre erhvervede en vis færdighed i at tegne, og mange malere og kunstnere ernærede sig ved at give undervisning heri, således f.eks. C. D. Gebauer i Århus, der var blandt de få akademi-uddannede kunstnere, der i dette århundredes første halvdel havde fast bopæl i Jylland.

Til denne kreds af tegnende piger hørte for Ribes vedkommende Henriette Eilschou (fig. 1). Hun drev det videre end de fleste af sine samtidige, idet hun ud over at være en habil tegner, både magtede og mestrede oliemaleriets teknik, hvorved hun skabte en lille, men udsøgt serie af små malerier af datidens romantiske haveanlæg i Ribe.

Over hendes kunst er der et vist akademisk præg, der er dybde og perspektiv, der er lys og skygge i hendes billeder, koloriten er varm, ligesom farveskalaen på hendes palet er stor. Motivvalget og emnebehandlingen er i det små en videreførelse af de ideer, som bl.a. den schweizisk fødte franske

filosof Jean-Jacques Rousseau i 1750'erne og 1760'erne lancerede, om at vende civilisationen ryggen til fordel for den totalt uspolerede natur. Disse tanker skabte dyrkelsen af den landlige idyl, og snart kappedes både digtere og malere om at besynges den. For Danmarks vedkommende skabte malere som Erik Pauelsen, Jens Juel, Elias Meyer og den unge Eckersberg i tiden før og omkring år 1800 en serie af sentimentale have- og parkbilleder fra det ø-danske område. Som formentlig den første har Henriette Eilschou derimod skildret en række have-idyller i Ribe og derved givet et vægtigt bidrag til den intime borgerlige kulturs historie i Vestjylland.

Af sædelighedsgrunde kunne datidens kvinder ikke optages på Kunstakademiet i København, da man malede efter nøgen model, hvorfor det på forhånd er udelukket, at hun har frekventeret dette. Hun kunne på linie med f.eks. blomstermalerinden Christine Løvmand være blevet uddannet privat hos en eller flere københavnske kunstnere, men om et sådant uddannelsesforløb foreligger der ingen tradition.

Det er i Ribe, at udgangspunktet skal tages, og inspirationskilden til Henriette Eilschou's kunst skal søges, hvor hun fødtes den 10. august 1817 som datter af apoteker Christian Cornelius Eilschou og Anania Hanssen¹.

Om faderen og den fædrene slægts æstetiske interesser og kunstneriske talenter véd man uendelig lidt. De fremtræder gennem 3 generationer som kendte og markante apotekere i Ribe². Særlig indtager farfaderen, Andreas Michaël Eilschou (1747-1824) på grund af sin tilbagevendende kritik at bystyret en central plads i sin samtids historie. Frederik den Sjette kaldte ham »Det urolige Hoved i Ribe«³.

Moderen Anania Hanssen (1788-1864)⁴ var datter af Katedralskolens kunstelskende og Rousseau-begejstrede rektor Lorenz Hanssen. Han dyrkede i sin ungdom sideløbende med sit teologiske studium tegnekunsten i København, og senere gav han i sit hjem i Ribe gratis tegneundervisning til dem af byens borgere, der havde lyst⁵. For at fremme havekunsten anlagde han en slags planteskole, og hans indsats på havekunstens område gør det nærliggende at betragte ham som ophavsmænd til anlæggelsen af en række sentimentale haver i

Ribe, der alle blev præget af prospektmaleriets idyliske stil, som de franske 1600-tals malere Nicolas Poussin og Claude Lorrain ved deres bekendte malerier havde givet til videre efterfølgelse. Haverne skulle anlægges som et stykke poesi – en række billeder, der kunne både glæde og sysselsætte fantasien.

Af morfaderen har Henriette imidlertid ikke modtaget undervisning, da han døde et årstid før hun blev født, men derimod fra moderens hånd. Igennem 1820'erne og 1830'erne videreførte hun sin faders kunstkreds, og omkring sig på apoteket samlede hun familiens og vennekredsens piger, der udover tegnekunsten først og fremmest dyrkede broderiet. I denne kreds skabtes en fornem serie af broderier, bestående dels af billeder i den såkaldte kobberstikmanér – også kaldet hårbroderie – med motiver fra bl.a. Ossiandigtenes fascinerende sagnverden, dels af blomsterbilleder i kulørt silketråd, der den dag idag gengiver de gamle Ribehavers blomsterflor. En del af disse broderier findes idag på de vestjyske museer^a, en del i den Eilschou'ske efterslægt, som f.eks. det af Henriettes ældre søster Jacobine Laurence udførte blomsterbillede, der daterer sig fra 1824. (fig. 2).

Med en kunstnerisk begavet bedstefader og en talentfuld moder, der både havde evner og vilje til at lade sine døtre i videst muligt omfang tilegne sig datidens almindelige dannelse, var der hermed lagt et fundament for Henriettes almindelige kunstneriske dannelse. Men hertil kommer endvidere påvirkning udefra, der skulle blive af betydning for udviklingen af hendes talent.

I 1836 opholdt Eckersberg-eleven Jørgen Roed sig i en 3-måneders periode i Ribe. Han tog ivrigt del i byens almindelige selskabelighed, hvorved han også kom i kontakt med byens apotekerfamilie. Dette fremgår bl.a. af en udtalelse fra Henriette's morbroder, adjunkt Peter Tetens Hanssen: »Det har været mange her i Byen behageligt, at Hr. Roed paatog sig det Hverv at udføre Afbildning af vor ærværdige Domkirke. Denne unge Mand har ved sin fordringsløse Opførsel ei mindre end ved sit Talent erhvervet sig her megen Agtelse«[?].

At den kunstinteresserede pige har fulgt med Roed røber en lille blyantstegning fra hendes hånd af Ribe Domkirke, hvor

Fig. 2. Kunstbroderi, udført af Jacobine Laurence Eilschou i 1824. Privateje. Foto forfatteren.

vinklen er den samme, som Roed benytter i sine fire billeder af domkirkens ydre, der ses fra nordøst, hvorved kirkens særegne arkitektur med det karakteristiske korparti og det vældige borgertårn fremhæves. Interessant er det at sammenholde den nette pigestreg med den professionelle malers: man mærker, at det kniber for amatøren at få de rette proportioner i tårnet.

Var dette sommerophold i Ribe nok så kortvarigt, forårsagede det ikke desto mindre et livslangt bekendtskab mellem den Eilschou'ske familie og Jørgen Roed, der bl.a. manifesterede sig i, at han senere portrætterede medlemmer af Henriettes familie¹⁰.

Havde Jørgen Roeds Ribe-ophold indviet Henriette i enkelte af den akademiske maletekniks elementære og teoretiske grundsætninger, så betød dog den århusianske malersvend Ole Mathiesen Bøgh's (1811-38) ophold i Ribe i 1837 den praktiske oplæring. Han blev anbefalet for Anania Hanssen af den

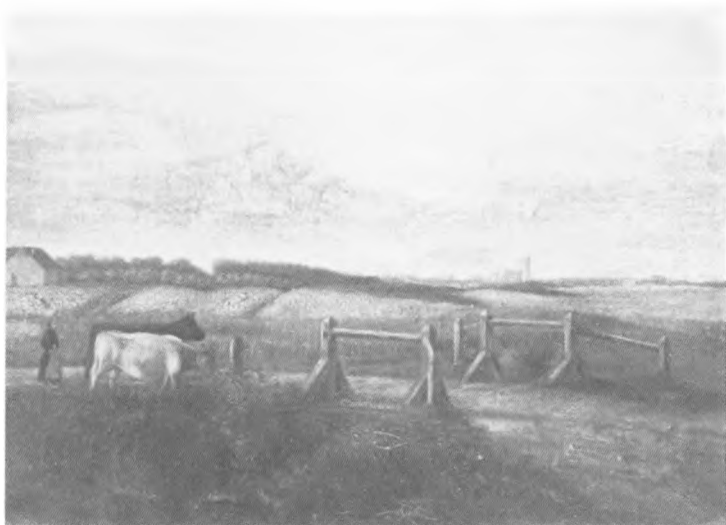

Fig. 3. Ribe Slotsbanke med Korsbrødregaard, malet 1837 af Ole Mathiesen Bøgh. Privateje. Foto forfatteren.

driftige apoteker David Seidelin i Skanderborg, der var bekendt af hendes 2. mand, apoteker Frederik v. Stöcken (1796-1868), der havde overtaget apoteket i Ribe ved Christian Cornelius Eilschou's tidlige død i 1830.

Hvor længe Ole Bøgh har opholdt sig i Ribe véd man ikke, men han ses i al fald i 1837 at have signeret et billede af Ribe Slotsbanke med Korsbrødregården, der i baggrunden domineres af den dengang hvidkalkede domkirke¹¹ (fig. 3).

Sammenholder man dette maleri med de af Henriette malede, er der fin overensstemmelse i både teknik og motivbearbejdelse, der herved kun kan bekræfte familietraditionen om, at Ole Bøgh var den 17-årige piges egentlige læremester i arkitektur- og landskabsmaleri. Hvorvidt Henriette på et senere tidspunkt også har haft kontakt med Bøghs broder Jens Christian Bøgh (1816-78), der efter en oprindelig ren håndværksmæssig uddannelse opholdt sig et par år ved Kunstakademiet i København og senere slog sig ned i Århus som land-

Fig. 4. Gl. Varde Landevej, malet af Henriette Eilschou ca. 1840. Privateje. Foto forfatteren.

skabsmaler, har man intet kendskab til, men man véd, at Henriette Eilschou har opholdt sig i Århus, hvor hun blev fotograferet af L. E. Bøgh, jvf. fig. 1.

På linie med sin moder har den lille Ribe-kunstnerinde ladet sig inspirere af udenlandske kobberstik, således f.eks. af Naudets kobberstik efter Claude Lorrains maleri fra den romerske kampagne, »Vue des plus beaux Edisons dans une Campagne de Rome«¹². Af dette stik fornemmer man visse, omend svage reminiscenser i hendes maleri »Gl. Varde landevej«, hvor den romerske kampagnes ruiner er blevet erstattet med en i let dis indhyllt Ribe Domkirke (fig. 4).

Da hun med sin pensel har skildret amtmanshaven (fig. 5), bispehaven (fig. 6) og apotekerhaven (fig. 7), hvor blomster og træer udgør den væsentligste bestanddel, virker det som en naturlig følge heraf, at hun også har dyrket det egentlige blomstermaleri, og hvad hendes søstre og veninder formåede med nål og tråd, har hun formået med sin pensel. Således har

Fig. 5. Haven til Ribe Amtmandsbolig, malet af Henriette Eilschou ca. 1860. Foto forfatteren.

hun i en fremrykket alder med sand virtuositet formået at bevare indtrykket af årets sidste rose.

Umiddelbart ville det være nærliggende at søge kilderne til hendes blomstermaleri hos datidens kendte blomstermaler Claus Ditlev Fritsch (1765-1841), da hendes bedstemoder på fædrene side tilhørte Ribe-familien Fritsch, men hidtil er det ikke lykkedes at påvise nogen relation mellem blomstermaleren og den ripensiske familie.

Henriette Eilschou har aldrig udarbejdet nogen fortegnelse over sin produktion, der foreligger ingen dagbogsoptegnelser, brevmateriale eller andre arkivalier, der blot kan give en fornemmelse om omfanget. Hendes billeder, der alle er usignede, er ikke skabt med salg for øje, ligeså lidt som de nogensinde er blevet gjort til genstand for offentlig udstilling. De er fremstillet til glæde for en snæver familiekreds.

Blandt hendes 5 gifte søskende og deres slægt skal hendes arbejder derfor søges, og af 14 søskendebørn ses der idag kun at være efterkommere efter 2, hvoraf kun den ene har inter-

Fig. 6. Taarnborg i Ribe, daværende bispegård, set fra haven, akvarel af Henriette Eilshou ca. 1860. Foto forfatteren.

esse i denne sammenhæng, nemlig apoteker Rasmus Christian Cornelius Nielsen (1839-1920), Varde, der var søn af hendes ovenfor omtalte søster Jacobine Laurence (1809-1855) og stiftamtmand Henrik Christian Nielsen (1805-85), Ribe¹³. For denne nevø og hans 2 søskende, der begge døde tidligt, kom Henriette Eilshou og hendes ligeledes ugifte søster Elise (1816-1878) til mere eller mindre at træde i moders sted, og ret naturligt fandt »tante Jettes« efterladenskaber, der var uden nogen form for kommerciel værdi for samtiden, vej til nevøen på Varde Apotek, for hvem de pågældende billeder havde stor erindringsværdi¹⁴.

Om Henriettes liv er der endvidere at fortælle, at hun forblev i barndomshjemmet, og efter moderens død styrede hun og søsteren Elise hus for Frederik v. Stöcken, der ved sit testamente gengældte deres hengivenhed således: »I Betragtning af, at mine kjære Steddøtre Elise og Henriette gennem en længere Aarrække ikke have oppebaaret nogen egentlig Rente af deres Fædrene Arv, medens de med al Flid og Iver har virket i Husets Tjeneste, finder jeg Anledning til som Godtgørelse og Oprejsning for Dem, hermed at bestemme som mit Ønske og min Vilie, at de skulle være berettiget til at overtage for en Sum af 2.500 Rdl, skriver totusinde og femhundrede Rigsdaler, det Hus i Bispegade her i Ribe, Matr. nr. 106 A og B¹ med Grund, Have og Tilbehør, som jeg har tilkjøbt mig af Kjøbmand Th. Böggild«.

Og efter Frederik v. Stöckens død overtog de to søstre herefter huset i Bispegade, og sammen med deres to gifte søstre, Ingeborg Kirstine (1814-1885), enke efter borgmester Hans Tranberg i Ribe, og Sophie (1823-?), enke efter adjunkt Carl d'Origny, deltog de som selvskevne, kære gæster ved deres svoger, stiftamtmand Henrik Nielsens middagsbord hver søndag og ved alle årets højtider og andre fest- og glædesdage i familien og den store vennekreds.

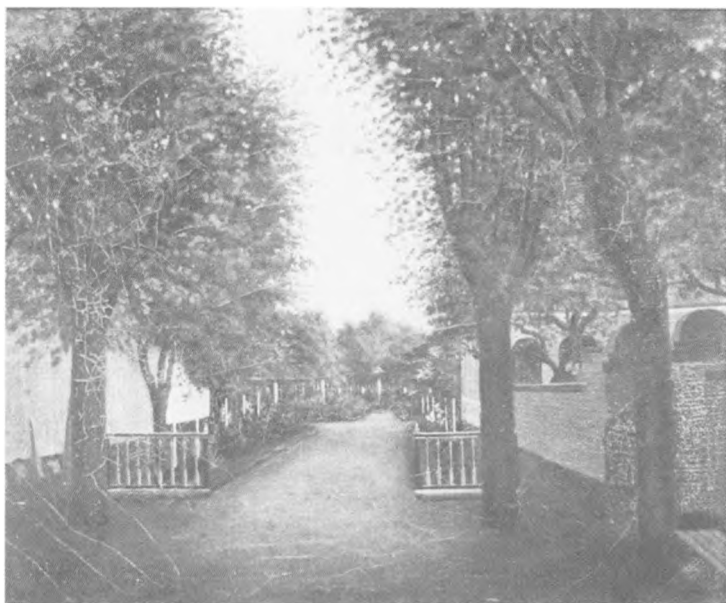
Den 23. april 1877 døde Henriette Eilschou, og året efter søsteren Elise, og begge blev de begravet i forældrenes gravsted på Sct. Catharina Kirkegården i Ribe. Da boet efter Frederik v. Stöcken endnu ikke var afsluttet, blev »tanternes bo« inddrager i dettes vidtløftige skifte, der først blev afsluttet i 1904.

Fortegnelse over de i dag kendte arbejder af Henriette Eilschou

1. Ribe Domkirke (1836).

Ikke betegnet. Blyantstegning på papir. 14×19 cm. Oplysning om billedets kunstneriske ophav skyldes Henriette Eilschou's søsters sønneatter, fru apotheker Jac. Friis, f. Nielsen, Varde (1872-1962).

Proveniensen: Altid i den Eilschou'ske efterslægts eje.

Fig. 7. Haven ved Ribe Apotek 1859, malet af Henriette Eilskou. Privateje. Foto forfatteren.

2. Ribe set fra Broen mellem Plantagen og Troils Kro (Gamle Varde Landevej). (ca. 1840), Fig. 4.
Betegnet af søstersønnen apoteker R. C. C. Nielsen, Varde: Malet af Jette Eilskov og med oplysning om motiv. Olie på lærred. 21,5×27 cm. Samtidig forgyldt ramme.
Proveniensen som 1.
3. Haven ved Amtmandsgården i Ribe i Stiftamtmand Niensens tid. (ca. 1860). Fig. 5.
Betegnet: Jette Eilskov fecit. Olie på lærred. 21,5×28,5 cm. Samtidig forgyldt ramme.
Proveniensen som 1.
4. Amtmandshaven i Ribe (ca. 1860).
Betegnet: Tegnet af Jette Eilskov. Akvarel. 11,5×17 cm.
Proveniensen som 1.
5. Ribe bispegård set fra haven. (ca. 1860). Fig. 6.
Ikke betegnet. Akvarel 32×39 cm. (lysmål). Nyere forgyldt ramme.
Proveniensen som 1. Oplysning om billedets kunstneriske ophav som 1.
6. Haven ved Ribe Apothek, (1859). Fig. 7.
Betegnet med blæk på lærreds bagside f.s.v.a. motiv og år. Påskrift på

Henriette Eilschou og de romantiske haver i Ribe

- ramme: Malet af Jette Eilskov. Olie på lærred, 21×25,5 cm.
Proveniens som 1.
7. Reine Claude, Verbesse, Viola Tricolos og den sidste Provence Rose fra haven ved huset nr. 106 i Bispegade i Ribe, 14. sept. 1871.
Betegnet f.s.v.a. motiv og dato af Henriette Eilschou selv på billedets forside. Akvarel 20×25 cm. Oplysning om kunstnerisk ophav som 1.
Proveniens som 1.
  8. Bøgegren, violer og anemoner (ca. 1870).
Ikke betegnet. Olie på lærred. 26,5×18,5 cm. Oplysning om kunstnerisk ophav som 1.
Proveniens som 1. Bred forgyldt ramme fra Kleis' forgylderetablissement, København.
  9. Rødbøg og æbleblomster (ca. 1870).
Pendant til 8.
  10. Roser. (ca. 1870).
Ikke betegnet. Olie på lærred. 16×21,5 cm. Oplysning om kunstnerisk ophav som 1. Bred forgyldt ramme fra tiden.
Proveniens som 1.
  11. Stiftamtmand Henrik Christian Nielsen (1805-1885) (ca. 1850).
Ikke betegnet. Tegning med blæk på papir, 13,5×16,5 cm. Oplysning om kunstnerisk ophav som 1.
Proveniens som 1.
  12. Sydlandsk udseende hus og 6 ansigter i profil af officerstyper fra 1848-50.
Ikke betegnet. Pennetegning. 12×19,5 cm. Oplysning om kunstnerisk ophav som 1.
Proveniens som 1.
  13. Stilleben.
Ikke betegnet. Olie på lærred, der er spændt op over pap. Oplysning om kunstnerisk ophav som 1.
Proveniens som 1.
  14. Apoteksgården i Ribe (1850'erne).
Ikke betegnet. Ikke færdig akvarel. Oplysning om kunstnerisk ophav som 1.
Proveniens som 1.

Der har endvidere i den Eilschou'ske familie været en tradition for, at Henriette også skulle have hengivet sig til porcelænsmaleri, men det er idag ikke længere muligt at finde frem til blot et enkelt stykke, der med nogenlunde rimelighed kan sættes i forbindelse med hende.

Noter og henvisninger

1. (red.) Palle Friis m.fl.: De næsten ukendte. Skilderier fra 1800-årene. Kbh. 1971, forord v/Peter Seeberg, s. 5.
2. Otto Smith: Ribe Bys Historie 1730-1820, I, Kbh. 1936, s. 125, s. 153.

3. Peter Eilskov: Stamtavle over Slægten Eilskov. Odense 1869.
4. E. Dam & A. Schæffer: De Danske Apotekers Historie I, Kbh. 1925, s. 226-235.
5. Otto Smith, a.a., s. 72ff.
6. J. C. L. Lengnich: Stamtavle over Familien Wederkinch, u.å., s. 4-5.
7. Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie I, Kbh. 1947.
8. Charlotte Porsman: »Broderede billeder«, *Mark og Montre* 1977, s. 66-76.
9. V. Villadsen: Ribe Domkirke. Et motiv i dansk guldalderkunst, Esbjerg 1974, s. 31.
10. G. Stemann: »1864 – Breve fra Stiftamtmand Nielsen«, *Fra Ribe Amt* III (1911-14), s. 220-221.
11. Weilbachs Kunsterleksikon², 1949, bd. I, s. 179. – Det her omtalte maleri var i apoteker Fr. v. Stöckens eje og er senere blevet arvet i den Eilschouske efterslægt.
12. Et eksemplar af kobberstikket var i Fr. v. Stöckens eje og er senere blevet arvet i den Eilschouske efterslægt.
13. Henriettes broder, Christian E. (1818-1905) overtog 1855 apoteket på Nykøbing Sjælland, der har været drevet videre af hans søn og sønnesøn indtil 1973.
14. Malerierne blev senere overtaget af apoteker R. C. C. Nielsens datter, fru apoteker Jac. Friis, Varde.

Carsten Michaël de Teilman Hald, f. 1941, cand. jr., Sct. Marcus Plads 10, 1921 København V. Har skrevet: »Vestjyske Adelsfolk«, udgivet af Hist. Samsf. for Ribe Amt, samt artikler i: »Fra Ribe Amt«, Personalthistorisk Tidsskrift, Krigshistorisk Tidsskrift, Mark og Montre, Medicinsk Forum m.fl.

Købmand P. J. Kjær i Kjelst

(1776-1853)

Af Harald Thrane

Transport fra Kjelst ad søvejen har undertiden været betydelig, og det var vel også grunden til, at Peder Jensen Kjær drev en omfattende handel ved siden af en middelstor gård, Fjordgården (1807-1846) i Kjelst i Billum sogn.

Præcist hvor stort et omfang eller en betydning søfarten har haft for Kjelst er uvist, men på et kort over egnen år 1870 står der endnu *Kjælstøre Ladeplads* helt inde i bunden af Ho Bugt (fig. 1). Her gik der vest for Fjordgården en vej ned til ladepladsen, men stormfloden 1928 fjernede denne nedkørsel helt.

Umiddelbart synes transporten ad søvejen at have været noget besværlig. Der var ebbe og flod to gange i døgnet og ringe dybde, hvad der i særdeleshed måtte tages hensyn til, når der blev udskibet klægsten (mursten) fra teglværker i Kjelst, samt kreaturer og andet, der tyngede meget i everterne, som helst skulle kunne sejle igen ved flod.

Hvornår P. Kjær startede købmandshandelen vides ikke, ligesom det er uvist, om faderen, Jens Kjær, der var gift med Mette Jacobsdatter og som overtog fæstet på Fjordgården i 1770, har drevet handel. P. Kjær blev 1805 gift med Mette Sørensdatter, og 1807 overtog han fæstet på gården efter faderen. 1810 købte han gården fri for hoveri, og 1817 forsynede han den med nye bygninger.

I det endnu bestående stuehus kom nogle breve fra årene 1819-1821 frem i dagens lys i 1975, mere eller mindre ulæselige. De var nemlig blevet revet i stykker og brugt til at fylde sprækkerne i bjælkerne.

I et af brevene fra 1821 beder Andres Knudsen fra Søvigshuus indtrængende P. Kjær om udsættelse af tilbagebetaling

Fig. 1. Kort fra 1870 over det område, artiklen omhandler. Reproduceret med Geodætisk Instituts tilladelse (A 486/75).

af et lån. Han skriver blandt andet: »På grund af disse svære tider kan jeg intet undvære, da jeg selv har til gode. Men jeg beder Eder at I haver endnu taalmodighed. I skal ikke tage skade ved mig, gode ven«.

Gælden til P. Kjær kan stamme fra den handel, han drev, og som på dette tidspunkt må have haft en anseelig størrelse, selv om der var en gældende lov helt fra år 1422, hvorefter ladeplasserne blev gjort ulovlige, indtil loven ophævedes 1857. I den tid havde købstæderne eneret på al handel, det ville sige, at al handel skulle foregå på deres torve. Alligevel er der foregået handel andetsteds. P. Kjær førte regnskab over hande-

len, men kun ca. halvdelen af hans sidste bog er bevaret fra årene 1825 til 1838.

Regnskabsbogen kunne friste til at tro, at han havde fået privilegium til at måtte handle, men ved gennemgang af bevillinger til næringsdrift og håndværk på landet i Landsarkivet for Nørrejylland findes intet tegn på, at han var i besiddelse af en sådan bevilling.

Man må efter al sandsynlighed have set stort på gældende lov, vel på grund af den forholdsvis lange vej til købstaden, for de fleste i Billum sogn havde konto hos P. Kjær, også stedets mangeårige sognefoged, Peder Jacobsen. Men også en del mennesker fra Janderup og Ål sogne har handlet med ham, og ad søvejen har han blandt andet handlet med folk fra Ho, Hjerting, Langli, Fanø, Mandø og Rømø. Bondeskipper Søren N. Rasch fra Ho har således adskillige gange lagt ind til Kjelst for at fragte varer for bønderne. Af Søren Raschs dagbog fremgår også, at P. Kjær en enkelt gang har lejet ham til at fragte varer for sig, nemlig: »d. 24. april 1834 blev »Clara Marie« målt i Hjerting dets drægtighed var 2 læster, så blev den befragtet til Rømø af P. Kjær i Kjelst med 1700 mursten og mere adskilligt samt 42 stk. güest (gæst) fragt 7 rd«¹. Det har formentlig også været ført i Kjærs regnskabsbog, men der mangler desværre en del sider i den med tiden stærkt medtagne bog.

Resten af P. Kjærs sidste købmandsbog for årene 1825-1838 har et format på 10×31 cm og er nummereret fra side 60 til 153. Den indeholder nu 88 sider. Mindst 65 sider af bogens indhold er gået tabt, vel helt fra hans egen tid, og det gør, at bogen er i løsblade.

En gennemlæsning af bogen viser, at han af og til har benævnt sine kunder med de navne, de pågældende blev kaldt, f.eks. Søren Smed, Niels Fattig. Han har også navngivet dem efter de gårde eller byer, de kom fra.

Ud for kundens navn er anført, om det er debet eller kredit. Under debet er kunderne opført kronologisk, hvad enten de har betalt samme dag, eller der er gået 5-10 år, inden der er blevet gjort op. Under kredit er anført de kunder, der har solgt til P. Kjær, og hvis varer han solgte videre.

Der har nærmest været tale om en blandet landhandel, hvor nogle kom for at afsætte overskud af deres egne produkter, og langt de fleste har så købt andre varer i stedet. De små vare-mængder taler tydeligt for, at det har været nøjsomhed, der prægede hverdagen, selv om nogle kan have handlet andet-steds. Den tids behov samt hjemmenes selvforsyning gjorde, at man ikke så ofte var ved købmanden. Langt de fleste sider i bogen har Kjær krydset over, antagelig for at vise, at der er gjort op. Man kan se, at handelen så småt begynder at tage af i 1830erne, og han er formodentlig holdt op med at handle omkring 1838, der er det sidste årstal, der er nævnt i bogen. Han var da også i en alder af 62 år.

Af varer, der går igen i bogen kan nævnes: »salt, smør, flæsk, hønseæg, sukker, tobak, te, kaffe, bøn(ner), tut hør², vadmél, tran, tjære, tømmer, klægsten, jerngiord, stål, søm, brændevin, mjød og simple farvestoffer som alun, indigo, blåsten og vinsten m.m. Nogle af de nævnte varer taler for, at han har haft forbindelse udadtil.

Han skal efter fortællinger have handlet med hollændere, men det er der ingen tegn på i bogen, men P. Damgård har skrevet følgende, som er et uddrag af en tale, han har holdt: »Den første generation, jeg kender på denne gård, dog kun af omtale, det var Olefar Per Kjan – som han blev kaldt. Han var købmand, og han handlede bl.a. med hollænderne, hvad det store varmebækken her på gården vidner om. Og det kunstfærdige stueur, det vakte især beundring ved, at det viste dato, måned og årstal, så var der skibe, der når det var i orden, sejlede hver gang det slog. Skibet kom og lagde til der nede – ve æ over –. I den næste generation var det Fanøskuder, der lagde til hos Niels Thuesen, han blev dog altid kaldt Olefar. Handlede mest med Fanøboerne, han dyrkede mange kartofler, og dem solgte han til dem, tillige fedede han kreaturer, som han rejste over med og slagtede, og den dag, det gik for sig, mødte Fanøkonerne op for at få lidt blod. Da kunne det ikke så godt gå an, hvis de var for velhavende, da kunne der falde stikpiller. Han var også den første, jeg så, der dyrkede roer, det var turnips, han passede køer og svin, jeg måtte tit ud at plukke grønt til grisesøerne, men fik så også en 2-øre eller

Købmand P. J. Kjær i Kjelst (1776-1853)

5-øre for det, da var han ikke så kneben. Han var ikke så lidt af en forsøgmand»³.

P. Kjærs svigersøn, Niels Thuesen, der var gift med Maren Pedersdatter, havde gården 1846-1886. han drev også handel, men i betydeligt mindre omfang.

Noter og henvisninger

1. Søren N. Raschs optegnelser, v/ H. K. Kristensen: En dansk bondeskipers historie. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1977.
2. »tut hør« er iflg. ODS sammensnoet hør.
3. Peder Damgård (1880-1966), kom 1887 som 8-årig ud at tjene på Fjordgården. Hans stedmor, Mette Kirstine, var P. Kjærs barnebarn.

Harald Nørmark Thrane, f. 16. februar 1959, tømrer. Ho Bugt Vej 45, 6852 Billum. Har skrevet enkelte mindre artikler af lokalhistorisk indhold.

Selskabet »Børnenes Vel« i Esbjerg

Af Torsten Riber

Da denne artikel behandler et emne, der berører adskillige nulevende esbjergensere, har forfatteren valgt at skildre institutionens historie frem for at beskrive enkeltpersoners rolle i og oplevelse af »Børnenes Vel« og dets virke.

I 1902 blev i Esbjerg stiftet selskabet »Børnenes Vel«. Selskabet nåede i årenes løb bl.a. at få oprettet adskillige optagelseshjem, børnehaver og vuggestuer og fik desuden i en årrække overladt plejebørnstilsynet i Esbjerg kommune. »Børnenes Vel« blev ligesom andre selskaber af samme navn rundt om i landet oprettet på opfordring af »De danske Plejehjemsforeninger«, og selskabet var et eksempel på de efterhånden talrige private foretagender, der siden første halvdel af det 19. århundrede var opstået for at forbedre forholdene for børn, der var undergivet den offentlige forsorg.

Efter fattigloven af 1803 skulle fattigvæsenet sørge for opfostringen af forældreløse børn samt børn, hvis forældres forstand, helbred eller moralske forhold gjorde det umuligt, set med samtidens øjne, at betro dem opdragelsen af børnene. Endvidere kunne børn komme under fattigvæsenet, hvis forældrene p.gr.a. svagelighed, mange børn, alderdom el. lign. ikke var i stand til at tjene tilstrækkeligt til at kunne forsørge dem. Den forsørgelsesmåde, 1803-loven foreskrev, var at indtinge børnene i pleje hos en familie eller enkeltperson i sognet. Denne fremgangsmåde var stort set enerådende i første halvdel af det 19. århundrede, og selv om andre forsørgelsesformer vandt indpas i den sidste halvdel af århundredet, vedblev plejehjemsanbringelsen at være den mest benyttede. Forsørgelsen af børnene kom i stand ved, at fattigkommissionen én

gang om året indhentede tilbud fra dem af sognets folk, der var interesseret i at tage et barn i pleje. De fleste sognes fattigkommissioner valgte de billigste tilbud, hvorved børnene ikke altid fik de bedste plejehjem, og da der blev holdt licitation over børnene hvert år, kunne de endvidere blive tvunget til med mellemrum at skifte plejehjem. Desuden kunne den plejeløn, som fattigvæsenet betalte plejeforældrene, langtfra dække omkostningerne til børnenes forsørgelse, og denne fremgangsmåde kunne da også kun opretholdes, fordi det var almindelig praksis at lade børnene arbejde, så meget de evnede, på den gård eller det husmandssted, hvor de var sat i pleje. At børnenes arbejdskraft spillede en væsentlig rolle fremgår endvidere af, at det i langt de fleste tilfælde var muligt for fattigvæsenet at få sognets folk til at tage plejebørnene for en mindre plejeløn jo ældre og dermed mere arbejdsdygtige, børnene blev. Nogle ganske få steder, f.eks. i Ålborg, blev der ført et vist tilsyn med, at børnene ikke misrøgtedes, men dette blev først gjort obligatorisk med loven af 1888 om tilsyn med plejebørn¹.

I anden halvdel af 1800-tallet betød oprettelsen af de mange fattiggårde, at en hel del børn fik deres opholdssted her. Så vidt det er muligt at skønne, var plejehjemsanbringelse dog stadig den mest anvendte. I 1806-7 blev der i Slagelse oprettet et fattighus med tilhørende arbejdsrum, og dette må nok anses for landets første fattiggård. Det næste blev oprettet i Døstrup i 1826, men bortset fra nogle få fattiggårde, fortrinsvis i Ribe amt, slog bevægelsen først igennem på landsplan i 1860'erne. Antallet af fattiggårde kulminerede omkring midten af 1880'erne, hvor det er anslået, at der var mellem 350 og 370. Med fattigloven af 1891 blev forsørgelsen i hjemmet gjort til den foretrukne form for fattigforsørgelse, og i løbet af 1890'erne faldt belægningen på mange fattiggårde betydeligt. Den endelige afskaffelse af fattiggårdene skete med socialreformen af 1933.

Medens børnene udgjorde en stor del af beboerne på fattiggårdene på landet, var det sjældent, at børnene i byerne blev anbragt på fattiggården; skete det, var det som regel kun midlertidigt eller på grund af særlige omstændigheder. På fattig-

gårdene fik de indlagte lemmer frit husly samt alt nødvendigt til livets ophold såsom mad, klæder, lys, varme, lægehjælp m.m. Til gengæld skulle de udføre arbejde, afpasset efter deres kræfter, være lydige mod forstanderen og rette sig efter fattiggårdens reglement. For fattigvæsenet kunne denne forsørgelsesmåde medføre besparelser idet de indlagte lemmers udførte arbejde kunne betale en del af omkostningerne ved at drive fattiggården.

Desuden var det meningen, at arbejdspligten på fattiggårdene skulle skræmme dovne folk fra at søge at leve på fattigvæsenets regning. Ofte så man da også, at antallet af folk, der levede af understøttelse faldt, når der i egnen blev opført en fattiggård. Dette skyldtes dog nok så ofte den meget udbredte skræk blandt fattige folk for at ende på fattiggården, idet man her i høj grad mistede sin selvbestemmelsesret. Som nævnt skulle de indlagte lemmer adlyde forstanderen og udføre det af ham anviste arbejde samt holde sig til fattiggårdens reglement; endvidere måtte de ikke forlade fattiggården uden forstanderens tilladelse. Brød folk reglementet, kunne de som straf blive anbragt i fattiggårdens arrest og eventuelt samtidigt blive sat på halv kost under de første par dage af afsoningen. Indlagte folk kunne, hvis de kunne dokumentere, at de havde en mulighed for at forsørge sig selv, slippe ud af fattiggården. Hvis de indlagte lemmer i stedet rømte fra fattiggården, kunne de dog blive bragt tilbage med politiets hjælp. Fattiggårdene kunne således have et vist fængselsagtigt præg, og de har næppe været det ideelle sted for børn at vokse op på, selv om de i visse tilfælde kunne betyde en forbedring for børnene.

Selv om der først i 1888 kom en lov om tilsyn med plejebørn, hændte det, at fattigkommissionerne opdagede misrøgt af plejebørn, og disse kunne så i stedet blive anbragt på fattiggården enten permanent eller indtil et nyt plejehjem var fundet. Af og til skete det også, at børn enten alene eller sammen med forældrene drev omkring og tiggede. Under sådanne omstændigheder var det ikke ualmindeligt, at børnene var underernærede, og ofte forsømte de tillige deres skolegang. I fattiggårdene blev børnene sikret en regelmæssig ernæring, og der blev sørget for deres skoleundervisning, enten gennem under-

visning på fattiggården eller ved, at de blev sendt i kommuneskolen. Fattiggårdene kunne således under specielle omstændigheder betyde en forbedring for børnene, men hverken denne forsørgelsesform eller plejhjemsanbringelsen kunne dog siges at sikre børnene tilfredsstillende kår².

Det offentliges utilstrækkelige børneforsorg satte en række enkeltpersoner og private foreninger i gang med selv at forsøge at forbedre forholdene for børnene. 1827, 1830 og 1833 indrettedes de første danske børnehjem. Hjemmene var private, men i de to første tilfælde var oprettelsen dog sket med en vis økonomisk hjælp fra staten. Det var imidlertid først fra 1880'erne, at oprettelsen af børnehjem antog et større omfang, selv om antallet af børn i hjemmene stadig måtte betegnes som beskedent.

Af væsentlig betydning allerede for det 19. århundredes børneforsorg var dog stiftelsen af de private plejhjemsforeninger. De var først og fremmest blevet oprettet for at afbøde nogle af de værste virkninger, der opstod af det offentlige fattigvæsens måde at anbringe børnene i pleje på. I det 19. århundrede var plejhjemsforeningernes opgave hovedsageligt at sørge for, at børnene blev anbragt i gode plejhjem, som foreningerne selv omhyggeligt havde udvalgt, og i dette århundrede har foreningerne desuden oprettet adskillige optagelseshjem og børnehjem. Den første plejhjemsforening blev dannet i København i 1837, men bortset fra denne og to andre foreninger fra henholdsvis 1867 og 1884 var det først i 1890'erne, at interessen for at oprette sådanne foreninger bredte sig. 1897 dannede alle landets plejhjemsforeninger, dengang 13, den overordnede organisation »De danske Plejhjemsforeninger«. Med undtagelse af foreningen for København var foreningernes virkekreds foreløbigt hovedsageligt på landet, men efter en opfordring fra »De danske Plejhjemsforeninger« begyndte der fra 1901 i nogle af landets større købstæder at blive oprettet selskaber ved navn »Børnenes Vel«³.

Allerede i 1902 blev der stiftet et sådant selskab i Esbjerg. Gennem byens blade blev der sendt en indbydelse med 36 underskrifter til et offentligt møde den 4. februar om aftenen på hotel Spangsberg. Til stede ved mødet var bl.a. formanden

S Erkendelse af, at det er ønskeligt, at der bliver optaget et Arbejde til Bedste for ugunstigt stillede Børn i Esbjerg Kjøbstad, opfordrer vi, undertegnede, Medborgere og Medborgerinder til at deltage i et offentligt Møde Tirsdag d. 4. Februar Kl. 8 Aften i Hotel Spangsbjergs Sal, hvor denne Sag vil blive forhandlet. Sognepræst Kaae, Formand i Overbestyrelsen for de danske Plejehjemsforeninger, har lovet at komme til Stede og indlede Forhandlingene.

A. Andersen, J. Berg, C. Dreinholt, Løge Th. Brinch, Fru Malerm. Broch.
Lærer. Dyrløge. Konsul. Byraadsmedlem.

Christian Braun, Malermester J. M. Buhl, Fru Johanne Buhl, M. Christensen,
Sognepræst. Byraadsmedlem. Fjorlærerinde

C. Gold, M. Erlandsen, N. B. Hassing, C. Høyrup, Chr. P. Jensen,
Sygehuslæge. Guldsmed. Løbsforvalter. Kommunalærerinde. Smederm.

Lærer H. Jensen, Jespersen, M. Jørgensen, N. K. Langvad, Fru A. Langvad.
Byraadsmedlem. Byfoged. Købmand. Overlærer.

D. Lauritzen, S. Laurzen, Jens Lund, J. Lyngbye, E. Melbye,
Grosserer. Kordegn. Redaktør. Borgmester. Resid. Kapellan.

Grosserer Th. Møller, M. Nielsen, D. Nielsen, Bald Nielsen,
Byraadsmedlem. Lærerinde. Lærerinde. Løge.

Grosserer H. Pagh, Fr. Petersen, A. Pedersen, P. Pedersen,
Byraadsmedlem. Redaktør. Skolebestyrerinde. Kommunalærerinde.

Skolebest. Kypner Petersen, Cigarhandler R. Simonsen, Redaktør Sundbo,
Byraadsmedlem. Byraadsmedlem. Byraadsmedlem.

Fru Karen Sundbo.

Fig. 1. Annonce i Esbjerg-Avis fredag, den 31. januar 1902 med de 36 initiativtageres underskrifter.

for »De danske Plejehjemsforeninger«, Kværndrups sognepræst Alfred Kaae, som var kommet til byen for at hjælpe med til selskabets oprettelse. Pastor Kaae kom under mødet med et forslag til selskabets love, og dette forslag fik forsamlingens tilslutning. Selskabets formål skulle være at træde til med hjælp, når børn vanrøgtedes, led nød eller udviste dårlig adfærd. Hvor der ellers var brug for selskabets hjælp, skulle det støtte hjemmene med råd og dåd. I tilfælde af, at det viste sig hensigtsmæssigt at fjerne barnet fra hjemmet, eller hvis barnet var hjemløst, skulle selskabet sørge for barnets anbringelse i et plejehjem, eller hvis dette var utilrådeligt, i et børnehjem eller på en anstalt. Endvidere skulle selskabet tilbyde Esbjerg Kommune at overtage tilsynet med plejebørn. Endelig skulle selskabet hjælpe byens børn med at få fritiden udfyldt på en nyttig og god måde ved at sørge for, at de kunne besøge bør-

negudstjenester, sløjdlokaler, legepladser o.lign. Pengene til disse aktiviteter ville selskabet fremskaffe gennem medlemmernes kontingent, ved at søge tilskud fra kommunen og private institutioner, samt ved at benytte sig af andre muligheder, der eventuelt måtte fremkomme⁴.

Som selskabets første bestyrelse valgtes borgmester Jørgen Lyngbye, pastor Eduard Frederik Peter Melbye, overlærer Nis Kristian Langvad, malermester Jakob Broch, byrådsmedlem lærer Hans Jensen og byrådsmedlem redaktør Jens Peter Sundboe, og ved et bestyrelsesmøde et par uger senere blev pastor Melbye valgt til selskabets formand. Af de omkring 100 personer, der var mødt frem til det stiftende møde, indmeldte de 55 sig som medlemmer, og allerede ved selskabets første ordinære generalforsamling tre måneder senere var medlems-tallet nået op på 162⁵.

Som nævnt var det blevet besluttet at tilbyde Esbjerg Kommune at overtage tilsynet med plejebørn, og efter at selskabet havde ansøgt byrådet om tilladelse hertil, vedtog byrådet den 27. februar 1902 at overlade selskabet det kommunale plejebørnstilsyn, dog således at tilsynet skulle udøves under kontrol af byrådets udvalg for tilsyn med plejebørn. Tilsynet begyndte den 23. april og omfattede foruden privat anbragte plejebørn også »Esbjerg Børnehjem«, 1. januar 1924 overtog byrådet igen tilsynet, men »Børnenes Vel« fik dog herefter lov til at vælge et medlem til Esbjerg byråds udvalg for tilsyn med plejebørn⁶.

Et generelt problem for plejehjemsforeningerne var, at det ikke altid var let straks at have et tilstrækkeligt godt plejehjem parat, når et barn skulle anbringes. Ofte kunne foreningens overtagelse af forsørgelsen af barnet ikke udskydes, hvilket bl.a. gjaldt i de tilfælde, hvor barnet blev mishandlet i hjemmet, eller hvor barnet var forældreløst. Som løsning på dette problem begyndte plejehjemsforeningerne at oprette optageshjem, hvor børnene blev midlertidigt anbragt, som regel nogle få måneder. Disse hjem havde desuden den fordel, at de enkelte børn nærmere kunne iagttages, idet det havde vist sig, at ikke alle børn egnede sig til at blive anbragt i et plejehjem. De første to af disse hjem blev dog ikke oprettet af en pleje-

hjemforening, men af »Kristelig Forening for offentlig tiltalte og straffede Børns Redning«, der fik ét hjem i 1900 på Orø og ét til i 1901 ved Ærøskøbing. I 1902 blev Danmarks tredje oprettet af plejeforeningen i København, og ved første verdenskrigs begyndelse havde de forskellige foreninger og selskaber under »De danske Plejehjemsforeninger« allerede fået oprettet 17 af disse hjem⁷.

Også »Børnenes Vel« i Esbjerg havde problemer med at skaffe gode plejhjem straks, når selskabet havde brug for dem, og i december 1904 blev det besluttet at oprette et optagelseshjem. Der blev ansat en bestyrerinde til at passe børnene, og i midten af marts 1905 kunne hjemmet begynde sin virksomhed i Borgergade 17 i en lejlighed, som selskabet havde lejet til formålet. Imidlertid viste det sig, at der var for få tilfælde, hvor der var brug for hjemmet, og da driften var meget dyrere end beregnet, blev hjemmet lukket igen 1. september samme år⁸.

Omkring to år senere forsøgte selskabet sig igen med at oprette et optagelseshjem, men denne gang under lidt andre former. I juli 1907 blev det besluttet at forsøge at finde nogle familier, der ville være villige til at modtage børn i pleje for en kortere tid for et bestemt dagpengebeløb. Efter at man havde annonceret efter sådanne hjem, valgtes der i oktober blandt de tre ansøgere dog kun en enkelt, nemlig en mejerist på Jernevej, og måneden efter blev hans hjem for første gang benyttet som optagelseshjem. I årene herfra og frem til 1916, hvor selskabet fik et fast optagelseshjem i egne bygninger, førte hjemmet en tilværelse præget af mange flytninger.

16. marts 1908 var der meddelelse om, at mejeristen var flyttet til Gasværksgade, og 30. marts 1909 oplystes det, at han nu boede i Skolegade. I januar 1910 blev hvervet overdraget til en baker, der også boede i Skolegade. 30. marts samme år meddeltes det, at bageren nu boede i Norgesgade, og 1. oktober flyttede han for anden gang i 1910, denne gang til Nørregade. Mellem 25. november 1912 og 7. januar 1913 skiftede bageren adresse til et andet hus i Nørregade. Kort efter, nemlig 1. marts 1913, flyttede han til Englandsgade til en villa med god plads til børnene, og her vedblev hjemmet at

være, indtil »Børnenes Vel« i 1916 fik sit eget optagelseshjem⁹.

I optagelseshjemmet blev der anbragt børn i alle aldre, også spædbørn, indtil »Børnenes Vel« i 1912 oprettede et ekstra optagelseshjem, udelukkende beregnet til børn under to år¹⁰. Det store besvær med at passe de små børn gjorde, at kun få familier ønskede at få et barn i denne alder i pleje, og dette medførte, at det kunne være vanskeligt at skaffe tilstrækkeligt gode plejehjem, da der ofte var for få at vælge imellem. I 1909 havde optagelseshjemmet været underbelagt, og det havde derfor ikke været noget problem at få anbragt de mindste børn. To år senere ved generalforsamlingen i april 1911 kunne det konstateres, at det ikke ville vare længe, før hjemmet blev for lille i forhold til børnetallet, og et forslag fra et af bestyrelsesmedlemmerne om at oprette et optagelseshjem for børn under to år vandt almindelig tilslutning. I november samme år accepterede »Børnenes Vel«'s bestyrelse et tilbud om, at selskabet kunne leje en gård i Strandby af Esbjerg Kommune, og den 10. maj 1912 kunne hjemmet åbnes. Optagelseshjemmet for spædbørn blev ledet af en forstanderinde, der var ansat specielt til dette formål, og herved adskilte det nye hjem sig fra det gamle, der som tidligere anført blot bestod af en almindelig familie, der mod betaling modtog børn i pleje for en kortere tid¹¹. En anden forskel var, at det nye hjem ikke førte den samme omflakkende tilværelse som det gamle; den eneste flytning af hjemmet foregik engang mellem 25. oktober 1913 og 17. marts 1914 til en lejet villa i Rolfsgade 36¹².

Da det i juli 1913 blev bestemt at lade optagelseshjemmet for de mindre børn flytte fra gården i Strandby, overvejede »Børnenes Vel«'s bestyrelse at sammenlægge de to optagelseshjem. Der var dog blandt de lejligheder, der var tilbud om at leje, ingen velegnede, så tanken blev foreløbig opgivet. I marts 1915 blev det så endnu engang besluttet at forsøge at leje en ejendom, hvor der var plads til begge hjem. I oktober 1915 åbnede der sig imidlertid mulighed for at flytte selskabets børnehaven, som siden 1907 havde været placeret i et hus, som »Børnenes Vel« ejede, nemlig Nørregade 91. Huset blev derefter ombygget og kunne i 1916 tages i brug som optagelseshjem¹³, hvilket formodentlig skete den 2. juni¹⁴.

Ud over, at optagelseshjemmet modtog børn, der var blevet fjernet fra deres hjem, gav dets vedtægter også mulighed for, at forældre kunne få deres børn midlertidigt anbragt, hvis f.eks. en af forældrene var længerevarende syg. Fra de forrige optagelseshjem er vedtægterne ikke bevaret, men også i disse hjem må der have været mulighed for forældrene selv at anbringe deres børn, idet der lige fra de tidligst bevarede optegnelser over børn, anbragt i optagelseshjemmet, jævnlige som optagelsesgrund er anført, at moderen var kommet på hospitalet¹⁵.

Optagelseshjemmet i Nørregade blev brugt af »Børnenes Vel« i de næste 40 år, og det kunne ikke undgås, at hjemmet efterhånden kom til at virke utidssvarende. I november 1954 påbegyndtes derfor opførelsen af et nyt optagelseshjem på Bøndergårdsvej 2, og den 8. maj 1956 kunne de nye bygninger tages i anvendelse. Optagelseshjemmet på Bøndergårdsvej var normeret til 25 spædbørn og 26 børn i alderen 2-14 år¹⁶. Til omkring 1960 var hjemmet stort set fuldt belagt, men herefter begyndte børnetallet langsomt at falde. I begyndelsen af 1970'erne var antallet af større børn nået ned på omkring halvdelen af normeringen, og selv om der stadig var en nogenlunde god belægning på spædbørnsafdelingen, var nedgangen også indtrådt her¹⁷. For at udnytte den overskydende plads blev der fra den 15. januar 1971 indrettet vuggestuepladser i spædbørnsafdelingen. Året efter den 1. april blev optagelseshjemmets afdeling for spædbørn helt nedlagt¹⁸, og den 31. marts 1976 blev også afdelingen for de større børn lukket; herefter var der i bygningerne på Bøndergårdsvej udelukkende vuggestue¹⁹. Ved et bestyrelsesmøde i maj 1976 blev det besluttet, at hvis det var muligt at sælge bygningerne, ville »Børnenes Vel« ikke vedblive med at drive vuggestuen. I oktober 1976 blev Esbjerg Kommune interesseret i at købe ejendommen, og den 1. juli 1977 blev bygningerne overtaget af kommunen²⁰.

Ud over tilsynet med plejebørn og oprettelse af forskellige optagelseshjem, fik »Børnenes Vel« også udrettet adskillig andet inden for børnesagen. I de første år efter selskabets begyndelse ydede det økonomisk hjælp til vansøre børns ferieophold.

Desuden betalte selskabet af og til for tøj til fattiges børn, bl.a. konfirmationstøj, og endelig arrangerede selskabet om vinteren søndagsoplæsning for alle dem af Esbjergs børn, der måtte have lyst²¹.

Selskabets vigtigste gøremål ud over plejebørnstilsynet og optagelseshjemmene var dog oprettelsen af en del børnehaver og vuggestuer. Da det i 1904 blev besluttet at oprette et optagelseshjem, var det først hensigten, at hjemmet både skulle bruges som optagelseshjem og vuggestue. Imidlertid blev det kun et optagelseshjem, der blev oprettet. Denne indskrænkning i den oprindelige plan skete ikke uden diskussion bestyrelsesmedlemmerne imellem, og man enedes derfor i februar 1905 om at prøve snarest muligt at få oprettet en vuggestue. Ved generalforsamlingen i marts 1906 blev det besluttet at opføre et asyl i Nørregade 91 ved siden af »Esbjerg Bryghus« på en grund, der blev skænket af bryggeridirektør Søren Fischer. I januar 1907 stod asylet færdigt, og den 16. april begyndte »Esbjerg Børneasyl« sin virksomhed. »Esbjerg Børneasyl« blev dog ikke i første omgang vuggestue, men børnehave for børn i alderen 2-7 år. 1. april 1916 flyttede asylet til Englandsgade 6, som var blevet testamenteret til »Børnenes Vel« af enkefru Ane Christensen, og herved blev det som tidligere nævnt muligt at samle de to optagelseshjem i bygningen i Nørregade. I maj 1920 blev børnehaven omdannet til vuggestue, men det var dog stadig i et vist omfang muligt at få passet børn i alderen 2-6 år²².

Under den anden verdenskrig opstod der pladsmangel i vuggestuen, og den 1. maj 1943 blev der i en lejlighed på 1. sal i Kongensgade 64 oprettet en børnehave beregnet for de største af de børn, der tidligere havde været anbragt i vuggestuen. Det havde lige fra begyndelsen været meningen, at børnehaven blot skulle eksistere midlertidigt, idet stedet ikke var ideelt, og den 1. april 1948 ophørte børnehaven da også igen²³.

På grund af pladsmangelen havde »Børnenes Vel« også planer om at udvide vuggestuen i Englandsgade. I 1946 blev det besluttet at opføre en ny ejendom til vuggestue og børnehave på vuggestuens grund, men da det så kort tid efter krigen stadig var vanskeligt at skaffe byggematerialer, var man ind-

stillet på at vente et stykke tid med at virkeliggøre planerne. I 1948 blev »Børnenes Vel« og »Røde Kors«'s afdeling i Esbjerg enige om at opføre den planlagte børnehave og vuggestue i fællesskab og at lade institutionen lede af en bestyrelse bestående af medlemmer fra begge organisationer. Den 1. oktober 1950 kunne »Esbjerg Børnegård« tages i brug med en vuggestue for 27 børn i alderen fra 0 til 2½ år og en børnehave for 52 børn i alderen fra 2½ år til den skolepligtige alder²⁴.

I dag er der af de institutioner, som »Børnenes Vel« oprettede, kun »Esbjerg Børnegård« tilbage. Herudover har selskabet i dag endnu et gøremål. Pengene fra salget af optagelseshjemmet på Bøndergårdsvej er blevet brugt til at oprette »Fonden Børnenes Vel, Esbjerg«, der blev stiftet i 1979. Renterne af kapitalen skal bruges til gavn for børn og unge over hele landet og fortrinsvis til formål, der ikke dækkes af den til enhver tid gældende lovgivning om offentlige ydelser²⁵.

Noter

(I det følgende vil »Børnenes Vel« blive forkortet til BV og forhandlingsprotokol for selskabet Børnenes Vel til protokol-BV).

1. Harald Jørgensen: Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. Kbh. 1940, s. 234-235, 253-257, 319-325 og 374-381. Palle Svennevig: Forsorgen for fattige børn i 1800-tallet. Århus 1973, s. 26-29.
2. Harald Jørgensen, s. 270-312 og 374-381. M. H. Nielsen: Fattiggaarde i Ribe Amt og By, *Fra Ribe Amt* 1934, s. 406-473. Ingeborg Christmas-Møller: På fattighuset. Greve Hospital og andre fattighuse på landet i 1700- og 1800-tallet. Kbh. 1978, s. 66-85.
3. Holger Horsten: Børne- og Ungdomsforsorgen i Danmark. 7. udg., Kbh., 1969, s. 35-37 og 249-250. Eske M. Eskesen, Ludv. Beck og M. Knudsen (red.): Danske Opdragelseshjem. Kbh. 1926, s. 79-83. Harald Jørgensen, s. 323-325.
4. Protokol-BV, 1902: 4/2.
5. Protokol-BV, 1902: 4/2, 17/2 og 29/4.
6. Protokol-BV, 1902: udateret møde (holdt mellem 27/2 og 19/3), 16/4 og 23/4. 1923: 12/12.

7. Holger Horsten, s. 37-38 og 253.
8. Protokol-BV, 1904: 14/12. 1905: 20/1, 31/1, 15/2, 28/3, 23/6 og 4/9. Trykt årsberetning for BV 1904-1905, s. 11.
9. Protokol-BV, 1907: 9/7, 2/9 og oktober (uden nærmere datering). 1908: 16/3. 1912: 25/11. 1913: 7/1. »Forhandlingsprotokol for Optagelseshjemmet af 1907«, 1909: 16/12. 1911: 4/2. 1913: udateret notat omhandlende 1/3. *Esbjerg-Avis*, 1909: 31/3. 1910: 31/3. Kontrakt mellem bageren og BV underskrevet 22/12 1909 til ikrafttræden 1/1 1910. *Skattebog for Esbjerg Købstad*, 1913, s. 67. *Esbjerg Bys Vejviser og Skattebog*, 1915, s. 43.
Navnene og adresserne vil her kun blive omtalt i vage vendinger, da arkivalierne endnu ikke er tilgængelige uden forudgående tilladelse. I forbindelse med denne undersøgelse er et kort referat af denne artikel blevet vedlagt BV's arkivalier i Esbjerg Byhistoriske Arkiv. I dette referat er navne og adresser opgivet.
10. »Forhandlingsprotokol for Optagelseshjemmet af 1907«. – Medens der for alle årene fra protokollens begyndelse i 1908 og frem til 1912 er notater om optagelse af børn både over og under 2 år, er der fra 1912 kun notater om børn over 2 år.
11. *Esbjerg-Avis*, 1909: 31/3. 1910: 31/3. 1911: 8/4. 1912: (annoncer) 7/5 og 9/5. Protokol-BV, 1911: 30/11. 1912: 9/4.
12. I »Forhandlingsprotokollen for Udvalget for Optagelseshjemmet for spæde Børn«, 25/10 1913 nævnes det, at hjemmet snart skulle flyttes, og at der efter flytningen skulle holdes et nyt møde, hvilket skete 17/3 1914. Se også samme protokol 12/9 1913.
13. Protokol-BV, 1913: 2/7 og 30/7. 1915: 15/3, 22/3, 11/10 og 14/10. *Esbjerg-Avis*, 1917: 30/3.
14. Det fremgår af protokol-BV 20/3 1916, at ombygningen endnu ikke var foretaget, og af protokol-BV 6/9 1916 fremgår det, at ombygningen var tilendebragt. Det nøjagtige tidspunkt for indflytningen var formodentligt 2/6 1916, idet der foreligger en regning på 26 kr. fra den 3/6 1916 fra en drager angående »Flytning og Kjørsel af Børnenes Vel« den 2/6 1916. BV foretog i 1916 kun én flytning ud over flytningen af optagelseshjemmene, nemlig flytningen af børnehaven »Esbjerg Børneasyll« fra Nørregade 91 til Englandsgade 6, men denne flytning blev foretaget allerede 1/4.
15. »Vedtægt for det Selskabet »Børnenes Vel« i Esbjerg tilhørende Optagelseshjem«. 30/7 1935. Dette er den ældste bevarede vedtægt for optagelseshjemmene. »Forhandlingsprotokol for Optagelseshjemmet af 1907«. De ældste notater heri om de enkelte børns anbringelse i optagelseshjemmet er fra 1908.
16. Protokol-BV, 1956: 18/4. *Vestkysten*, 1956: 6/6. »Beretning og regnskab for spædbørnehjemmet og optagelseshjemmet for året 1956-1957«.
17. Se »Beretning og regnskab for spædbørnehjemmet og optagelseshjemmet« fra 1956-1957 til 1970-1971 samt protokol-BV, referat af generalforsamlingerne fra 1957 til 1975.

18. Protokol-BV, 1970: 16/9 og 29/12. 1971: 1/4. Kopi af brev fra optagelsehjemmet til Socialstyrelsen 24/7 1972.
19. Oplysningen stammer fra BV's nuværende formand Else Herrig Jensen, Esbjerg.
20. Protokol-BV, 1976: 31/5 og 19/10. 1977: 22/8.
21. Protokol-BV, referaterne af generalforsamlingerne fra 1902 til 1912.
22. Protokol-BV, 1904: 14/12. 1905: 23/2. 1906: 22/11. 1907: 22/1 og 4/4. 1915: 6/12. 1916: 29/3. 1921: 15/3. *Esbjerg-Avis*, 1906: 27/3. 1916: 31/3 (annonce). *Esbjerg Vejviser og Skattebog*, 1915: s. 17. 1916: s. 15. »Reglement for Selskabet »Børnenes Vel»'s vuggestue i Esbjerg» 31/3 1925.
23. Protokol-BV, 1943: 9/6. Brev fra Overinspektionen for Børneforsorgen til BV 27/3 1944, brev fra BV til Overinspektionen for Børneforsorgen 28/6 1944. »Beretning og Regnskab for Aaret 1947/48».
24. Protokol-BV, 1946: 28/3 og 13/6. 1948: 29/3 og 14/6. 1951: 31/5. »Vedtægt for Esbjerg Børnegård Englandsgade 6, Esbjerg», 15/11 1956.
25. *Vestkysten*, 1979: 4/12 og 11/12.

Torsten Riber, f. 1956, stud.mag. i historie, H. C. Ørstedskol., lejl. 2030, Niels Bohrs Allé 23, 5230 Odense.

Et teglværks historie

Af Peder Engelbrechtsen

Min far, Johannes Pedersen, er født i Lintrup sogn i Sønderjylland. 1880 udvandrede han til Danmark, aftjente her sin værnepligt og rejste så som så mange sønderjyder til Amerika. Her havde han forskelligt arbejde, men mest ved teglværker. Efter nogle års forløb vendte han tilbage til Danmark. Her blev han gift med min mor, Ellen Engelbrechtsen og overtog efter hendes fars død gården *Svendsminde* ved Vejen. Nærmeste nabo mod øst hed Lindberg. Han var ejer af et teglværk ved Askovvej. Også han havde været i Amerika, så de to naboer havde nok at snakke om. Det skete så, at Lindberg igen ville til Amerika, og han solgte da teglværket med nogle tønder land med store lerbanker til min far, der havde lyst til at omsætte sine erfaringer fra Amerika i praksis. Det skete i året 1906.

Der blev gjort akkord med en »mester«, som skulle lede det daglige arbejde og personligt foretage brændingen af murstene. Han fik så sin aflønning efter antallet af brændte sten. De øvrige arbejdere fik udbetalt ugeløn og ved sæsonens slutning afregning efter produktionen. Arbejdstiden var lang. Man begyndte kl. 6 om morgenen, holdt en kort frokostpause og en kort middagspause og fortsatte så til kl. 6 om aftenen. Sommeren var jo skabt til at arbejde i. Om vinteren var der desværre rig lejlighed til hvile.

Teglværkets bygninger bestod af ovnhuset, opført omkring en åben ovn, som var meget solid med meget tykke mure, der dels skulle holde på varmen, dels modstå trykket af de glødende sten i dens bug. På de to sider lå fyrgravene med brændsel. Hovedparten var kul, engelske kul, men engang gjorde

min far forsøg med tyske kul. Min mors halvbroder var ansat i et kulfirma i Haderslev, og han fik min far overtalt til at købe kul der. Kullene var for øvrigt gode nok. De blev fragtet med »æ Kleinbahn« til Skodborg, og der hentede vi dem med hestevogn. Den gamle Kongeågrænse passerede man uden formaliteter. Når vi kom til den tyske toldbygning på hjemvejen, stod tolderen udenfor. Vi lod da en stor klump kul falde af vognen, og han smilede og gjorde honnør mange gange.

Ellers kørte vi tørv hjem i massevis fra Vejen tørvemose. Vi kørte med to vogne. Når den ene vogn var læsset, blev den kørt op på landevejen. Så besteg jeg sorte Klaus, og det gik i susende galop hen ad de bløde moseveje.

Træ brugte vi også. Om vinteren blev der fældet træer i de omliggende småskove. De blev savet og kløvet og brugt til optænding.

Mesteren forestod som sagt brændingen. De første døgn foregik »smøgningen«, det vil sige, at der blev holdt en lav varmegrad, ca. 120 grader. På den måde drev man vand, plantedele og kulsyre ud af stenene. Derefter blev varmen sat op, og man gik over fra tørv til kul. Hele brændingen varede ca. 6 døgn, et meget krævende arbejde. Ilden skulle jo holdes ved lige. Et lille blund kunne tillades. Faktisk var der hyggeligt, mens brændingen stod på. Far og vi drenge besøgte mester om aftenen og medbragte rødgrød og stikkelsbærgrød, alt efter som sommeren skred frem. Kaffe kunne jo præsteres til enhver tid. Der blev aldrig drukket øl, men piberne blev tændt, og så gik passieren livligt. Vi drenge fik en gang imellem lov til at trække lugerne fra fyrkanalerne og kaste kulstumper ind, så gnisterne fløj strålende omkring.

Når stenene glødede i øverste lag, blev lugerne klinet til, og der blev lagt et lag gamle mursten sammenklinet med ler oven på det hele, og så stod ovnen sådan i ca. 4 døgn. Derefter blev stenene taget ud, tit så varme, at de kunne svide trillebørene. Det var naturligvis spændende øjeblikke. Var brændingen lykkedes? Jeg husker ikke, at den nogen sinde slog fejl. En ovn kunne tage ca. 70.000 sten, og rekorden var 7 ovnfulde en særlig god sommer. Når Søren Alkær sig i sin bog *Vejen Sogn* skriver, at et andet teglværk, ved Dortheasminde, »var tem-

Fig. 1. Fra arbejdet på Svendsminde teglværk. Personerne under billedet er fra venstre: Gabriel, Johannes Nissen, Ernst Hansen, undertegnede (lige optaget på Jelling seminarium). Far, ikke i arbejdstøjet – han havde hentet penge i sparekassen til udbetaling, Nis Andersen, mester Peter Husted, mine brødre Holger og Gunnar. Foto i privateje.

melig betydeligt og solgte 100-150.000 sten om året«, så må dette berigtiges med en oplysning om, at Askovvejens teglværk præsterede indtil 490.000 sten årligt!

Men nu alt det forberedende arbejde. Murstenene blev fremstillet i fri luft, på en stor, glat plads. Her var strygebordet anbragt. Murstensformen kunne tage tre sten ad gangen. 2 »strygere« fyldte formen med ler, trykkede det fast, glattede efter med en strygespån, vippede formen over bordets kant og lagde stenene ud på pladsen. Derefter blev formen dypet i vand i et kar, som var fastgjort til bordet, og formen fyldtes så på ny.

Leret blev fra »trossen«, en cirkulær kule, hvis sider var afstivet med brædder, på trillebør kørt til strygebordet. Nok en mand hentede leret i lergraven og kørte det med hest og kærre, senere med tipvogn på skinner, til trossen. Leret blev vandet

kraftigt, og derefter blev to store hjul trukket rundt og æltede i ca. 4½ time. En hest trak bommen, som hjulene var forbundet med ved tandhjul, og mine brødre og jeg sad skiftevis på et primitivt sæde og holdt hesten i gang. Når så leret blev godkendt, blev det glattet efter med et slæbebræt og derefter dækket til med halmmåtter, som vi havde flettet hjemme på gården om vinteren. Så var leret skærmet mod udtørring.

Det spændende ved det hele var naturligvis vejret. I solskin gik arbejdet med liv og lyst. Strygerne løb i trav frem og tilbage ved strygebordet. En rask mand kunne stryge op mod 5.000 sten om dagen, men så skulle han også rubbe sig. Men når regnen truede, så det anderledes ud. Var stenene på pladsen næsten tørre, kunne regnen fuldstændig ødelægge dem, så de måtte i trossen igen. Når det rigtig trak op, fór min far og vi brødre ned over markerne, og alle gik i gang med trillebørene for at få så mange sten som muligt i tørreskuret, hvor de blev sat i stabler.

For bedre at kunne udnytte regnvejrsmåske forlænge sæsonen noget blev der bygget et hus med hylde. Så strøg en mand sten indendørs med en form til kun to sten. Stenene blev strøget på et kort bræt, som så blev lagt på en hylde. Det blev ekstra fine sten, som da også blev brugt til særlige bygninger. Således til billedhugger Hansen-Jacobsens museum i Skibelund. Jeg havde det hverv at køre stenene dertil – en fin tjans, 3 kilometer i roligt tempo i modsætning til nærliggende byggepladser, hvor man hurtigt skulle læsse på og af.

Hansen-Jacobsen fik i øvrigt tit brændt keramik i ovnen. Engang fik han brændt en stor kirke, omgivet af brændte vægge, han selv havde fremstillet. Den fortrængte en del mursten, men min far ville gerne støtte kunsten. Resultatet var strålende, og i sin begejstring gav Hansen-Jacobsen min broder Holger, som kom med kirken på en vogn, 50 øre og en sodavand!

Hvordan så med at drive en gård og et teglværk på samme tid? Jo, når »en hvid mand« viste sig, forlod man markarbejdet, også midt i høsten, for den hvide mand var en murermeister, som manglede mursten. Så måtte vi af sted med fladvog-

nene. Afsætningen var god. Jeg mindes ikke, at vi har måttet overvintre med et større lager af sten.

Priserne var sat efter tidens forhold. På et vist tidspunkt kostede helbrændte sten 20 kr. pr. 1.000, klinkere 19 kr. og halvbrændte sten, til indendørs brug, 18 kr. Sten strøget på bræt kostede mest, 24 kr. pr. 1.000.

Selv syntes vi naturligvis, at vore røde sten var kønnere end de gule, maskinstrøgne sten, der begyndte at dukke op. For slet ikke at tale om de store cementblokke, man nu rejser – og har bekymringer med!

Jeg mindes ikke, at far nogen sinde havde vanskeligheder med arbejderne. Tværtimod, jeg har mange gange, når han kom på teglværket, hørt ham hilse: »Godaw og Gud hjælp!« og den hilsen blev altid mødt med et venligt: »Tak!« Da mine forældre fejrede deres sølvbryllup, var teglmesteren da også indbudt, og min svigerfar, sognepræst Richter, skriver i sin dagbog: »Flere andre taler holdes, bl.a. bringer teglbrænder Julius Nielsen sin arbejdsgiver en varm tak, et sjældent træk i vore dage«. »Vore dage« var 1920.

Sæsonen sluttede altid med et fint kaffebord på *Svendsminde*. Her var stemningen altid hyggelig og god. Alle fik gaver. Et år fik de strikkede sweaters, gode til vinterbrug. Den ældste af arbejderne, den støtte og sindige Nis Andersen, fejrede 25 års jubilæum ved teglværket og fik en sølvske. Jeg har mange gange efter fyraften kl. 6 set ham vandre til Vejen på indkøb. Han gik besindigt med en lille spånkurv vippende i hånden, efter en lang arbejdsdag. Jo, der var krummer i de gamle!

1920 blev teglværket nedlagt. Lergravene var ved at være tømt. På tomten, hvor ovnhuset havde stået, byggede mine forældre et hus, og her tilbragte de deres alderdom efter et stræbsomt liv.

Peder L. Engelbrechtsen. Født 28. oktober 1897 i Vejen. Fhv. skoledirektør i Horsens. Adr. Lions Park, Blok A, 105, Hillerød. Har skrevet Vor kirkes historie, redaktør af Praktik, håndbog for unge lærere. Artikler i Vejle Amts Årbøger, Sønderjyske årbøger og Ribe Amts Årbog samt Danske studier og Dansk udsyn.

Klåbygård – Hviding

En normalsporet mergelbane

Af Jens Bruun-Petersen

Da den sidste indlandsis smeltede tilbage fra sin hovedopholdslinie, der løber nogenlunde stik syd fra Viborg til Tinglev og mod vest til Bovbjerg, aflejrede dens smeltevand vidtstrakte sletter af sand og grus. Mellem smeltevandets flodsletter lå som øer de lidt højere dele af de foregående istiders moræneaflejringer, der allerede da havde været udsat for vejr, vind og navnlig væde i mere end 100.000 år. Og mens isen langsomt smeltede bort fra Danmark, fortsatte vejret sin nedbrydende virksomhed.

Den vestjyske jordbund er derfor i dag meget sandet og renvasket for både lerminerale og kalk, den reagerer surt og holder dårligt på vandet, og er de fleste steder ret fattig på næring. Der mangler kalk til at neutralisere den sure reaktion, der mangler et lerindhold til at binde plantenæringsstoffer med og til i øvrigt at forbedre strukturen med, og der mangler vand, især i det tørre forår. Den vestjyske jordbund synes således at være noget nær det ringeste grundlag for en rentabel landbrugsdrift, og når den største del af Vestjylland i dag er intensivt opdyrket og hjemsted for et både specialiseret og alsidigt landbrug, skyldes det blandt andet de sidste hundrede års meget store arbejde med forbedring og opdyrkning af jord.

Størstedelen af Vestjylland var i begyndelsen af 1800-tallet dækket af hede. Allerede i 1700-tallet var der gjort tilløb til opdyrkning af visse større hedeområder, for eksempel ved »kartoffeltyskernes« indsats på Karup hedeslette, men det var først efter tabet af Sønderjylland i 1864, at opdyrkingen af heden blev intensiveret. Der har været sagt mange store ord i

den anledning, men bag dem skjuler sig formentlig behård økonomisk nødvendighed: Eksport af landbrugsvarer var dengang den vigtigste kilde for fremmed valuta, som igen var forudsætningen for opbygning af et industrisamfund. Der måtte derfor skaffes ny landbrugsjord til erstatning for den mistede, hvis eksporten skulle opretholdes. Opdyrkning af heden var den bedste løsning på dette problem.

I 1866 stiftedes Det danske Hedeselskab, hvis virke dannede en nødvendig baggrund for nybyggernes arbejde: 1) plantning af læhegn for at holde på den lette jord, når dens lyngtæppe forsvandt, 2) etablering af engvandingens anlæg, der sørgede for det nødvendige vandtilskud til i det mindste nogle af arealerne i den tørre årstid, og 3) levering af *mergel* til den sure, kalktrængende jord.

Mergel er det samme som kalkrig ler, og netop kalkrig ler var, hvad den sure sandede vestjyske jord manglede: Kalk for at neutralisere den sure reaktion, og lerminerale for at kunne binde de næringsstoffer fra gødning, som under alle omstændigheder også måtte tilføres den udvaskede og derfor meget næringsfattige jord.

Mergelbaner

Mergel, d.v.s. kalkrige lerarter, forekommer spredt overalt i Jylland og har formentlig været udnyttet lokalt i ringe omfang på et tidligt tidspunkt. Der skal imidlertid tilføres ganske store mængder mergel pr. ha sandjord, for at det har nogen virkning, og så længe den eneste trækraft var heste- eller studeforspand, var det begrænset, hvad det kunne blive til.

Først med udviklingen af smalsporet, letflytteligt jernbanemateriel fik man det værktøj, der gjorde det muligt at forsyne store arealer med store mængder mergel inden for en rimelig tidsramme. Ved Hedeselskabets 25-års jubilæum i 1891 var der kun 2 mergelbaner i Jylland, heraf den ene i Ribe amt, nemlig den 26 km lange mergelbane Grindsted-Grene, men efter århundredskiftet begyndte mergelbaner at dukke op i stort tal overalt i Jylland, med linieføring helt dikteret af lokale forhold uden hensyn til de normalsporede trafikbaner, der blev bygget i samme tidsrum.

Mergelbanerne udgik fra en mergelforekomst af en sådan størrelse, at anlæg af en mergelbane kunne regnes for nogenlunde rentabel, og bestod som regel af et »stamspor«, hvorfra flyttelige stikspor førte ud til aftagerne. Når et område var tilstrækkeligt merglet, blev spor, lokomotiver og vogne flyttet til et nyt leje, og man begyndte påny.

Mergelbanernes rentabilitet var alt i alt ringe, og foretagenderne kunne kun løbe rundt ved, at staten fra 1904 over finansloven ydede forskellige former for tilskud, enten ved etableringen af anlæggene, eller ved delvis dækning af udgifterne i forbindelse med udkørslen.

Mergelbanerne blev drevet af »Mergelselskaber«, der kunne være stiftet helt på privat initiativ, men oftest var organiseret af Hedeselskabet.

Indtil 1924 anlagdes i Vestjylland talrige normalsporede jernbaner, både stats- og privatdrevne, og hvor linieføringen kom nær mergellejer, anlagdes sidespor eller tipvognsspor fra leje til station, hvorfra mergel blev fordelt ad det normalsporede jernbanenet. På statsbanestrækningerne skete aflæsningen i reglen på stationerne, mens privatbanerne i et vist omfang tillod aflæsning på fri bane. Det var naturligvis forudsætningen, at aflæsningen kunne ske hurtigt, således at henstående åbne godsvogne ikke blokerede den øvrige trafik.

Aflæsning på fri bane med håndkraft ville være utænkelig i dag, men den gang var det anderledes: Mange jernbanestrækninger åbnede med tre tog daglig i hver retning, enkelte kun med to tog. Der var således tid nok til aflæsning med håndkraft, men trafikken voksede altid snart til et sådant omfang, at aflæsning måtte henvises til stationerne. De normalsporede trafikbaner fungerede således også som en art mergelbaner, der havde mergeltransporten som én enkelt opgave blandt mange andre.

Den første mergling i Ribe-området

På ældre kort ses tydelige rester af mergelgrave i området omkring den tidligere grænsestation Vedsted/Hviding og den nuværende Hviding station. Nærmere oplysninger findes ikke om disse, men de fleste findes syd for den daværende

landegrænse og har næppe leveret til dansk jord, selv om muligheden ikke kan udelukkes.

Mergling af Ribe-egnen i lidt større målestok blev påbegyndt i 1910 af Ribe Sydherreds Mergelselskab, der anlagde et vidtforgrenet smalspornet og lod entreprenørfirmaet Dierking & Eggers fra Hannover grave mergelen og køre den ud med hele fem lokomotiver. Dette første mergelleje ved Klåbygård blev sat i forbindelse med Vedsted station ved anlæg af et stykke smalspor, der førte op til et af statsbanestationens remisespor. Arrangementet har gjort det nødvendigt at køre normalsporede godsvogne til læsning med mergel over stationens drejeskive, hvilket ikke har været særlig hensigtsmæssigt, og det er muligt, at denne sporforbindelse først og fremmest har været anvendt til udvekslinger af entreprenørmateriel, smalsporlokomotiver og tilsvarende, og forsyning af lokomotiverne med kul.

Ribe Sydherreds Mergelselskab ophørte i 1914 og havde det sidste år tilsyneladende også brugt navnet Klåbygårds Mergelselskab.

Andelsselskabet Vestjyllands Mergelforsyning

Andelsselskabet »Vestjyllands Mergelforsyning« blev stiftet den 25. november 1907 og hentede fra begyndelsen mergel i lejer ved Damhuså (Vemb-Lemvig banen) og Vester Vedsted. Nærmere oplysninger om sidstnævnte haves ikke, men det må enten have været et leje umiddelbart ved stationen eller et ældre leje ved Klåbygård. I 1910 købte selskabet et mergelleje i Rindum øst for Ringkøbing og anlagde samme år en normalsporet mergelbane til Ringkøbing station, efter at rigsdagen havde vedtaget en lov derom. Banen anlagdes med imprægnerede sveller og stålskinner med en vægt på 32 kg pr. m. Et »velistandsat lokomotiv« blev købt af DSB, og fra firmaet Orenstein & Koppel i Berlin købtes en gravemaskine, der i 1913 blev suppleret med endnu én, denne gang fra F. L. Smidth i København.

I 1918 købte Andelsselskabet Vestjyllands Mergelforsyning et eksisterende, mindre leje ved Klåbygård (muligvis det samme som det, der tidligere var nævnt som V. Vedsted). I

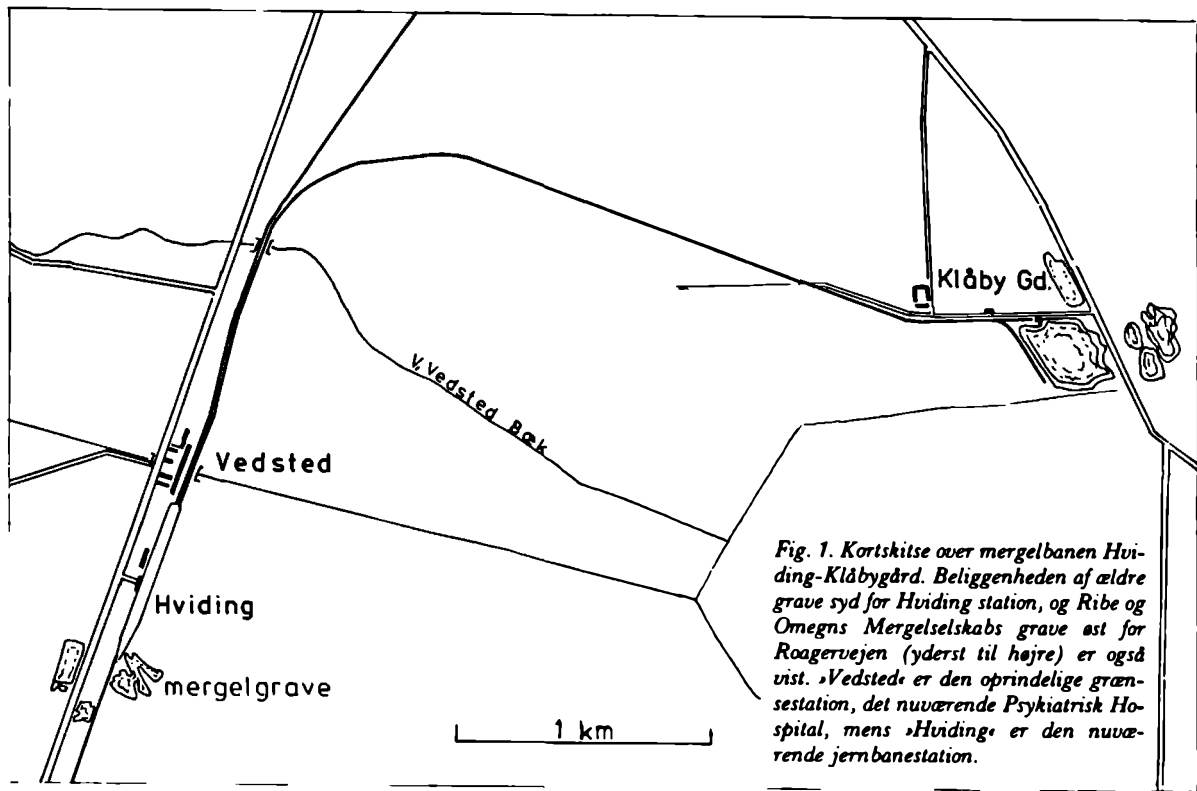

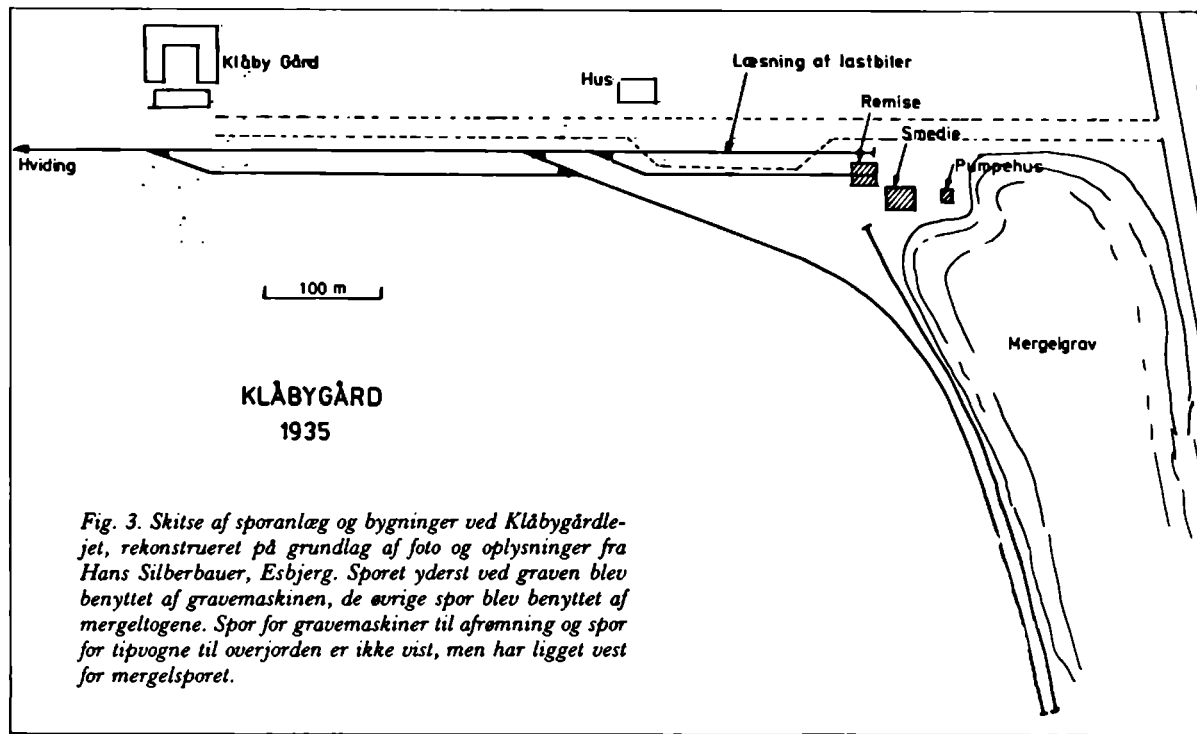
Fig. 1. Kortskitse over mergelbanen Hviding-Klåbygård. Beliggenheden af ældre grave syd for Hviding station, og Ribe og Omegns Mergelselskabs grave øst for Roagervejen (yderst til højre) er også vist. »Vedsted« er den oprindelige grænsestation, det nuværende Psykiatrisk Hospital, mens »Hviding« er den nuværende jernbanestation.

Fig. 2. Vestjyllands Mergelforsynings generalforsamling i Klåbygård 1920. Der graves endnu nær ved vejen til Klåbygård, som anes i baggrunden. Den nærmeste godsvogn er én af de mange godsvogne af ukendt oprindelse, som DSB havde lejet på dette tidspunkt. (Efter H. Skodshøj, 1947).

samme periode åbnedes jernbanestrækningerne Bramming-Grindsted-Brande-Funder (-Silkeborg) (1916-20) og Varde-Grindsted (1919), og det var hensigten med Klåbygård-lejet at levere mergel herfra til områderne langs med disse. Forbindelsen med statsbanenettet blev etableret ved anlæg af et spor (med tilhørende forudgående vedtagelse af fornøden lov i rigsdagen) fra lejet til den daværende Vedsted grænsestation.

Sporet blev anlagt af firmaet Augustinus Nielsen, Ringkøbing, for 165.000 kr. og har formentlig haft de samme specifikationer som sporet til Rindumlejet. Vestjyllands Mergelforsyning flyttede F. L. Smidth-gravemaskinen fra Rindum til Klåbygård og indkøbte i Tyskland en normalsporet tipvogn, beregnet til aflæsning af mergel på fri bane. Vestjyllands Mergelforsyning og Hedeselskabet havde indledt en intens efterøgning af en vogntype, der tillod hurtig aflæsning, da DSB i 1918 måtte indføre forbud mod mergeltransporter. Den indenlandske brændselsforsyning i slutningen af 1. verdenskrig gjorde det nødvendigt at reservere størstedelen af de åbne godsvogne til transport af *tørv*. Yderligere faldt højsæson for tørvegravning sammen med højsæson for mergelgravning, og DSB ejede ikke godsvogne til begge forsendelser.

Klåbygård-Hviding

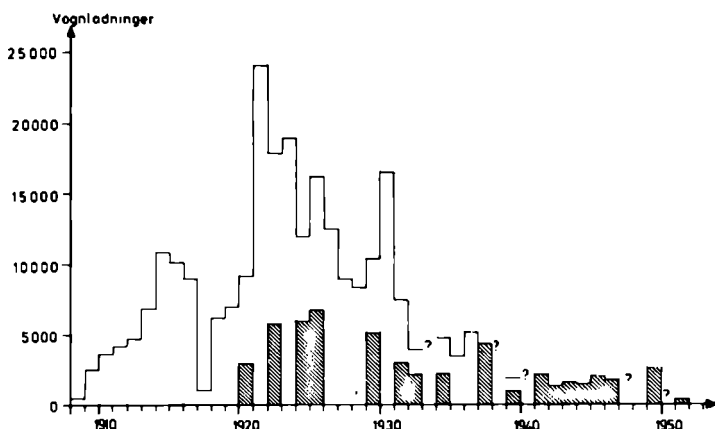

Fig. 4. Andelsselskabet Vestjyllands Mergelforsynings samlede udkørsel af mergel pr. bane fra lejerne i Damhuså, Rindum og Klåbygård (hvide søjler) og Klåbygårdlejets andel heraf (skraveret). Måleenheden er vognladninger á 10 t.

Få år senere blev transportforholdene mere normale, og grundlaget for anskaffelse af specielle vogntyper faldt bort.

I 1921 købte Vestjyllands mergelforsyning lejet ved Damhuså og disponerede herefter over tre store mergellejer jævnt fordelt i Vestjylland. 1921 blev rekordåret for selskabet, der udkørte ca. 24.000 vognladninger mergel ialt fra de tre lejer i Damhuså, Rindum og Klåbygård. Til sammenligning skal nævnes, at DSB omkring 1921 ejede ca. 3.000 åbne godsvogne og de jyske privatbaner ca. 800 vogne af de typer, der anvendtes til mergeltransport. De 24.000 vognladninger svarer til ca. 240.000 t mergel, til mergling af ca. 40.000 ha hedejord.

Ændringer i statens tilskudsordninger førte til en mindre efterspørgsel efter mergel i stor afstand fra lejerne, og Vestjyllands Mergelforsyning lukkede derfor lejet i Damhuså i årene fra 1927 til 1932, men købte dog samtidig nye parceller i Klåbygård. Et par år senere, i 1929, skete den første udkørsel af mergel med lastbil, men indtil videre blev konkurrencen fra landevejstransporten ikke mærkbar. Derimod fik Vestjyllands Mergelforsyning en konkurrent i 1929, da entreprenør Theut,

Viborg, for det nystiftede Ribe og Omegns Mergelselskab åbnede et nyt mergelleje lige ved siden af og forsynede et stort område, særlig marskområderne, med mergel herfra ved hjælp af smalsporet materiel. Spornettet blev anlagt af Hedeselskabet og fulgte i et vist omfang de linier, som 15 år tidligere var anvendt af Ribe Sydherreds Mergelselskab. Ribe og Omegns Mergelselskab sluttede sin virksomhed i 1932, da merglingen af marsken var afsluttet. Muligvis skete der samtidig ændringer i tilskudsordningerne, for lejet i Damhuså blev genåbnet året efter.

Vestjyllands Mergelforsyning følte sig noget stødt over den nærgående konkurrence fra Ribe og Omegns Mergelselskab, mens man derimod ikke synes at være særlig påvirket af de samtidige aktiviteter lige syd for: Med udgangspunkt i Haderslev Amtsbaners strækninger opstod der ved knopskydning et vidtforgrenet net af mergelspor, ad hvilke der med amtsbarnernes lokomotiver og vogne blev leveret mergel til en meget stor del af Sønderjylland. Mergelen kom fra lejer ved Spandet og Arnum, der blev åbnet i 1926.

Vestjyllands Mergelforsyning nedlagde Rindum-lejet i 1935 og solgte materiellet til ophugning. Kun lejet i Klåbygård synes at have været i nogenlunde kontinuerlig drift i de følgende år, mens Damhuså-lejet blev udnyttet mere uregelmæssigt. Ved selskabets 40-års jubilæum i 1947 var der endnu en god produktion, men nye tider og andre metoder viste sig. I 1942-43 oprettede selskabet et kalkværk i Hillerslev nord for Thisted og begyndte at udkøre jordbrugskalk derfra. Kalktilførsel alene var begyndt at afløse merglingen.

Efter 2. verdenskrig overtog lastbilerne mergelkørslen i stadig stigende omfang, og de sidste jernbanevognladninger mergel blev kørt fra Klåbygård til Hviding i 1951. Indtil 1959 lå sporet og rustede, mens Vestjyllands Mergelforsyning forhandlede med DSB om nedsættelse af den årlige afgift for tilslutning til Hviding station, kr. 500,- pr. år. I 1960 blev sporet fjernet, mens den normalsporede tipvogn stod og rustede ved lejet endnu nogle år. Senere blev Andelsselskabet Vestjyllands Mergelforsyning opslugt af DLG, der endnu driver en meget begrænset mergelgravning i Klåbygård-lejet. De

Fig. 5. Klåbygård-sporet umiddelbart nord for broen over Vester Vedsted Bæk, der skimtes allerforrest i billedet. November 1959. (S. A. Guldvang).

disponible arealer er nu næsten tømt, og det er et spørgsmål om tid, før gravningen ophører.

Driftsmateriel

Ved åbningen af Klåbygård-lejet overflyttede Vestjyllands Mergelforsyning en spandekædemaskine fra Rindum-lejet. Den var bygget i 1913 af F. L. Smidth i København og blev drevet af en dampmaskine, der leverede kraft både til spandekæden og til flytning af maskinen. Køretøjet hvilede på tre aksler med en sporvidde på 2,2 m. Spandekædeudliggeren var oprindeligt 10 m lang og blev inden overflytningen til Klåbygård forlænget til 17 m. Bag på maskinen var der en tragt, der mundede ud lige over sporet, således at læsning af vogne foregik samtidig med gravningen. Gravemaskinen var 7-8 m høj, smal forneden og bred foroven og kunne normalt godt holde balancen. Så vidt vides er den kun væltet én gang, hvor montører havde afmonteret spandekædeudliggeren og glemt at sørge for understøtning i modsat side. Det oprindelige dampmaskineri blev i 1923 udskiftet med en elektromotor, som maskinen beholdt lige til ophugningen i 1978.

Fig. 6. Den store gravemaskine set fra nordvest en dag i 1935. El-kabel til maskinen udgår fra masten til venstre og ligger midt i sporet hen til en kabeltromle under et halvtag på dens nærmeste side, gravemaskinesporet og mergeltogsporet er netop blevet lirket endnu et stykke mod vest (til højre), så der er blevet plads til at grave sig endnu et stykke mod vest. Forrest står med hvid hat C. Silberbauer (driftsleder 1922-47), til højre Jens Lund og på lokomotivet Asmus Petersen. I baggrunden skimtes Heinrich Silberbauer i døren på venstre side af gravemaskinen.

På lokomotivet ses de sugeslanger, som lokomotivet tog vand igennem. Godsvognene er af DSB's type PF med lastevne 15 t. I baggrunden til venstre anes nogle af de tipvogne, der anvendtes til bortkørsel af overjord. (H. Silberbauer arkiv).

Til afrømning af overjord havde man fra begyndelsen en dampdrevet spandekædemaskine, formentlig af fabrikat »Orenstein & Koppel« (Berlin). Den blev i 1936 afløst af en dieseldrevet slæbeskovlsmaskine fra »Pedershåb« i Brønderslev (»Grab 1«) og i 1937 suppleret af endnu en slæbeskovlsmaskine fra »Menck & Hambrock«, Hamburg-Altona (»Grab 2«). I lejet anvendes i dag en slæbeskovlsmaskine fra »Menck & Hambrock«, forsynet med elmotor. Det er usikkert, om der er tale om den oprindelige maskine fra 1937.

Vestjyllands Mergelforsyning havde i alt 3 gravemaskiner fra »Pedershåb«. De var under 2. verdenskrig udlånt til brun-kulslejer forskellige steder i Jylland.

Fig. 7. VM nr. 2, ex DSB N 100. 14. november 1939. (J. Steffensen/Jernbanehistorisk Selskab).

De dampdrevne gravemaskiner var normalt tilkoblet en »vandvogn«, bestående af en fladvogn med en stor cylindrisk jernbeholder.

Vestjyllands Mergelforsyning købte i alt 3 normalsporede damplokomotiver af DSB, alle af samme type: Det var små, tokoblede maskiner af litra N, bygget i 1877 af I. A. Maffei i München til Jydsk-Fynske Statsbaner til brug i persontog på sidebaner. Maskiner af litra N har således været anvendt både på Tommerup-Assens og Bramming-Ribe-banerne. Allerede i løbet af 1880'erne blev togene og trafikken for store til så små maskiner, og de anvendtes derefter hovedsagelig til rangering. De mindede i form og størrelse meget om de nogenlunde jævnaldrende rangermaskiner af litra Hs, bygget først til det Sjællandske Jernbaneselskab og senere til DSB i en noget ændret udgave i tiden 1873-1902. N-maskinerne var dog bygget som egentlige togmaskiner og havde lidt større drivhjul og en noget blødere affjedring, hvilket gav dem tilnavnet »wiernervogne« efter en type godt affjedrede hestevogne.

De enkelte maskiners levetid var således:

VM 1 ex N 102, købt 1910 og udrangeret 1934.

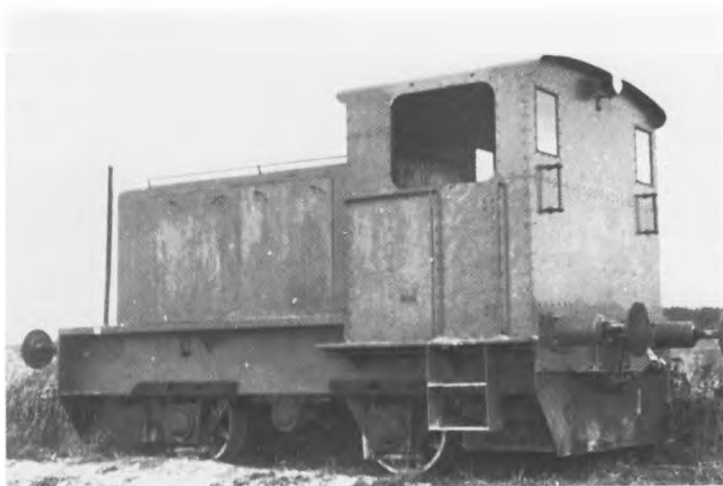
VM 2 ex N 100, købt 1920 og udrangeret 1953.

VM 3 ex N 99, købt 1921 og solgt 1940 til »Dansk Kedelindustri (V. Røssel)«, København, og udrangeret i 1941.

Tallene synes at stemme med, at nr. 1 kørte i Rindum, mens nr. 2 og 3 blev købt til brug i Klåbygård og formentlig har kørt dér hele tiden.

Til bortkørsel af overjord disponerede Vestjyllands Mergelforsyning over et smalsporet lokomotiv, med sporvidde 700 mm, et antal tipvogne, og dertil hørende spormateriel af letflyttelig type. Oplysningerne om lokomotivet er begrænsede, men der er formentlig tale om et tokoblet tenderlokomotiv bygget af »Arn. Jung«, Jungenthal bei Kirchen an der Sieg, i 1911. Lokomotivet begyndte ved Fåborg Sogns Mergelselskab i 1911, kom 1921 til Klåbygård og i 1926 til Rindum. Det må bemærkes, at Hedeselskabet disponerede over tilsvarende maskiner, og en vis udskiftning er derfor mulig.

Bortkørsel af overjord blev efter 1926 udført af en entreprenør, der selv stillede lokomotiv til rådighed. På et senere tidspunkt kan damplokomotiverne være blevet afløst af et eller flere små motorlokomotiver, men om disse findes mere rygter end veldokumenterede oplysninger. En mergelbanevogn fra Haderslev Amtsbaner, sporvidde 1000 mm, skulle omkring 1950 være forsøgt ombygget til motorlokomotiv med sporvidde 700 mm, men resultatet af denne operation kendes ikke. Bedre gik det med et normalsporet motorlokomotiv, som Carl Møllers Maskinfabrik (»Nagbøl«) i Lunderskov byggede, enten i 1946 eller i 1951. Siden 1940 var der kun ét damplokomotiv i Klåbygård, og der må have været brug for en trækraftreserve. Det virker derfor mest sandsynligt, at motorlokomotivet blev anskaffet i 1946, især da transporterne ad normalsporet ophørte i 1951. Motorlokomotivet havde en 145 hk Ford V8 benzinmotor og mekanisk kraftoverføring. Det blev i 1954 udlejet til Vemb-Lemvig-Thyborøn Jernbanen til brug ved omlægningen af strækningen Harboøre-Thyborøn. VLTJ købte det i 1956 og anvendte det i Lemvig under betegnelsen VLTJ 16 indtil 1966, hvorefter det blev ophugget.

Fig. 8. Nagbøl-tractoren, henstillet efter jernbanedriftens ophør i 1951. (B. Silberbauer arkiv).

Vestjyllands Mergelforsyning ejede kun én normalsporet godsvogn: Det var en tipvogn med to fladbundede kasser, der kunne tippes til begge sider. For at give plads til tipningen var undervognens vanger sænket til under normal pufferhøjde, og desuden var fjedrene placeret *under* akselkasserne, og ikke mellem akselkasser og vanger som normalt. Fjederplaceringen har i tidens løb medført rygter om, at vognen ikke havde fjedre, men alle kendte foto modbeviser denne påstand. DSB optog vognen i sin vognpark under litra og nummer ZY 99201. Den lastede 10 t, havde en taravægt på 11,3 t, havde en største længde over puffer på 8,5 m, største højde 2,3 m, og var påmalet: »Det Danske Hedeselskab, Kulturteknisk Afdeling« og »Hjemsted Vedsted«. Den var bygget af »Waggon- und Maschinenbau« i Görlitz og oprindeligt leveret til Bergedorf-Geestschachter Eisenbahn ved Hamburg som BGE nr. 1 eller 201 og altså købt brugt i 1920 af Vestjyllands Mergelforsyning i fællesskab med Det Danske Hedeselskab, Alhedens Mergelselskab og Lervanggård Mergelleje. Vognen udgik af

Fig. 9. Den normalsporede tipvogn med sine to tippelad. Ved aflæsning blev vognsiderne først slået ned i vandret stilling. Vognen blev mest benyttet lokalt mellem Klåbygård og Hviding st, og viste sig også at være velegnet ved læsning af lastbiler. (efter H. Skodshøj, 1947).

DSB's fortegnelser allerede i 1926, men anvendtes i Klåbygård og mellem Klåbygård og Hviding st. indtil 1951.

Vognen kostede oprindeligt 8000,- kr. i stedet for de budgetterede 4.000,- kr. Det var oprindeligt meningen at anskaffe 10-15 vogne for på denne måde at afhjælpe 1. verdenskrigs vognmangel. Men den indkøbte prøvevogn svarede ikke helt til forventningerne: Merglen faldt for tæt på sporet ved tipping, prisen var for høj, og endelig sluttede 1. verdenskrig og vognmangelen blev efterhånden mindre. En lidt større type med lasteevne 15 t fristede ikke til eksperimenter.

Driften

Der blev gravet fra maj til en gang i august, hvor høsten afbrød arbejdet. Fra begyndelsen havde man kun adgang til de forholdsvis begrænsede sporforhold på den danske side af Vedsted station, hvorfor der det første år »kun« blev læsset 5000 vognladninger. Allerede året efter disponerede man over

hele den forhenværende Vedsted-Hviding grænsestation med en brovægt på den tidligere tyske del. Man brugte den til periodiske eftervejninger, men klarede sig i øvrigt på følgende måde: Vognene kunne bære enten 10 eller 15 t, og afhængig af bundflade og lasteevne slog man en kridtstreg på vognsiden, hvortil den læssede mergel skulle række efter udjævning. Den anonyme kilde, som har givet disse oplysninger, arbejdede i mergellejet fra 1920 til 1929 og kunne tilføje, at kontrolvejninger højst viste udsving på 100 kg.

Efter åbningen af den nuværende Hviding station i 1923 var der ikke længere brovægt disponibel.

Gravemaskinen kunne læsse en vogn på 4½ minut. Hvert træk mergelvogne kunne bestå af op til 20 vogne, som den ret lille N-maskine slæbte ind til Hviding station. Hver åben godsvogn vejede ca. 7 t og var læsset med mellem 10 og 15 t mergel, og togvægten blev således omkring 400 t. DSB's samtidige trækrafttabeller angav som maksimal belastning for N-maskinerne en togvægt på 280 t med 30 km/t på vandret bane. Klåbygårds 2 lokomotiver har derfor fået deres sag for på strækningen Klåbygård-Hviding, også selv om den er tilnærmelsesvis vandret.

Regner man med en årlig produktion på ca. 6000 vognladninger for de første år, fås i 100 dage ca. 60 vognladninger om dagen, svarende til 3 togsæt af ovennævnte størrelse. Den førnævnte anonyme kilde nævner, at der fra Hviding st. afgik 3 særtog daglig foruden de vogne, der blev hængt på de ordinære godstog: Ét i hver retning daglig. Merglen fra Klåbygård blev sendt i retning af yderpunkter som Silkeborg, Varde, Højer, Ejstrup (ved Kolding) og Ragebøl (ved Sønderborg). Hvor langt man de enkelte år sendte merglen, afhang dels af størrelsen af det tilskud, der blev ydet til transporten, dels af antal og fordeling af mergellejer i Jylland det enkelte år. Klåbygård-lejets produktion på ca. 60 vognladninger om dagen har formentlig været nogenlunde det samme som kapaciteten med det forhåndenværende materiel. Til sammenligning skal nævnes, at Rindum-lejet lagde ud med op til 150 vognladninger om dagen, og at sporet Rindum-Ringkøbing var to km kortere end sporet Klåbygård-Hviding.

Fig. 10. Remise og smedie set fra gravemaskinen i 1935. Yderst til højre pumpehuset, der endnu i 1981 var i brug, dog som folkeskur i det sydlige hjørne af graven. Remisen er nyopført efter at være blæst omkuld i vinteren 1932-33. Bygningen anvendtes i 1981 som maskinhus. Godsvognene til venstre står på sporet ved lastbillæssepladsen.

Det krumme spor til venstre fører ud forbi gravemaskinen. Efterhånden som det på grund af gravningen blev lirket længere og længere mod vest, blev kurven så skarp, at man var nødt til at smøre skinnerne for at nedsætte hjulenes gnidningsmodstand. (B. Silberbauer arkiv).

En relativ fred har hvilet over Klåbygård, når lokomotivet var dampet til Hviding med vogne, og gravemaskinen kunne holde en pause. Der har været tid til at passe de gæs og ænder, man holdt på arealerne, udføre småreparationer på materiellet, eller udvaske det lokomotiv, der ikke var fyret op. Større reparationer har været udført om vinteren. Da lastbiler i 1930'erne begyndte at udkøre mergel, har de sikkert fået deres læs fra gravemaskinen i pauserne mellem læsning af togstammerne, hvis de ikke har hentet mergelen på Hviding station fra den normalsporede tipvogn. Denne vogn kunne også levere mergel til lastvogne fra en læsseplads ved remisen i Klåbygård.

Mergling af Fanø skete i 1939 på tilsvarende måde: Mer-

gelen blev på jernbanevogne kørt til Esbjerg havn, hvor den blev læsset om på lastbiler, der igen blev færget til Fanø.

Den vanskelige opgave at fordele disponible åbne godsvogne til mergellejerne i Jylland havde DSB overladt stationsforstander Gørup på Fåre st. på Lemvigbanen. Det var i forvejen Lemvigbanen, der udførte al kørsel ved lejet i Damhuså, hvor Vestjyllands Mergelforsyning aldrig har haft lokomotiver stationeret. Vognmangelen lærte man også at affinde sig med: De normalt anvendte åbne godsvogne havde lasteevne mellem 12.5 og 15 t, og det kunne man så bruge som *mindstemål*. Ved visse baner gik det ikke: Varde-Nørre Nebelbanens spor var så svagt, at det ikke tillod vogne med mere end 10 t last. Fragtbreve blev leveret fra Vestjyllands Mergelforsynings hovedkontor i Ringkøbing til Klåbygård sammen med et frankeret brevkort, der blev afsendt fra lejet dagen før den pågældende vognladning blev afsendt. Fragtbrevene blev derefter forsynet med vognnumre i den rækkefølge, de stod ved afgang fra Hviding st.

30 år efter jernbanetraffikkens ophør mellem Klåbygård og Hviding er der ikke mange rester at se af de tidligere anlæg. Af sporanlægget er der ikke meget andet end de to jernbjælker, der bar svellerne over Vester Vedsted Bæk, og ved lejet står endnu remisebygningen, nu uden skinner og anvendt som maskinhus. Snart vil kun et tilgroende mergelleje kunne vise, at der her hver sommer blev udfoldet en hektisk aktivitet med blandt andet en intens jernbanetrafik, som ikke alle jernbanestrækninger i resten af landet havde magen til.

Noter og henvisninger

Ovenstående materiale er udarbejdet hovedsagelig på grundlag af materiale og oplysninger stillet til rådighed af Bent Silberbauer, Øster Vedsted, og Hans Silberbauer, Esbjerg, hvem jeg er megen tak skyldig. En tak rettes desuden til H. Carstensen, Ulstrup, J. Guldbæk Christensen, Esbjerg, S. A. Guldvang, Viby J., Bent Hansen, Nr. Bjert, P. Thomassen, Gentofte for supplerende oplysninger, arkivalier og megen anden gavnlige håndsrækning.

Anvendt litteratur

- Andersen, Peter, 1974: Danske industrimotorlok 1435 mm. 15. s. København (P. Andersen).
- Anonym, 1960: Klåbygård Mergelleje. Jernbanebladet, nr. 11, s. 263.
- Bay, William, 1977: Danmarks Damploko. 339 s. København (Herluf Andersen).
- Cole, D., 1968: Danish Industrial Locomotives. Birmingham (?) (Union Publications).
- Danske Statsbaner, 1923: Fortegnelse over Driftsmateriellet April 1923. København.
- Guldvang, S. A., 1960: »Et sidespors historie«. Jernbanebladet, nr. 7, s. 156-157.
- Hansen, Bent, 1977: »Om en gravemaskine«. Tipvognen, nr. 5, s. 14-17.
- Hansen, Bent, 1979: »Dansk normalsporet tipvogn?«. Signalposten, 15. årgang nr. 4, s. 173-174.
- Jørgensen, Birte Stig, 1970: »Hedens opdyrkning og beplantning«. I: Danmarks Natur, bind 7, s. 41-72. København (Politiken).
- Paulsen, Egon Weber, 1971: Romantik i røg og damp. 152 s. København (Signalposten).
- Skodshøj, Harald, 1947: Mergel & Kalk i Vest- og Midtjylland. Udgivet af Andelsselskabet Vestjyllands Mergelforsyning i anledning af 45 Aarsdagen for Selskabets Stiftelse. 115 s. Ringkjøbing (A. Rasmussen).
- Thomassen, P., 1979: Med Lemvigbanen gennem 100 år. 258 s. København (Eget forlag).
- Thomassen, P., 1979: VLTJ rullende materiel gennem 100 år. 110 s. København (Eget forlag).
- Ågesen, Åge, 1949: Geografiske studier over Jernbanerne i Danmark. Det kongelige Danske Geografiske Selskab. Kulturgeografiske Skrifter. Bind 5. 240 s. København (Hagerup).

Jens Bruun-Petersen, f. 1943, Geolog, Jernbanehistoriker, Harevej 39, Egebæk, 6760 Ribe.

Har siden 1970 skrevet artikler og enkelte publikationer dækkende et meget bredt spektrum af jernbanehistoriske emner:

Produktionen omfatter jernbanernes rullende materiel (diesellokomotiver, personvogne, godsvogne), jernbanestationernes sporanlæg, bygninger og trafik (for eksempel Masnedø, Masned Sund og Orehoved stationer) og dele af køreplanlægningen (logenes oprangering m.m.).

Trange tider

Af Frands Madsen, Wilbur, Washington, U.S.A.

I 1982 modtog undertegnede et manuskript, som stammede fra boet efter tidligere redaktør af »Hus og Hjem« Frederik Opffer. Manuskriptet var i 1939 sendt til Frederik Opffer fra Frands Madsen, Wilbur, Washington i U.S.A., som drev »The Hotel Madsen«. Det er ikke lykkedes at konstatere, om artiklen blev bragt i »Hus og Hjem«, men da den indeholder lokalhistorisk stof fra Øse-egnen bringes den hermed i årbogen. Artiklen er omarbejdet til moderne retskrivning, en smule beskåret, samt forsynet med supplerende oplysninger, som er anbragt som noter. Det originale manuskript opbevares på Øse Lokalhistoriske Arkiv.

S. Manø Hansen

Min fødestavn var lyngens brune land,
min barndomssol har smilt på mørke hede,
min spæde fod har trådt det gule sand
bag sorte høje bor min ungdoms glæde.

Sådan har tusinde af hedens børn kunnet synge såvel i glæde som i sorg op i den høje alderdom, måske bedst, hvis de kom til at leve et sted på kloden langt borte fra deres barndoms Eden, i glæde som i sorg, ja, for de fleste af hedens børn har glæden og sorgens engle skiftevis svævet over deres barndomshjem på heden.

Ja, sådan var mit barndomshjem.

Ude i den dengang næsten vilde natur på Bolhede, to mil øst for Varde, blev jeg født den 15. januar 1867, en af de tunge tider i vort fødelands historie. Min far var født på en gård i Skonager, Næsbjerg sogn, i året 1836¹. Da han var 28 år gammel måtte han med i krigen. Han havde dengang ligget i garnisonstjeneste i to samfulde år ved Århus dragoner, foruden tre somres mønstringer, hver på 6 måneder. Fjorten dage efter den sidste mønstring kom der pas, at han skulle møde hos sit regiment, og han måtte så gøre hele felttoget med i 1864.

Min mor var født i Øse præstegård, og der levede hun sine barndoms- og ungdomsår, indtil hun blev gift². Hendes far, altså min bedstefar, havde været bestyrer af præstegårdens avlsbrug i 7 år, da han og min vordende bedstemor blev kærestere³. Men der var den slemme hage ved kæresteforholdet, at hun var datter af sognets rigeste bonde⁴. Hans navn erindrer jeg ikke, men hendes bror, der fik gården efter den »gamle«, var »gamle Niels Jørgensen« i Øse, og hans søn igen Jørgen Nielsen. De unges kæresteforhold førte til, at bedstefar blev forbudt at vise sig på storbondens enemærker. I sin nød gik bedstefar til præsten og gjorde denne bekendt med stillingen⁵. Præsten gik så til storbonden for at prøve, om han ikke kunne tale manden tilrette, men denne var stejl og ubøjelig. Efter at præsten kom tilbage fra sit uheldige ærinde kalder han bedstefar for sig og siger: »min kære Frands, du er en dygtig og pålidelig mand, som enhver burde være glad ved at få til svigersøn. Du har nu tjent mig tro i 7 år. Mit råd er, gift dig med din Dortha. Jeg og min hustru vil gøre jeres bryllup. Du kan så få præstegården i forpagtning«. Og sådan blev det. Jeg tvivler på, at bedstemor fik så meget som en daler i medgift. De holdt gården i forpagtning i 20 år og blev efter den tids forhold ret velhavende.

Mine forældre kom senere til at bo på gården i Øse, hvor min ældste søster blev født. Morfar begik tilsyneladende den store fejl at råde far til at sælge gården og flytte ud på heden. At opdyrke heden var en tanke, som bønder allerede på den tid havde begyndt at sysle med, sandsynligvis begrundet på de hårde skatter, der hvilede på den opdyrkede jord, og som krigsomkostninger fra 1848 havde nødvendiggjort. En hær måtte stadig holdes på benene. Faren truede fremdeles fra syd. Mine forældre flyttede så ud på Bolhede, Øse sogns østlige grænse. Min mor havde været ene, mens far gjorde sommermønstring. Og nu krigen. Mor fik vistnok kun 2 breve fra far under hele krigsperioden, da der næsten ingen postforbindelse var i disse dage. Den første landpost jeg erindrer, var Mads, som gik post østpå fra Varde⁶. Han gik gennem tre sogne, Næsbjerg, Øse og Starup. En lille lædertaske var nok til at holde hele posten, uden at fylde den. Der var kun få breve,

mest rykkerbreve fra købmænd i Varde, ingen aviser. Befolkningen fik ikke mange nyheder udover hvad Mads og omstrejvende bissekræmmere kunne bringe. Og så var folk tilbøjelige til at mene, at det hørte med til embedet som postbud at fortælle om, hvad der vidstes om krigens gang. Og Mads var villig til at meddele de rygter, han samlede på sin vandring. Men der skulle helst en punch eller to til for at åbne op for rygterne. Omsider blev Mads for stivbenet til de lange vandringer. Han forsvandt fra egnen og en dag spurgtes det, at han havde taget »rejsepas« til Amerika, hvor han landede i Perth Amboy. Men så kom Varde Avis, »Ribe Amtstidende«, redigeret af den dygtige venstrepolitiker, landstingsmand Bølling⁷. Bladet var kun lille 12"×20", og der kom sjældent mere end et eksemplar til hver by, der så gik på omgang, undertiden kom der også enkelte eksemplarer af »Søndagsposten«.

Ned over et bakkedrag vest for vort hus vidste mor, at far ville komme til syne, hvis han i det hele taget kom. Om dagen gik hun ud i stalden, hvor der var et vindue mod vest, og spejdede op over bakken og tænkte, mon han dog ikke skulle komme. Og ofte gik hun op på bakken for at se, for han måtte jo komme. Gang efter gang efter at have spejdet forgæves, kunne hun falde på knæ og trygle Gud om dog endelig at sende far hjem til hende og de små. Men hun fik ikke set fars hjemkomst på den måde. Krigen, som alle krige, gik sin gang uden Guds indblanding. Ja, hvad mødre har kæmpet og grædt, især en mor ude på en hedelod med små børn, så at sige overladt til sig selv, har kun få begreb om. Og så skete det også, at en sorgens engel svævede lavt over vort hjem. Mors kamp og kvide i de år kom hun aldrig over. Sorg og slid havde ødelagt hendes helbred, så hun kendte kun få dage i sine senere år, hvor hun var helt rask. Dog levede hun til hun blev 49 år gammel. Far overraskede os ved at komme hjem en julenat. Var han kommet om dagen, ville mor sikkert have set ham komme.

Hvilken fryd og stille jubel uden lige før den, jeg blev født 3 år efter krigen. Glædens engel var dalet ned til huset på Bolhede. Hvor mange der drog ud, eller hvor mange der kom tilbage til sognet, ved jeg ikke. Der syntes dog ikke at have

været ret mange. Far var, mærkelig nok, den eneste af vor store slægt, der blev soldat under krigen.

»Ann Mari i a Kjær«, en kone som var kendt under dette navn, sad alene med 5 børn. Hendes mand blev på slagmarken. Mine forældre talte altid om »Ann Mari i a Kjær« med den største ærbødighed og beundring. Hun var en dygtig og god kone og mor, med et uovervindeligt mod. Hvad jeg senere hørte om denne familie, efter at jeg kom bort fra egnen var, at hun holdt hjemmet sammen, og at børnene voksede frem og blev dygtige mennesker.

Jeg har i mit senere liv prøvet på at fremdrage disse vidunderlige minder om fars hjemkomst fra krigen hin julenat, og de er uudslettelig gemt i min bevidsthed. Vi børn vidste godt nok, som vi voksede til, at julenat, hvert år havde en dobbelt betydning for far og mor. Hvad der havde været så grusomt tungt for dem, talte de kun nødig om. Helt skjules kunne det jo ikke, men lyssiderne på deres livsvandring skulle vi se og høre. Den største begivenhed der havde mødt dem, var dog hin uforglemmelige julenat. Derfor kunne mor hver juleaften holde en prædiken, som jeg tvivler om, nogen præst kunne gøre hende efter. Englens sang og den himmelske hærskares forkyndelse om fred på jord blandt menneskenes børn, samt frelserens indtog i den syndige verden, kunne hun fortælle så livlig og indlysende, at jeg syntes, jeg kunne se den hele forunderlige begivenhed for mine barneøjne. Og så var der dette andet, at Gud i hans uendelige nåde, havde sendt far hjem netop hin julenat uden en skramme, frisk og sund i hans bedste manddomskraft, far havde ofret 6 af sine bedste ungdomsår i fædrelandets tjeneste, de år, der skulle have været brugt til familiens gavn og lyse fremtid. Det så slet ikke godt ud i vort hjem. To gode køer døde i krigens år. Der var ingen arbejdsdyr til en ny begyndelse, men der var brydsom gæld at tumle med. Dog havde far, trods de dårlige udsigter, mod på livet. Han greb til, hvad der var nærmest for hånden, at gå på dagleje. En trang vej ud af nød, og lidet hjalp det. En mark om dagen fra solopgang til aftensmørke forslog kun lidt, når alt, der måtte købes, var dyrt.

Da mor døde, var jeg 18 år. Den dag hun blev begravet,

løftede far en lille flig tilside af det forhæng, der dækkede over hans og hendes fortvivlede kampår ude på Bolhede. I få træk fortalte han os om den trange tid efter krigens ophør.

Tænk blot, en mark om dagen i dagløn, når rug kostede 16 rigsdaler pr. tønde, hvordan skulle en fattig mand skaffe brød til huse på den måde. En dag gik han hjemmefra med en sæk, han skulle ud at købe rug. Han gik til sin fødeby Skonager, og gik til en ungdomsven ved navn Jan og forrettede sit ærinde. Jan så på ham og spurgte, har du penge, Hendrick? Ja, far havde da penge til at betale for en skæppe. Hvorfor han ikke gik til sin bror Per, som ejede fødegården, ved jeg ikke, der må jo have været en grund, men uvenskab var der ikke mellem dem. Far var ven med hele den store slægt til sin dødsdag, som han i det hele taget var ven med alle mennesker. En mand, han ikke holdt af at omgås, holdt han sig borte fra. Han var altid rede til at hjælpe, hvor hjælp var tiltrængt. Var der smitsom sygdom i et hjem, og ingen turde gå der, så gik far. Han var jo sund på sjæl og legeme, foruden at være kæmpestærk. En af vore naboer fra Bolhede, Niels Kampmand, fortalte mig engang en lille begivenhed fra en markedsdag i Varde. Han og nogle af hans naboer var i Rek Thomsens gård for at spænde for og køre hjem^s. Så kom der en pranger, kaldet Garibaldi, ind i gården. Prangeren havde ord for at være Jyllands værste slagsbror. De kom i klammeri med ham angående en handel. Under klammeriet havde Garibaldi allerede langet nogle lus-singer ud til de omkringstående. Vi var jo bange for bæstet, har Kampmand senere fortalt mig. Men da jeg så din far komme ind gennem porten, vidste jeg, vi var hyttet. Din far spurgte, hvad der var på færde. I det samme sprang Garibaldi mod ham, råbende, ledsaget af en ed, hvad det ragede sådan en bondelømmel, og med det samme langede ud efter din far. Men Hendrick var for gesvindt, han bøjede af og sprang så ind på livet af prangeren, løftede ham i vejret og til moro for de omkringstående, bar han ham ud på gaden, hvor han slap ham. Garibaldi fandt det selvfølgelig heldigst for ham selv at forsvinde fra scenen.

Det gik omsider op for far, at som det gik med den usle fortjeneste, kunne det ikke vedblive at gå. Der måtte prøves

noget andet. Nødvendigheden bød det. Så gav han sig til at stryge og brænde mursten. Han kaldtes derefter Hendrick teglbrænder. Jeg husker, at jeg som dreng var helt stolt af at høre, folk kaldte ham ved dette navn. Jeg kendte vor forhistorie og forstod, at teglbrænderiet ville blive fars løftestang ud af det økonomiske uføre, da han var ved at »køre fast«.

Trange tider, ja, det var det. Noget uafværgeligt tungt rugede over landet og befolkningen. Når nu min tanke gør strejftog til min barndomstid, ser jeg trængsler som en havgus lægge sig kold og klam over sindene. Men jeg ser da, Gudske-lov, også noget andet. Jeg ser juleglæde og pinsegans gennem tågen og takker Gud for den rigdom og indtryk jeg fik med på min livsvandring fra mit barndomshjem.

Nej, ikke nær alt var trangt og trist, når mine tanker vander tilbage til min hjemstav. Der er, når jeg skuer tilbage, indtryk af stille, lykkelige stunder. Jeg har i min tidligste ungdom haft den lykke at se noget af mit fædrelands dejlighed ved sund og bælt. Og når jeg nu i et halvt århundrede har været borte fra Danmark og kun besøgt det en gang i virkeligheden, men tusinde af gange i drømmens verden, så standser tanken dog langt sjældnere ved Danmarks dejlighed end ved min hjemstav. Mine lønlige længslers horisont er stedse Bolhede.

Bolhede, der løb jeg og mine to søstre om i varme dage og sved vore nøgne fødder i kartoffelmarkens sand. Vi strejfede om på heden og i engen, hvor blomster myldrede i utallighed i blandet farvespil. Vi vadede i moser og kær, legede skjul i egekrattet på vor mark ud mod engen. Der var en uendelighed af ting og hændelser, som jeg endnu, i ensomhed og med lukkede øjne, kan se. Der var kæmpehøjene ved Hedeager, livet i bedstefars gamle gård, hvor han og bedstemor sad på aftægt i samfulde 30 år, og hvor vi og søskendebørn ofte samledes, mens vi var små. Noget af det allerkæreste jeg mindes var fars og mors sang. Når mor ikke var syg, lød hendes dejlige bløde stemme i sang til os. Og hun fortalte så kønt om livet i den gamle præstegård i Øse, hvor hun voksede op. Og far sang både salmer, fædrelandssange og krigsviser for os, foruden at fortælle os om hans barndoms- og ungdomstid i hans fødeby.

Disse fortællinger lød til os børn som eventyrdigtning.

Ude på Bolhede kunne vi høre Øse kirkeklokkes kimen, denne klokke, der blev hængt op i tårnet for hundreder af år siden og som gennem slægtled har kaldt på sjælen, træt og tung, til andagt. Og når endelig jordelivet var sluttet, og de jordiske levninger lagt til hvile på den gamle kirkegård, da lød klockens malmtoner ud i det ubegrænsede himmelrum som et sidste farvel til den hedengangne. Når jeg som barn hørte disse malmtoner svinge sig ud i rummet, stod jeg stille og lyttede med barnlig andagt til dem. Jeg vidste nok og forstod, det indbød til andagt. Min mor fortalte, at en gang da nogle drenge i skolens frikvarter var gået op i tårnet for at lede efter fuglereder, kom en af drengene uforvarende til at støde til klokken med en hård genstand, hvorved klokken gav lyd fra sig, der kunne høres ned over byen. Degnen hørte lyden og var straks på det rene med, at drengene var på spil. Med tampen i hånden for han afsted til kirken og op i tårnet. Drengene hørte ham komme. Og da degnen stak hovedet op gennem den øverste lem, sprang en af dem ud gennem en åbning i tårnet. Han landede på jorden, heldigvis uden at tage videre skade. Drengen var den senere kro- og købmand Kræn Frederiksen^o.

Der er det ved den vilde natur, at den binder sindet og binder fast. Og der modtager barnesindet indtryk, der aldrig udslettes. Der er mange oldtidsnavne på steder omkring min hjemstavn, som vidner om, hvad landet plejede at være, før kulturen lagde sin urolige hånd over oprindeligheden. Lige fra Varde mod øst gennem Næsbjerg og Øse sogne lige til Starup fortæller disse navne egnens forhistorie: Knoldeflod, Ulvemose, Trasmose, Bredmose, Hedevang, Høkjær, Kragekær, Hedeager, Bolhede, Abildhede o.s.v. Meget har kulturen og vor tids kloge mennesker ødelagt. Selv den vidunderlige skønne Varde å, også »Perle å« kaldet, fordi den er den eneste å i Nordeuropa, hvor perlemuslinger findes, har måttet undergå en nutidsforandring. Dette tusinde år gamle vandløb med de hundrede af bugtninger og de mange fiskerige »høller« frembød tidligere det prægtigste stykke vestjysk natur, men i dag, efter tidsmoderniseringen, løber den i lige retning som et jernbanelegeme.

Min prægtige Varde å. Din idylliske ynde hører til det, der var. Og hvilken fryd var det ikke, når man en sommer søndag formiddag kunne glide med strømmen fra Skonager ned forbi Gjellerup mod Varde og få høre på de små, forsigtige kluk mod bådens side, stage sig frem mellem rør, siv og åkander langs åbredden, eller sætte ud i en af de dybe »høller«, hvor vandet rørte sig i uafbrudte hvirvler, for der at »gøre fast«, få piben tændt og medesnoren kastet ud. Der kunne man så herligt overtræde et forbud: sidde og ryge i smug. Og så var der i min hjemstavn et, efter forholdene, ret rigt dyreliv ude i det af lyng, pors, gyvel og egekrat bevoksede landskab, et sandt slaraffenland for en jæger. Ja, sådan var landet, øst for Varde, i min barndom. Men nu, ak hvor forandret.

H. C. Andersen, i hans tid, mindede os om at komme snart, hvis vi ville nyde det pragtfulde skue af naturlighed i Vestjyllands hedeegne, thi, ytrede han, om føje tid ville heden som en kornmark stå. Hans spådom blev virkeliggjort. Som et datidsbarn tør jeg ikke se ødelæggelsesværket af landskabets oprindelighed, nej så hellere blive her, hvor »the soapbrush« har hjemme. Denne uanselige og nyttige plante minder dog noget om lyngen og landskabets farver øst for Varde, som det så ud, da jeg var barn. Her i mit nye fædreland ved det yderste hav er også skønt at leve. Børn, som vokser op her til manddomsalder og så forlader deres hjemstavn, forfølges af en sugende længsel efter at komme tilbage, den uimodståelige hjemstavns-længsel. Er det et under? Nej, vi har her den evige sne på de maleriske bjergtinder. Vi har frodige dalstrøg, prægtige bjergsøer, som myldrer med fisk, bl.a. med ørred, tilsyneladende den samme art som vi drenge fangede i Varde å. Trods mit sinds længsel efter det »der var« derhjemme, må jeg dog løfte min hat af ærbødighed og anerkendelse af den danske bondes dygtighed. Min egen slægt har været med til at omskabe min barndomsegn fra lyng, pors og gyvel (der gror guld under gyvelrod) til bølgende kornmarker og frodige kløvermarker og så endda tilføje: Gudskelov.

Da jeg var otte år, flyttede vi fra heden. Jeg kunne ikke dengang forstå, hvorfor mor græd, da vi flyttede. Nu forstår jeg det bedre, ja til fulde. Der havde hun kæmpet, stridt og

grædt vemodige tårer som kun få kvinder. Det var dog nok den blanding af glæde og sorg, livet havde været så rigt på, der havde gjort hende så rodfæstet til hjemmet. Der havde hun født sine to yngste børn, og der havde hun, trods alle bekymringer, levet nogle af sine fagre ungdomsår sammen med den mand, hun elskede. I hjemmet på heden ville mor sikkert helst have lukket sine øjne i døden.

Hedens helte og heltinder er vel i vore dage ved at blive en saga blott. Den kamp og det slid for tilværelsen, de måtte døje, vil vel næppe blive forstået af kommende slægtled. Men tak til de dygtige mænd fra Blicher til Aakjær, der så mesterligt har skildret hedens børns saga, hvis liv fra vugge til grav var mestendels et nøjsomt trællev, kun tåleligt ved den urokkelige hjemstavnsfølelse.

Mine forældre har nu i mange år hvilet i dødens have hos deres fædre på Næsbjerg gamle kirkegård.

Velsignet være deres minde.

Noter

1. Husmand Henrik Madsen, født 31/3 1836, som tvilling til søsteren Ane Cathrine Madsdatter. Han var søn af gårdfæster Mads Nielsen og Else Marie Jensdatter i Skonager og ud af en søskendeflok på 3 piger og 5 drenge, hvoraf han var den anden yngste.
2. Emilia Margrethe Frandsen, Bolhede, født 25/11 1835.
3. Frands Olesen, født ca. 1805, var i 1835 forpagter i Øse præstegård og gift med Dorthe Christensdatter (døbt 22/1 1804: Dorret). De fik 4 børn: Hanna Marie, Emilie Margrethe, Oline og Christenze. I 1850 benævnes Frands Olesen, gårdejer i Øse.
4. Dorthe Christensdatters forældre var Christen Bennetsen og Hanne Jørgensdatter.
5. Poul E. Hansen, sognepræst i Øse-Næsbjerg 1830-38.
6. Posten hed Mads Nielsen også kaldet Mads Pladder. Han gik post to gange ugentlig. Ophørte som post i 1877. (Ifl. »Bidrag til Øse sogns historie« s. 257).
7. Redaktør J. A. A. S. Bølling, Varde 1844-1886.
8. Købmand Reck Thomsen (1827-93) havde købmandsgård i Storegade 20, Varde.
9. Kr. Frederiksens forgænger Friis var den sidste, der drev købmandshandel. Spiritusbevillingen på kroen blev nedlagt år 1900, og siden fungerede den som afholdskro. (Ifl. »Bidrag til Øse sogns historie« s. 346).

Fig. 1. Terrænet omkring nuværende Østergade og Jernbanegade sidst i 1880'erne. Skolen havde til huse i bygningen til højre, hvoraf kun en del af gavlen ses. I bygningens anden ende var der kaserne for gendarmkorpset. Skolens legeplads var pladsen udenfor, de to voksne er muligvis lærere, men kan ikke identificeres. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

Den første realskole i Esbjerg

Af Verner Bruhn

De danske købstæders skolevæsen udgjorde i den største del af 1800-årene et broget billede, hvor den offentlige skole med forskellige overbygninger, private skoler og senere realskoler indgik med vekslende styrke. I 1867 opgør et statistisk værk¹ at over 26% af byernes elever gik i private skoler, og de fleste byer havde adskillige privatskoler at byde på. I Ribe var der i 1880 tre, i Varde var der seks, og man kan blive ganske svimmel ved at læse at Randers i 1889 havde 36 privatskoler². Heraf var de fleste dog ganske små, i Randers havde således over halvdelen under 20 elever.

I Esbjerg var problemerne med at få organiseret et skolevæsen store på grund af byens voldsomme og hurtige vækst. De

første år gik de undervisningspligtige børn fra det nye bysamfund til Boldesager skole, men i 1877 blev den første kommuneskole bygget, en to-etages bygning i Skolegade (nuværende nr. 41) med tre klasseværelser og 140 elever. I løbet af de næste 25 år blev der yderligere bygget fem skoler og antallet af lærere voksede fra 3 til 52¹.

Ved siden af dette kommunale skolevæsen blev der oprettet forskellige privatskoler, hvoraf mange som andre steder var små og kun få af dem overlevede århundredskiftet.

En enkelt af disse privatskoler påkalder sig særlig interesse, nemlig Esbjerg Privatskole fra 1883, som var den første skole i Esbjerg der indstillede elever til eksamen.

Den blev rekonstrueret flere gange og har haft forskellig status og struktur, men der går en ubrudt linje fra den og til den nuværende Esbjerg Realskole der således i år kan se tilbage på en hundredårig eksistens². I det efterfølgende skal der fortælles nogle træk fra denne skoles tilblivelse, og den første kontrakt mellem skolens bestyrelse og lærerne kan fortælle lidt om de ældste privatskolars vilkår³.

Realskoler

Allerede ved skolelovene i 1814 indførtes begrebet «realskoler», idet der i større købstæder kunne indrettes såkaldte »borgerlige realskoler«. Det skete kun få steder, men i nogle købstæder oprettedes en særlig »realklasse« med en udvidet undervisning. Fra 1838 blev der indført en eksamen der var tænkt som en forberedelse til visse fagstudier, hvortil der ikke blev krævet studentereksamen. I løbet af de næste årtier voksede kravet om et forbedret skolevæsen i købstæderne, hvor der blev lagt større vægt på praktiske fag end på latinskolens græsk og latin. Det var først og fremmest de voksende bysamfunds handelsstand og håndværksmestre der stillede dette krav støttet af en voksende embedsmandsstand med store sociale ambitioner. Det var disse kredse der rundt omkring stod bag oprettelsen af mange privatskoler, især af private realskoler.

I 1881 blev eksamenssystemet revideret og der indførtes en ny eksamen som kaldtes Almindelig Forberedelseseksamen, ofte omtalt som Præliminæreksamen. I årene efter voksede

Fig. 2. V. V. Hassing (1841-1919), toldforvalter i Esbjerg 1881-1906, initiativtager til den første realskole. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

antallet af privatskoler der forberedte til denne eksamen med rivende hast. Omkring midten af århundredet var der under en halv snes realskoler, i 1883 var der 26, i 1893 var tallet 93 og i 1902 i alt 130, heraf var 102 private⁶. Der var tre muligheder for at erhverve sig en eksamen: at aflægge den efter at have gået i realklasse ved en latinskole, som privatist ved eksamenskommissionen eller fra en privat realskole med eksamensret.

Latinskolernes realafdelinger var undergivet klare regler og et fast tilsyn som blev udøvet fra ministeriets side. I København fandtes der fra 1857 en skoledirektion der på byens vegne tilså skolevæsenet. I provinsens købstæder var oprettelsen af privatskoler fri næring og faktisk må man betegne de mange privatskoler som en frit- og ofte vildtvoksende urskov. De kommunale myndigheder kunne forlange at elever fra de private skoler mødte ved årsprøverne i de offentlige skoler, men ordningen og tilsynet blev administreret ret vilkårligt. Nogen pædagogisk uddannelse af lærerne blev heller ikke krævet.

Esbjerg Privatskole

Som nævnt var der i Esbjerg en række små privatskoler, men ingen af dem gav en udvidet undervisning eller forberedte til eksamen. Hvis forældre ønskede at give deres børn en sådan undervisning måtte de sende dem til Katedralskolen i Ribe eller til den private realskole i Varde der var oprettet i 1879. Der fandtes også en realskole i Nordby, kaldet Odden friskole, men her gik så vidt vides ingen Esbjergbørn⁷.

Toldforvalter V. V. Hassing der var kommet til Esbjerg i 1881, tog initiativ til et møde for at få oprettet en privatskole der kan give »en fyldigere undervisning end almueskolen tilbød« som det hedder i indbydelsen⁸. Mødet blev holdt den 23. juli 1883 og her valgtes et udvalg til at arbejde videre med sagen. Dette udvalg fik Hassing som formand og bestod desuden af havnemester A. Bloch og købmand C. M. Christiansen. »Efter særlig anmodning« indbød man også pastor A. Kemp, Jerne, og det var sikkert klogt for han skulle som sognepræst anbefale sagen videre frem i systemet. Med en foreløbig tilmelding fra 15 forældre med i alt 35 skolesøgende børn turde man gå videre med projektet. I august måned »foretog man de forberedende skridt til antagelse af lærerkræfter« ved at indrykke annoncer i forskellige blade, bl.a. Jyllandsposten og Berlingske Tidende. Samtidig fik man klaret lokaleproblemet ved foreløbig for et år at leje tre rum i en ejendom nord for den nuværende Jernbanegade ved Østergade som kaldtes »Gebhardts hus« efter bygherren, selv om han ikke længere ejede det.

Annoncerne gav til resultat at en halv snes ansøgere meldte sig til de tre stillinger som lærer/bestyrer og første- og andenlærerinde. I løbet af små tre uger var alle ansat og den 2. oktober 1883 blev Esbjerg Privatskole indviet med taler og sang og efterfølgende middag for udvalget og den nye bestyrer – men ikke for de to lærerinder!

Ligesom oprettelse og drift af privatskoler var fri næring og deres kvalitet og stabilitet stærkt svingende, sådan var også lærernes juridiske og lønmæssige vilkår ganske tilfældige. Nogle bestyrere opnåede, hvor skolerne kunne hævde sig, både social status og god indtægt, andre blev på begge områder på

det jævne. Bestyrelsen for den nye privatskole gjorde sig næppe forhåbninger om at få en virkelig kapacitet til at bygge en ny skole op i en by, hvis ry og omdømme på den tid var nær nulpunktet. Toldforvalter Hassing korresponderede med en bekendt i København om mulighed for at få en skolebestyrer til Esbjerg, og denne som selv var skolemand⁹, skrev til Hassing: »Havde man i Esbjerg større midler til at begynde et sådant foretagende med, så ville jeg tilråde at søge en skolemand med mere prøvet dygtighed og større videnskabelig dannelse, men med de vilkår, som byen nu kun formår at byde, undrer det mig . . . mere at De overhovedet kan få nogen til at gå ind derpå, end at ingen mere kvalificeret melder sig«. Og derpå anbefaler vennen Hassing en lærer som »er i høj grad fordringsløs og altså kan leve af lidt«, og han vil derfor »underkaste sig øjeblikkets små kår«. Desværre er hele korrespondancen ikke bevaret, så det er ikke muligt at vide hvorfor den omtalte lærer med den beskedne levevis ikke blev antaget.

En anden ansøger havde accepteret at de »pekuniære forhold« var usikre, så man må vel tro ham når han meddeler at han trækker sin ansøgning tilbage efter råd fra sin læge på grund af »de klimatiske forhold«.

Som bestyrer ansattes Andreas Pedersen, seminarist fra København, og hans ansøgningspapirer mangler desværre i arkivet ligesom alle personlige data tilsyneladende er borte. Som førstelærerinde ansattes Marie Nielsen, Varde, der nogle år havde virket som lærer i private familier i Esbjerg, og som andenlærerinde frk. Thora Johnsen fra København. Ingen af dem havde seminarieuddannelse.

Som eksempel på en privatskoles start og lærernes stilling aftrykkes her den kontrakt som blev indgået mellem skolens bestyrelse og de tre lærere i 1883¹⁰.

Vilkår og betingelser hvorunder lærerpersonalet ved »Esbjerg Privatskole« er antaget.

1. Skolen indrettes i de lokaler, som udvalget dertil anviser og med det materiel, som dertil afgives af forældrene. Materialet skal i det mindste bestå af de fornødne skole-

borde og bænke, 1 trætavle og 1 pult til hvert klasseværelse.

2. Skolen inddeles foreløbig i 3 klasser, nemlig:
én for drenge- og pigebørn fælles forberedelsesklasse,
én udelukkende for drenge,
én udelukkende for piger.
3. Undervisning gives i følgende fag: Religion, dansk, tysk, engelsk, fransk, fædrelands- og verdenshistorie, geografi, matematik, naturlære, naturhistorie, regning, skrivning, tegning, sang, gymnastik, (pigebørnene tillige i håndarbejde), og blive disse fag efter et formålstjenligt skøn at fordele mellem klasserne efter en af bestyreren nærmere udarbejdet og af udvalget derefter godkendt »undervisningsplan«, hvori tillige såvidt muligt angives hvilke lærebøger, der agtes anvendte.
4. Undervisningen sker, foruden ved læreren (bestyreren) ved to, dertil af udvalget antagne lærerinder, skiftevis i alle tre klasser, dog således, at læreren hovedsagelig underviser i drengeklassen, den ældste lærerinde i pige-klassen og den yngste lærerinde i forberedelsesklassen. Bestyreren såvel som lærerinderne ere pligtige at undervise indtil 36 timer hver om ugen.
5. Umiddelbart før sommerferiens begyndelse afholdes eksamen på skolen, hvortil børnenes forældre have adgang.
6. Skolepengene, der af forældrene indbetales senest den 5. dag i hver måned, prænumerando med $\frac{1}{2}$ til bestyreren, ere indtil videre fastsatte således:

for 1 barn 100 kroner årlig	} fra en og samme familie.
for 2 børn 150 kroner årlig	
for 3 børn 175 kroner årlig	
for 4 børn 200 kroner årlig	
for 5 børn 200 kroner årlig	

NB! En ændring i denne skala vil dog være at søge vedtaget, når skolens forhold i det hele i løbet af det første skoleår tages under overvejelse på et dertil af udvalget indvarslet møde af børnenes fædre.

For skolepengenes erlæggelse i rette tid påtager udvalget sig intet ansvar.

7. Af skolepengene vil læreren have at udrede alle med skolens drift følgende udgifter, nemlig:
  - a) Lønning til skolens 2 lærerinder med resp: 600 kr. og 360 kr. årlig, som udbetales de pågældende med $\frac{1}{2}$ månedlig prænumerando senest den 5. dag i hver måned.
  - b) Leje af det af udvalget overleverede skolelokale, hvilken leje indbetales i overensstemmelse med den med lokalets disponent afsluttede kontrakt.
  - c) For skolelokalernes belysning, opvarmning og rengøring.
8. Det overskud, som herefter bliver af skolepengene tilfalder læreren som hans lønning.
9. Differencer, som måtte opstå mellem lærerpersonalet indbyrdes eller mellem dette og børnenes forældre og som ikke måtte blive afgjorte i mindelighed, afgøres af udvalget, og ere parterne pligtige at rette sig efter dettes kendelse.
10. Udvalget vil på sin side efter evne søge at støtte skolens virksomhed og navnlig når skolen har været i drift en passende tid, bestræbe sig for at erhverve tilskud af offentlige midler, navnlig fra statskassen, således at sådant tilskud dels kommer skolens lærerkræfter til gode, dels anvendes til lokalernes og materiellets forbedring – og dels endelig til fripladser eller pladser til modereret betaling.
11. Udvalgets medlemmer ere, samlede eller enkeltvis, berettiget til, når de finde sådant passende, at overvære undervisningen i skolen.
12. Som bestyrer af skolen påhviler det særlig læreren at opretholde god orden på skolen, og herfor at foreskrive passende regler, og er det en selvfølge, at lærerinderne støtter ham efter evne til skolens formåls opnåelse.
13. Læreren som lærerindernes antagelse til her nævnte skolegerning skeer foreløbigt på ét år, regnet fra 1. oktober 1883, og er bemeldte lærerpersonale på sin side forpligtet til at røgte sin gerning i bemeldte år. I sygdomsforfald må

hver for sig og for egen regning konstituere en af udvalget antagen duelig stedfortræder til at varetage skolegerningen.

Dersom der efter bemeldte tidsrums forløb ønskes ophævelse af her nævnte kontraktforhold, vil der fra den ophævende side være at give skriftlig opsigelse mindst 3 måneder før 1. oktober 1884. Opsigelse fra lærerens eller en af lærerindernes side vil være at stille og afgive til udvalget. – Efter bemeldte tidspunkt kan opsigelse fra begge sider kun finde sted med mindst $\frac{1}{2}$ års varsel, forinden hvert skoleårs slutning.

Skoleåret regnes fra hvert års 23. august.

14. De i bilag nævnte betingelser for skolens oprettelse tjene til efterretning for skolens lærer og lærerinder.

Udvalget for »Esbjerg Privatskole«

Esbjerg, den 29. august 1883.

A. Bloch C. M. Christiansen V. V. Hassing

At jeg overtager stillingen som lærer og bestyrer ved Esbjerg Privatskole (resp. 1. og 2. lærerinde) fra 1. oktober 1883 på foranførte vilkår og betingelser, erkjender jeg herved ved min egenhændige underskrift.

Kjøbenhavn, den 6. september 1883.

A. Pedersen

(Marie Nielsen)

(T. Johnsen)

Skolens elevtal var ved starten 35 og ved overgangen til realskole i 1889 var tallet 40 og de tre klasser var i mellemtiden blevet til fire. Fagfordelingen i punkt 3 blev allerede ændret året efter så fagene gymnastik og håndarbejde blev skåret ned og antallet af dansktimer blev forøget.

Et ømt punkt var naturligvis økonomien, dels fordi skolen manglede penge til undervisningsmaterialer, dels fordi den ikke i første omgang kunne forvente tilskud udefra. Skolepengene (pkt 6) var derfor eneste indtægt og de er ret høje for en ganske ny skole sammenlignet med tilsvarende priser ved andre privatskoler i Jylland og København.

At jeg overtager Skillingen samt Lær-
 og Bestyrer ved Esbjerg-Fruensskole fra
 1 Oktober 1883, fraa forangførte E. Alkær og
 Betingelser, udfynder jeg hermed ved min
 egenhændige Underskrift
 Hjerte-hånden C. Lyngby. 1883.

Fig. 3. Skolebestyrer Andreas Pedersens underskrift på kontrakten med forældreudvalget. Denne og kontrakterne med de to lærerinder er bevaret som bilag til skolens forhandlingsprotokol.

Ifølge skolens vedtægter skulle skolen egentlig drives for forældrenes regning, men det fremgår ikke klart af kontrakten. Som det fremgår af punkterne 7-9 skulle bestyreren betale lokaleudgifter, rengøring m.v. og udrede lønnen til de to lærerinder. Hans løn var derefter overskuddet. Så vidt det kan ses i det sparsomme arkivmateriale blev det første års overskud – løn til bestyrer Pedersen – knap 1100 kr. Sammenlignet med andre bestyreres løn var beløbet lille, i Varde fik skolebestyreren således 1800 kr. og fribolig. Også lærerinderne løn var usædvanlig lav, i Varde og Vejle var de tilsvarende lønninger 700 og 900 kr. Bestyrerens løn afgang ganske af elevtallet – og af om skolepengene blev betalt. Udvalget havde i de sidste linjer af pkt. 6 fralagt sig ansvaret for restancer, og faktisk voldte ikke-betalere både denne skole og den senere realskole mange kvaler. Samlet må man vel sige at forældrekrederen havde overladt ikke bare det pædagogiske ansvar, men også det økonomiske til bestyreren bortset fra at der var indkøbt det nødvendige inventar som lovet i pkt. 1.

Det løfte som udvalget giver i kontraktens pkt. 10 blev prompte opfyldt, ikke blot »efter en passende tid«. Allerede den 15. oktober 1883 søger udvalget Kirke- og Undervisnings-

ministeriet om tilskud til skolens drift under hensyn til byens »særlige omstændigheder«, der senere defineres som »det i byen værende ualmindelig store børneantal« og kommunens og befolkningens »ringe evne til selvhjælp«¹. Ministeriet svarede at ansøgningen var indkommet for sent til at støtte til skolen kunne optages på finansloven, og udvalget søger derfor omgående en ekstraordinær bevilling (den 31.10.1883). På denne ansøgning får skolen afslag, men det var dog tæt på, for i udkastet til ministeriets svar står at den ansøgte bevilling vil blive givet, men dette er senere overstreget og den endelige afgørelse blev et nej.

Lønnen var således lav og tryghed i ansættelsen var ikke stor. Alle var ansat for et år og måtte selv betale vikar under sygdom (pkt. 13). Med de fremtidsudsigter der var for skolen, må det sammenfattende siges at det var en højst usikker sag at blive ansat ved den nye skole i Esbjerg. På den anden side var det vilkårene for privatskolens lærere overalt, deres løn og arbejdsforhold var generelt ringere end den offentlige skoles lærerkræfter. For disse var lønforholdene blevet fastlagt ved lov af 8. marts 1856, og en lærer ved kommuneskolen fik en løn omkring 1300-1800 kr. årligt afhængig af anciennitet og sted. Lærerindernes løn var mange steder kun $\frac{1}{2}$ af lærernes, dog var pensionsforholdene for begge parter blevet forbedret ved den samme lov.

Privatskolen 1884-89

Allerede året efter overtog Andreas Pedersen selv skolen og den forældrevalgte bestyrelse blev opløst. Forhandlingsprotokollen siger ikke noget om hvorfor denne ordning træffes, og der er ikke anført nogen økonomisk aftale imellem parterne. Formodentlig har Pedersen fået materialet (skoleborde, tavle m.v.) uden beregning og de øvrige udgifter var jo i forvejen pålagt ham. Der synes ikke at have været tale om noget opgør med forældrekrederen, og intet af den slags fremkommer ved de to møder hvor sagen drøftes. Af de 16 forældre der deltager i det besluttende møde, stemmer ni for overdragelse til bestyrelsen, syv for at den fortsat skal være en forældredrevet skole. At der ikke er tale om noget brud med forældrene ses af at de

Fig. 4. O. Rybner Petersen (1862-1919), skolebestyrer 1889-1907, derefter skoledirektør i Dansk Vestindien til øerne blev solgt i 1917. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

samme børn fortsætter i skolen, også toldforvalter Hassing har fortsat børn i skolen. De to lærerinder fortsætter også på skolen, året efter rejser Marie Nielsen til Varde, og frk. Johnsen fortsætter til 1886 hvor hun forlader skolen på grund af giftermål. Et senere eftermæle fortæller at Pedersen var en dårlig økonom (se herom senere) og om der ligger sådanne årsager bag overdragelsen kan ikke afgøres i dag. Måske kan det forklare at Kr. Vestergaard Jensen, dim. fra Blågård seminarium 1880, antages som medbestyrer i 1886, men det kan også være fordi Andr. Pedersen allerede da har besluttet at forlade skolen. I 1887 overdrages denne til Vestergaard Jensen, og Andr. Pedersen opgiver ikke blot skolen, men også skoleverdenen idet han – »såvidt vides« – udvandrer til USA. Vestergaard Jensen drev selv skolen i to år, men solgte den i 1889 til en forældrekræds der omdøbte skolen til Esbjerg Realskole. Det nye aktieselskab ansatte efter forhandling med undervisningsinspektionen for det højere skolevæsen O. Rybner Petersen som bestyrer, og under hans 18-årige bestyrelstid vandt skolen anerkendelse både i og uden for privatskolekredse.

Den gamle og den nye skole

Det har været almindeligt at tidsfæste den første realskole i Esbjerg til den skole som Rybner Petersen overtog i 1889. Det må imidlertid være mere korrekt at gå ud fra året 1883 selv om skolen begynder under navnet Esbjerg Privatskole.

Det var fra begyndelsen klart at målet med oprettelsen af skolen var at give en eksamensforberedende undervisning, og den fagrække som er opstillet i punkt 3 er da også den der krævedes til Almindelig Forberedelseseksamen. Skolen søgte også eksamensret i 1887, men fik den ikke¹², og de – meget få – elever der indstillede sig, måtte rejse til København og aflægge prøve for eksamenskommissionen. Men denne manglende eksamensgodkendelse var skolen fælles med mange andre realskoler om og den nye realskole fik først sin godkendelse i 1892. Skolen regnedes imidlertid for en *realskole* og i en indberetning fra undervisningsinspektøren i 1891 omtales den som »den tidligere *realskole*»¹³. I 1887 tildeles skolen af undervisningsministeriet 800 kr. til indkøb af apparater til fysikundervisningen, en bevilling der blev givet til landets *realskoler*. Alle meddelelser og akter vedr. skolen er da også i Rigsarkivet at finde i kontoret for det højere skolevæsen hvorunder landets *realskoler* hørte¹⁴.

Også lokalt omtales skolen som realskole. Amtsrådet og Jerne-Skads sogneråd (som Esbjerg er underlagt til 1894) kalder den *realskole* i bevillingssager.

Da det nye aktieselskab i 1889 omdøber skolen og udfærdiger nye vedtægter er der heller ingen tvivl om, at det er den gamle skole der videreføres, og den omtales som forgænger også i den nye forhandlingsprotokol. Den nye realskole benytter den gamle skoles lokaler indtil den året efter flytter ind i de nyopførte bygninger i Skolegade 54. De 40 elever fortsætter uden nytilmelding i realskolen og det er samme forældrekræds der står bag. Der er også gengangere i bestyrelsen, idet sognepræst Axel Kemp, Jerne, og hotelejer M. Spangsberg begge var med i det »gamle« udvalg og nu fortsætter i den »nye« bestyrelse. Skellet mellem Privatskolen og Realskolen er betydeligt mindre end i 1920, hvor Realskole/Gymnasium bliver til Statsskolen og Forældreskolen oprettes.

Til en

1. Oktober

Realskole i Esbjerg

Kun agtes oprettet paa fra 1. Oktober 1883.
 for fremad Ønskes. for Fagbærn, Lige en Læse,
 for en Seminarist med mindre Højskole,
 til som Højskole Læse i alle omstændigheder.
 Læsen Læsen Læsen man at Læsen
 antage 2de Læsen Læsen Læsen Læsen
 med 3 Læsen. Læsen om Læsen af Læsen
 med Læsen Læsen af Læsen
 Læsen, de med Læsen Læsen.

af Læsen af Læsen - Læsen
 3 Læsen.

Esbjerg d. 3. August 1883.

A. Bloch, Læsekommissionen i Esbjerg,
 Læsekommissionen, Læsekommissionen.

Fig. 5. Udkast til annonce i Jyllandsposten fra august 1883, hvori man annoncerer efter en bestyrer og to lærerinder. Underskrifterne forneden er fra venstre havnemester A. Bloch, købmand C. M. Christensen og toldforvalter V. V. Hassing, som har skrevet annonceteksten.

Når der har været sat dette skel skyldes det formodentlig, at Rybner Petersen har lagt vægt på at markere at den skole han påbegyndte var noget nyt. Han markerer det bl.a. ved at give Meddelelser om Esbjerg Realskole 1890 nummer 1, og følgende nummereres der derefter fortløbende. Han lægger klar afstand til den tidligere skole og især dens første bestyrer Andreas Pedersen.

I en erindringsartikel ved skolens 25-års jubilæum, der efter Rybner Petersens tidsregning altså er i 1914, skriver han bl.a. at Pedersen »udmærkede sig kun . . . ved sin høje hat og sin færdighed i at underskrive veksler . . .«, han »opgav snart skolevirksomheden, slog sig på handelen, solgte en tid fødevarer, derefter kasketter, havde senere en kagebutik og ernærede sig for øvrigt ved at spille til dans»¹⁵. Selv om Rybner Petersen føjer til » . . . er det blevet mig fortalt«, lyser foragten ud af

omtalen, og det er svært at se begrundelsen for at skrive dette i skolens jubilæumsskrift. Også Vestergaard Jensen nævnes i samme artikel, og om ham hedder det at selv om han »sikkert« var en dygtig lærer, havde han ikke »det rigtige greb på at lede en skole . . .«.

Om dommen over Andreas Pedersen er retfærdig er umuligt at svare på. Som tidligere nævnt mangler alle personlige papirer om ham og han rejser fra Esbjerg i 80'erne, muligvis til USA. Men der er en række forhold der taler imod at han var en charlatan, som Rybner Petersen vel mener.

Ribe amtsråd modtog i maj 1884 en ansøgning om et tilskud til Privatskolen. Amtsrådet beslutter før de vil behandle sagen, at »skolen underkastes en nærmere prøve af provsten i forening med en med realskoler nærmere bekendt mand . . .«¹⁶.

Denne prøve finder af forskellige årsager først sted i marts 1885 og foretages af provst Valeur, Guldager, og en adjunkt fra Ribe Katedralskole. Resultatet er tilfredsstillende, og amtet bevilger derefter straks 100 kr. til skolen. Der ydes ikke fra amtets side støtte til andre privatskoler i Esbjerg selv om flere søgte derom¹⁷.

Også sognerådet giver skolen et årligt tilskud. Allerede i 1884 udtaler sognerådet over for amtet, at »man må anse det for heldigt, at Privatskolen vedbliver at bestå, og at det var ønskeligt, at den for at vinde fremgang får al den støtte, som kan opnås . . .«¹⁸.

Amtsrådet giver hvert år uden bemærkninger sit samtykke til sognerådets tilskud, og sognerådets syn på skolen fortsætter åbenbart uændret. I 1885 nøjes man ikke med at give tilskud, men man skriver til amtet, at hvis sognerådet »havde haft bedre evner i pekuniær henseende, så ville man have tilstået ham (Pedersen) noget mere, da man må anse hans skole for at være heldig for Esbjerg by . . .«¹⁹. På intet tidspunkt kommer der fra sognerådet en kritisk bemærkning i forbindelse med tilskuddene og det kunne rådet ellers godt finde på. Flere skoler nægtes tilskud, og om en dem står der at sognerådet ikke »skønner at frk. Jørgensens skole har nogen videre betydning for Esbjerg by«²⁰.

Det er muligt – vel endda sandsynligt – at Andreas Peder-

sen og Vestergaard Jensen ikke var store pædagoger, men næppe så ringe som deres efterfølger som bestyrer har villet gøre dem til. Der er ingen tvivl om at det var Rybner Petersen der gjorde Esbjerg Realskole til en institution i byen. Hvorfor han så sent som i 1914 hvor han selv var blevet skoledirektør på De vestindiske Øer, sad derovre og skrev sine barske erindringer bliver næppe opklaret. Men selv de kan ikke skjule at Privatskolen var forløberen for og blev regnet for Esbjergs første realskole.

Litteratur og henvisninger

Litteraturen om danske skoleforhold er ikke omfattende. Blandt de oversigtsværker som er anvendt til denne artikel nævnes:

Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1818-1898, 1899.

Joakim Larsen: Den danske folkeskoles historie, 1918.

Fr. Rønning: Realskolen i Danmark, 1916.

A. P. Weis og H. Hage: De gældende retsregler for det højere skolevæsen i Danmark, bd. 1-2, 1891.

Meddelelser angående de lærde skoler med dertil hørende realundervisning i Kongeriget Danmark (1879-1890), 1883-92.

1. Scharling og Falbe Hansen: Danmarks statistik, 1885-91, bd. V s. 400.
2. Dalsgaard Hansen: Vardes skoler gennem 100 år, 1956, og Vagn Skovgaard-Petersen: Dannelse og demokrati, 1976, s. 62.
3. Om Esbjergs skolevæsen se bl.a. N. K. Langvad: Beretning om Esbjerg skolevæsen 1902, og Verner Bruhn: Esbjerg skolevæsen 1877-1977. 1977.
4. Skolen hedder Esbjerg Privatskole 1883-1889. Fra 1889 til 1906 Esbjerg Realskole, fra 1906-1920 Esbjerg Gymnasium og Realskole. I 1920 overtager staten gymnasiet under navnet Esbjerg Statsskole, og skolen videreføres under navnet Forældreskolen, endelig vender man i 1947 tilbage til navnet Esbjerg Realskole.
5. Kilderne til Privatskolens historie er Forhandlingsprotokollen for Esbjerg Privatskole 1883-84, ansøgninger og breve vedr. skolen. Arkivalierne er på Esbjerg Statsskole.
6. Vagn Skovgaard-Petersen, s. 65.
7. N. M. Kromann: Fanøs historie, bd. 2, 1934, s. 517.
8. Alle citater er fra skolens protokol og arkiv, se note 5.
9. Brev af 18.8.1883 fra L. C. J. Brøchner-Larsen, daværende viceskoleinsp., senere skoleinsp.
10. Kontrakten er bevaret med de tre ansattes underskrifter jvf. note 5, samt i Rigsarkivet: Min. f. Kirke- og Undervisningsvæsen 3. ktr. jr. nr. 910/1883.

Den første realskole i Esbjerg

11. Rigsarkivet, jvf. note 10.
12. Meddelelser ang. de lærde skoler . . . 1888.
13. Indberetning af 30.11.1891. Rigsarkivet, jr. nr. 510/1889.
14. Meddelelser ang. de lærde skoler . . . 1887.
15. Beretning for Esbjerg Gymnasium 1914, s. 14.
16. Ribe amtsråds og Ribe amts Skoleråds forhandlinger 30.11.1884.
17. F.eks. Kirstine Pedersen, jvf. Ribe amtsråds forhandlinger for 30.11.1891.
18. Sognerådets forhandlingsprotokol 4.10.1884. Rådhusets arkiv.
19. Sognerådets forh. 30.10.1885.
20. Sognerådets forh. 13.9.1884.

Jeg takker fhv. skoleinspektør M. Astrup, Esbjerg, for hjælp ved gennemgangen af en række protokoller.

Verner Bruhn, f. 1928. Lektor ved Esbjerg seminarium og Danmarks Lærerhøjskoles Esbjerg afdeling, Tulipanvej 24, 6705 Esbjerg Ø. Formand for Historisk Samfund for Ribe Amt, konsulent i Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger. Har udgivet en række bøger om Esbjerg og om Ribe Amt samt skrevet artikler, anmeldelser m.v. i forskellige tidsskrifter.

Fra et sognearkivs første år

Af Olga Pedersen

I de senere år er der dukket sognearkiver op over det ganske land. Der er nok ingen tvivl om, at den voldsomme udvikling på dette område er en direkte følge af kommunesammenlægningerne. De mindre samfund føler sig fremmede under de nye kommunale ordninger og forsøger bl.a. på denne måde at fastholde deres identitet. Kommunegrænserne er flyttede, men sognegrænserne er de samme. Kirkesognet som sådant er blevet os mere bevidst, det er det sted, vi hører hjemme. Og har alt andet i vores hverdag og i vore omgivelser ændret sig, sognets historie er den samme, den hører til her, og den kan aldrig flyttes eller indlemmes i en større enhed. De mennesker, der levede her og satte deres præg på vor egn, er vore forfædre, og minderne om deres liv og virke tilhører os. Samhørigheden med fortiden vil altid være stærkest, når vi føler os utrygge i samtiden. Derfor er der i næsten hvert eneste sogn historisk interesserede mennesker, der samler og registrerer, laver udstillinger og skriver artikler, holder åbent-hus-dage o.s.v. Interessen er stor, der er mode i historie. De unge og børnene viser stor interesse og nysgerrighed. Ikke så underligt, for dem er alt dette nyt.

Men hvad man end kan sige om interessen for historie, ny er den i al fald ikke, og det er heller ikke alle de lokalhistoriske arkiver.

Et af de ældste er Aastrup sognearkiv i Glejbjerg, der i år har eksisteret i 70 år.

I 1913, helt præcis d. 31. januar kan man ifølge en protokol med referat fra et kommunemøde i Aastrup sogns forsamlingshus se, at det var gdr. Hans Laugesen, Grene, der rejste

sig og omtalte betydningen af at have en lokalhistorie. »Folk ved kun lidt om, hvem der tidligere har beboet deres ejendomme« sagde han »og ligeledes kender de kun lidt til slægtens historie, de ved som regel lidt om bedsteforældrene, men oldeforældrenes liv er for de fleste ganske ukendt. Spørger man en dygtig landmand ud om en ko eller hest, kan han som regel give besked om dens stamtavle helt til tip-tip oldeforældre. Det synes jeg ikke er rigtigt, og derfor skulle vi gerne se at få en sognehistorisk bevægelse i gang.«

Han foreslog de forsamlede at gå hjem og nedskrive deres historie og ejendoms historie, så vidt de nu kendte denne, og afskrifter af resultaterne skulle så lægges et bestemt sted i sognet, hvor det altid skulle opbevares, selv om den omhandlede person måske flyttede et andet sted hen. Der var i forsamlingen stor interesse om sagen, flere havde ordet, deriblandt gdr. Simon Fåborg, Tvilho, der bl.a. sagde: »Jeg tror, det Hans Laugesen foreslog, har almindelig interesse. Jeg kom til at tænke på en bestemt person. Det var gamle Hans Grene (Hans Kristensen, Grene). Da han første gang var til rigsdagsvalg her fra Aastrup sogn, var han den eneste herfra, der stemte på venstrekandidaten, vistnok en lærer Hvid. Han var altså Aastrup sogns første venstremand, og denne »skejen ud« blev forresten meget unådigt optaget af hans byfæller.«

Lærer Hansen, Aastrup, fortalte om en tid, hvor en ung mand havde gået rundt i sognet og gravet i vore gravhøje. Han havde også fundet en del forskellige redskaber og havde taget dem med sig ud af sognet. Lærer Hansen beklagede dette meget og slog også til lyd for, at man var lidt mere varsom med at kassere de gamle brugsting både fra gård og hus. Hans tanker har altså været i retning af oprettelsen af et museum, men dette fandt sognerådsformanden Thomas Christian Thomsen, Terpling, dog måtte høre hjemme i en større sammenhæng.

Man nedsatte et udvalg på fem personer, der skulle arbejde videre med sagen. Valgt blev: Hans Laugesen, Thomas Chr. Thomsen, Terpling, Anders L. Andersen, Gjettrup, lærer Hansen og pastor Schultz, begge Aastrup.

Nogle af de mennesker, der var forsamlede den aften, fulgte

Hans Laugesens opfordring og gik hjem og lagde grunden til det, der i dag er Aastrup sognearkiv. Deres beretninger er blevet opbevaret af skiftende udvalg i de 70 år, der er gået siden, og de har også haft forskellige opholdssteder. Hvem der opbevarede samlingen de første år ved man ikke helt præcis, men det er rimeligt at antage, det var Hans Laugesen, idet han jo var initiativtageren i sagen.

Efter nogle år, hvor interessen tilsyneladende har været dalende, er arbejdet til sidst gået i stå, dog kun for en tid. Den 2. marts 1928 optog man det igen ved et møde, denne gang på hotel Glejbjerg. Meget havde ændret sig i mellemtiden, jernbanen Bramming-Brande havde fået stationsbyen Glejbjerg til at blive det samlende punkt i sognet. Forretninger og virksomheder var kommet til, der var nok at nedskrive, men dengang som nu har mange vel set sådan på det, at det, der sker i dag og i morgen, først er historie om hundrede år. Noget blev dog skrevet, f.eks. stadig af Hans Laugesen, men også af Niels Jensen Nielsen, Tvile, der ved genoptagelsen af arbejdet i 1928 blev formand for udvalget.

I de følgende år opbevarede man de indkomne optegnelser i et arkiv i lærerboligen i Aastrup. Her havde de til huse indtil 1936, hvor de flyttedes til et »brandsikkert jernskab« hos Niels Peder Frandsen i Aastrup, der på det tidspunkt var medlem af udvalget, og som også gjorde et meget stort arbejde for det. Den 8. november 1938 blev pastor Knud Høgsbro Østergård medlem af udvalget ved et møde på hotellet, og efter et stykke tid flyttede man arkivalierne til den brandsikre boks i præstegården, hvor de opbevarede, til Høgsbro Østergård i 1970 blev pensioneret og flyttede til Holsted.

Det vil blive for omfattende at nævne de enkeltes indsats for samlingen af Aastrup sogns historie gennem alle årene. Arbejdet har ind imellem været stillet i bero, og der har været længe imellem de afholdte møder, men det har aldrig siden 1928 ligget stille, og efter at pastor Høgsbro Østergård blev medlem, har han været drivkraften i indsamlingen, og hans egen indsats og interesse har været det altafgørende. Gennem mere end fyrre år har det også været ham, der har opbevaret materialet, og hele tiden har han suppleret det, både med egne

optegnelser og iagttagelser, afskrifter i lands- og rigsarkiv o.m.m. I 1980, efter at det historiske udvalg for Aastrup sogn ikke havde afholdt nogen møder i over 10 år, samledes man atter, og jeg blev ny formand for det, idet Høgsbro Østergård, der da var 80 år, ønskede at trække sig tilbage som sådan.

Nu kalder vi os Aastrup sognearkiv, nu registrerer vi arkivalierne efter nye moderne metoder, og vi er nu indlemmede i en landsomfattende sammenslutning, hvor vi kan hente råd og vejledning hos fagfolk. Men målet er der ikke røkket ved, det er stadig det samme som for 70 år siden, nemlig at samle og opbevare vort sogns historie, så de kommende slægter kan få et indtryk af, hvordan vi levede, og som et eksempel på hvilke værdier der kan ligge i dette, skal her gengives nogle af de allerførste optegnelser, der blev gjort og som har været opbevaret i Aastrup sogn i alle de mange år.

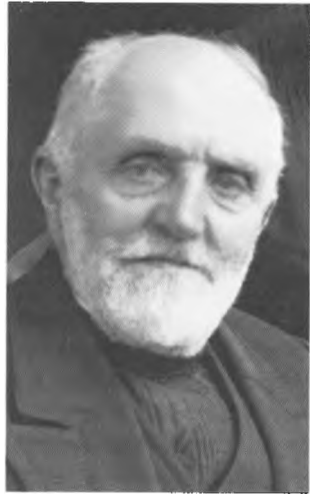
Det er en fortælling fra en tid, da der også var en enorm udvikling i gang, og hvor befolkningstallet steg voldsomt, nemlig sidste halvdel af forrige århundrede.

Fortælleren Christian Jensen, der for øvrigt aldrig blev kaldt andet end Christian Oved, hvilket henviste til hans fødested Oved i Øse sogn, var søn af en af nybyggerne på heden i Nyslund, da præstegårdens udmark blev udstykket i 1850'erne. Men hans egne ord fortæller bedst om ham og hans samtid.

Christian Oveds beretning

Da der ved et kommunemøde i Glejbjerg forsamlingshus den 31. januar 1913 blev foreslået, at vi skulle passe bedre på vore gamle minder, har jeg fået lyst til at nedskrive nogle ting, som måske kan interessere mine efterkommere, når jeg engang er død og borte.

Jeg er født i Oved 28. oktober 1855. Min bedstefader kan jeg ikke huske andet end af omtale, han havde en gård i fæste i Oved fra Nørholm, men der tror jeg ikke, han var født. Gården ejes nu af Niels Jensen (Ladefoged). Han havde en broder, der ejede en stor gård nede i Thy og handlede på Hamburg marked med store drifter af jyske stude, og det blev fortalt, at han tit kom denne vej ad Oved med vognskrinet

*Fig. 1. Christian Oved som ældre.
Foto: C. K. Olesen, Bramming.*

fuldt af blanke daler (Kurant). Han handlede også med svin, og han skulle have sagt, at hvis studene stak ham langt ned i jorden, så kunne svinene altid rode ham op igen. Det vil måske med andre ord sige, at studehandelen kunne give tab, men svinene sjældent. Så vidt jeg kan huske, blev det fortalt, at han ikke var gift, men døde fattig og ensom, derude hvor han havde haft gården. Min bedstefader var vist noget forfalden til drik, jeg kan huske min fader har sagt, at han ikke syntes om andet end altid at have et par gode heste. Der gjordes dengang hoveri til Nørholm, og engang imellem skulle man jo køre til Varde. Jeg har skønnet, at min bedstefader syntes godt om, når han havde fået en tår over tørsten, at han så kunne vise sine naboer, at han kunne køre forbi.

Dengang brændte folk selv (brændevin), og når en mand havde brændt, så blev naboerne budt sammen til at smage »kobberdråber«, som det kaldtes, det var det bedste af brændingen og blev spist med skeer. Min bedstemoder var født i Næsbjerg, hun hed Maren Jensdatter og hendes fødegård ejedes for nogle år siden af Kristen Nielsen. (Jeg har glemt at fortælle, at min bedstefaders navn var Kristen Lassen). De havde to børn, hvoraf min fader var født 11. oktober 1826 og

fik navnet Jens Kristensen. En søster Ane var yngre, kom til Varde og blev gift med snedkermester Kristian Larsen, de er begge døde uden børn.

Min bedstemoder kan jeg huske som en viljestærk og kraftig kvinde, som ikke var bange for at svinge leen.

Mine bedsteforældre kunne ikke besidde gården, og de fik da et stykke jord til to køer fra, som blev drevet fra gården, der blev bygget et lille hus, og de ernærede dem da, hun som kogekone og han som snedker, måske lidt mangelfulde begge to, men datiden forlangte jo ikke så meget. De første dunkle minder fra min barndom knytter sig til mine bedsteforældre, vi sov sammen, og jeg blev overøst med kærtegn, og da jeg var svagelig som barn, har jeg tit tænkt, at det var sært, at der ikke gik mere i stykker ved min opdragelse, som der gjorde.

Et minde har jeg fra den tid, som viser, at min bedstemoder havde noget tilovers for andre end mig. Det var i høstens tid, og min moder havde i et par dage talt om, at der var en bygager, som var moden, hvordan skulle vi få den høstet (min fader var i den tid på arbejde her i Aastrup)? Jeg antager nu, at det var 2½ skæpper land. Min bedstemoder svarede hende, at det skulle hun ikke sørge for, hun skulle nok få folk dertil. Morgenen efter, da moder og jeg vågnede, var ageren høstet, og bedstemoder gik i særkærmer og rødtribet livstykke og bandt det sidste skår. Hun havde brugt natten til høstarbejdet, for at ingen skulle se, hvordan hun bar sig ad. Men jeg synes nu, jeg kan huske, at det stykke arbejde var ligeså pænt som det, der var høstet pr. maskine. Hun var dengang 72 år.

Vi havde et stykke eng til græsning i Hodde-kjær, og jeg var tit med hende, når køerne skulle flyttes, og jeg mindes da, at jeg en dag kom derfra med hende ved hånden, at en muldvarp havde gravet gennem vejen. Hun tog mig fast i hånden og sagde tonløst »der er bud efter et menneske, det er vist mig.« Morgenen efter var hun ikke vel, og to dage efter var hun død. Man kan jo kalde det et tilfælde, eller et udslag af datidens overtro, men det jeg her har skrevet er sandhed. Da hun brugtes som kogekone, og mine forældre var unge folk, fik jeg tit lejlighed til at overvære gilder, jeg kan huske en slags efterårs-gilder, som vi kaldte opskøwer. Når jeg tænker på nutidens

gilder med steg og flot arrangement, så kommer smilet frem, når jeg tænker på gilderne fra den tid, der svandt. Når vi kom, fik vi kaffe med sigtekage pålagt smør, og måske 2 á 3 kaffepunse til dem, som ville have det, så dansede og morede folk sig, som de bedst kunne en tid. Så til nadver fik vi varm øl i fade og skåren brød. Nu ville folk smile af et så simpelt traktament, men det er dog et spørgsmål, om folk ikke var lige så lykkelige den gang som nu.

Øse sogn havde dengang en spillemand, som kaldtes Niels Tynding, og jeg blev tit trukket hen til ham, hvor han så tog et hastigt tag i strengene med fingrene, så det skurrede i ørerne, det var mig meget imod.

Til jul, påske og pinse skiftedes de fire gårdmænd, som da boede i Oved, til at køre til Varde efter kolonial, kaffe, kandis og cikorie 2 á 3 pund efter husets behov. Der handledes altid med Bastrup, som dengang boede i Kræmmergade.

Hestetøjet var dengang et slags stavtøj med hjemmelavede sivpuder, af den slags som mere blev brugt til trækstude, og vognen var en træakslet med lumstikke¹, og gik det højt med bøjleagestol, ellers et vognskrin som sæde, nemlig en slags kasse, som passede til vognfadingen.

Min fader har gjort felttoget 1848-49-50 igennem og stået ved 6. batalion (infanteri) og været med ved Fredericia, Isted og Frederiksstad, og mine øjne har tindret mange gange, når en god ven kunne få ham til at fortælle om hans oplevelser fra de dage, da den danske soldat vovede liv og blod for sit fædreland.

Der boede en Knud Salling for en del år siden, hvor Jacob Jacobsen nu boer, han havde en broder, som var højskolelærer, han er nu forstander på Ribe mælkeriskole, de kom engang her i besøg, og forstander Salling kunne rigtig få ham til at fortælle, jeg sad i kakkellovnskrogen og hørte til, men de timer jeg sad der den aften er dog ikke dem, jeg har fået dårligst anvendt. Han kom uskadt hjem og kom i tjeneste til en forpagter i Aastrup præstegård, som hed Niels Jensen. Sognepræsten var L. Simonsen. Min moder tjente i nabogården, som nu ejes af Niels Jensen. Manden, hun tjente hos, hed Hans Pedersen og var bedstefar til Søren Møller. Der er mine for-

ældre blevet trolovede og har haft bryllup d. 11. august 1855. De er da rejst til mine bedsteforældre, hvor de boede i 7 år. Min moder tjente lidt med vævning, og min fader var i sin manddomsalder en stærk og velbegavet arbejder, som var meget søgt til mergelkastning, som da var i gang. Sammen med vor senere nabo Anders Olesen har han taget sig mangen en akkord.

Min moder er barnefødt i Terpling på den ejendom, som nu ejes af Hans Junker. Hendes navn var Ane Jensdatter, hendes Fader hed Jens Mogensen og hendes moder Kjerstine, sidstnævnte var i slægt med Lars Jensen, som boede på den gård, som ejes af Otto Ottosen. Dengang var det ikke sjældent, at en hel by var i familie. Hendes fader var vist født der, hvor han levede og døde. Der var mange børn og små kår, de kom tidligt ud at tjene, og jeg mindes min moder har fortalt, at hun som lille tøs sammen med de andre, når boghveden var for kort til at høstes med leen, måtte plukke den op med hånden med stor forsigtighed, for at det dyrebare korn ikke skulle spildes. De var otte søskende ialt. Den ældste Mogens fik en novemberdag nogle gamle klæder pakket i et lommetørklæde, sagde farvel til far og mor, for der var for lidt mad til de mange munde, og begav sig på vej til Koldingegnen. Han blev ved at tjene i nogle og tredive år i Vonsild hos een mand. Han levede ugift og kom her til Aastrup sogn og døde. To brødre og en søster kom til Skadst i Sønderjylland, blev gift og døde der, en anden søster Mette blev gift og fik et hjem på Sønder Vejrup mark, hvor hun døde. En broder Peder Jensen (også kaldet Mogensen) overtog den fædrene gård og gav de gamle aftægt. Han oprettede lidt handel med forskellige ting, kolonial, manufaktur og brædder og købte landmandens produkter: smør, skind, talg og honning og havde en tid vel den største omsætning i sognet. Men alle varer hentede han selv i Kolding med een hest. Jeg kan huske, han kørte hjemmefra i mørkningen og kom hjem med læsset næste nat. Han samlede sig en formue, men blev på det sidste en krøbling. Han havde en datter, som lever endnu, og er gift med Niels P. Lund, Glejbjerg.

Den 16. marts 1858 har der været auction over parceller af Aastrup præstegårds jorder, og parcellen nr. 8 blev tilstået

min fader og Jes Nybro Jørgensen Bolding for 310 rigsdaler. Den 4. juli har min fader så købt Jes Boldings part og givet Ribe stifts offentlige midler 1. prioritet for 155 rigsdaler, så jeg skønner, at 155 rigsdaler har været alt, hvad mine forældre havde at sætte bo for, han havde jo som ovenfor omtalt tjent i Astrup præstegård og havde jo da været med til at bjærge hø herude, men jeg kan mindes, at han har sagt, at al vor eng har han slået selv fra de spiste mellemmad om eftermiddagen til solen gik bort, 3 skår fra bækken, så var der ikke mere. Resten var gul mos og stargræs. Som sagt, han havde købt 42 td. land herude, en lille eng resten hede, og der skulle jo bygges, pløjes og mergles. Parcellen fik mtr. nr. 1 h.

Han fandt noget ler oppe i Søndermarken og fik brændt en ovnfuld sten, og samtidig med leret fandt han også en 50 læs mergel, så han kunne jo begynde, men han manglede drivkraft. Den omtalte Anders Olesen havde købt parcellen nr. 7 og sad under samme kår. De blev enige om at købe hver en bol (en tyr, som var kastreret som voksen). Min fader købte en af en mand i Rodebæk, som de kaldte Ole Brændevin, forresten Jens Thomsen Holms svigerfader. Den var mager, men så ud til at være stærk. De begyndte så at pløje hede op, med de tre første furer gik det nogenlunde, men så ville den, min fader havde købt, ikke mere, den lagde sig ned, og var ikke på nogen måde til at få op igen. De prøvede med stænger, men den ville ikke, så blev de enige om at spænde den anden fra og sætte den på græs. Det hjalp, og siden kan jeg ikke huske, der var noget i vejen.

Året efter, altså 1860, byggedes 12 fag hus, og bygmesteren var Hans Christensen, Aastrup, som dengang var ugift, men senere blev gift med Jes Boldings datter Magdalene. Vinduer og døre blev vinteren før lavet i Oved i Jens Ladefogeds stadsstue. Tømmeret blev købt i Varde og udtaget af min farbroder, den ovenfor nævnte Kristian Larsen, der var snedkermester og som havde forstand på den ting. Tømmeret var afbarket norsk træ, og der blev lejet en vognmand i Varde til at køre det hertil, men han blev rigtignok også siddende fast i Stødbækken. Sommeren og efteråret medgik til byggearbejdet, der var forresten også foruden mesteren en snedkersvend, Røber, en

tysker en forfalden subjekt, og en gammel murer, som hed Hans Jensen (Lærke). Han boede dengang i et lille hus, som lå på kromandens vænge ind til Skovbølling markgrænse og senere er nedbrudt. Sidstnævnte var meget hidsig, og da den vestre gavlende faldt ned to gange, smed han murskeen og lynede, at den rørte han ikke en hånd ved mere. Han kunne ikke forstå, at da gavlenden var muret ind over bjælken, og den lå uden støtte, så gav den efter, når byrden blev for svær.

Påskelørdag 1861 flyttede vi så alle hertil, min bedstemoder var død i august året før, og da huset og jorden tilfaldt gården ved den sidstlevendes død, må vi vel have boet der af nåde og barmhjertighed så længe. 2 køer, et par får og hønsene tog vi med, jeg var eneste barn, og så kom den dag, hvor jeg for første gang så den plet af Danmarks jord, hvor jeg skulle leve mit senere liv. Lyngen groede jo ikke til indgangsdøren, men noget nær. Vi levede sparsomt, og fader var flittig, og et par stude blev købt med det samme, men det kneb med foderet, men så hjalp vi hverandre med at plukke lyng, når vi så fik et læs, lejede han en mand til at køre til Vilslev eller Darum, hvor han så fik et læs halm i stedet for. Han har også selv gjort turen med studene. Lyngen brugte de der til at varme ovnen med, og det kan være at begge parter gjorde en god handel, da halmen ellers blev brugt til det samme. Men det varede kun et par år med fodertrang. Engene blev anlagt til vanding, og nogle agre blev hvert år lagt til.

Så kom 1864 med sorg og bekymring over det ganske land. Vi havde været for sejrssikre, en dansker kan mageligt stå mål med fire tyskere, mente man, og nu gik det fra nederlag til nederlag, vi havde ingen aviser, det var en luksus, som ikke var tilladt med vore kår, men der gik dagvogn med post 2 gange om ugen fra Varde til Fåborg mølle, og min onkel holdt Ribe Amtstidende, som blev os tilsendt dertil. Jeg hentede gerne avisen og har mangan gang sat mig i læ af en lyngtop og læst, da jeg ikke kunne vente, til jeg kom hjem.

Ejeren af Fåborg mølle var en meget tyk mand, som hed Thomsen, og han havde en huslærer eller kontorist, som hed Ottosen, der var dengang meget større forretning end nu. Jeg

blev tit advaret om, inden jeg gik hjemmefra, at mødte jeg en af dem skulle jeg tage kasketten af, det syntes jeg var for meget.

Men tilbage til 64. Frederik d. 7. var død, og jeg trak slibestenen for min fader, da kirkeklokken begyndte at ringe, og da den blev ved, spurgte jeg, hvorfor de ringede og svaret blev: »Nu ringer for kongen Danmarks klokker« og hans øjne var våde, så jeg kunne se, det gjorde ondt. Vi havde nok læst om, at han var syg, men ventede ikke, at han skulle dø. Det var også en almindelig mening, at han var forgiven.

Der var flere, som nok ville leje for dem (til krigstjenesten) og blandt andre, som var her for at ville leje far, var Søren Nørå (eller Skind), han havde lidt handelstalent og snakkede jo med ham om, at han havde vovet trøjen een gang, kunne han vel gøre det igen. Han ville give ham 1000 rigsdaler. Jeg kunne se, det gjorde indtryk, men så så han hen til moder, hvis øjne var våde, hun gik med min broder på armen og mig ved hånden, og så var det ikke her stillingsmanden boede.

2 af mine brødre døde af difteritis, og jeg var selv meget syg deraf, lægen var for langt herfra, og jeg kan nok forstå nu, at det ikke var let for småkårsfolk at få en doktor fra Varde eller Ribe. Den eneste medicin vi fik, var brændevin og peber sammenblandet, og det smagte ikke vel, når halsen var hudløs.

Min søster Marie, som er gift med Søren Andersen og bor i Aastrup, er født senere, og det er hende, der har fortalt, at fars og hans søsters arvepart af gården i Oved var et får og et bistade til hver. Jylland blev jo oversvømmet af de fjendtlige krigsfolk, og de manglede heste og tog dem, hvor de kunne finde dem, som var brugbare. En afdeling kom også her til Aastrup. Folk fik vel nok nogen erstatning for hestene, men de fleste ville ikke af med dem på den måde. En prøjsisk soldat kom ind i Hans Kristensens gård i Grene, just som han kom hjem fra markarbejde med en sort 5 års hoppe, den ville han have, men Hans Kristensen sagde nej, efter nogen snakken, hvorunder Hans Kristensen trak sig hen imod gangdøren, råbte han: Vil du have en daler da, den tog soldaten og forsvandt.

Hestene skulle leveres i Endrup mølle, og blandt andre, som

skulle møde, var Jørgen Hansen, Tvile, og Jens Grumme Andersen, Grene. De red fra tyskerne om aftenen med hver en hest og skjulte sig, til tyskerne var borte, men da fjenden opdagede flugten, skulle det jo hævnnes, og de kom igen dagen efter. Min fader havde købt en mergelgrav af P. Mortensen, Vejsig, og jeg kørte mergel med studene, og mor læssede af, når jeg kom med et læs, men så fik jeg øje på en 20 pikkelhuer, som holdt øvelse ved Gammelgård, så ville jeg gerne være fri for at køre mergel, når fjenden var så nær. Min onkel Peder Mogensen var sluppet fri den første dag, han havde en brun vallak. Da han så, de kom igen, steg han til hest og red ned over vaden, et sted som nu adskiller Jørgen Ottosens og Kristen Ølgårds enge. En tysker satte efter ham, men kunne i hast ikke finde vadestedet. Jeg mindes, at han kom her forbi i fuldt firspring og red efter Rodebæk, hvor han skjulte sig selv og hesten til dagen efter, og tysken var borte.

Vort hjem så på den tid ikke meget flot ud. Taget var lyng. En forstue med kampestensgulv, et lille køkken med åben skorsten og murstensgulv, en muret åbning i loftet kaldte vi kjødkammer, hvor vort slagt blev tørret eller røget eller lidt af begge dele, derpå en 2 fags dagligstue med bræddegulv, og en stor bilæggerkakkellovn, hvoraf den ene plade var revnet, så jeg kunne se ind i ilden, når moder fyrede med hedetørv. 2 indelukkede senge med sort og blåternet sirts til forhæng, og så en 2 fags stue med lergulv, hvor moders vævestol optog den største plads.

Vi havde engang en mand, som de kaldte Kristen Digmand, han blev udlejet ved licitation, for et år af gangen for kommunens regning, han var krøbling og gik ved en krykke og en kjæp, og hans lemmer især hænderne var forvredne, og åbne sår havde han flere steder. Men han fandt sig i sin skæbne med stor tålmod og var altid glad. Men jeg mindes, at jeg ikke kunne tåle at se, når moder skulle hjælpe ham med at blive forbundet. Han kom herfra og til Niels J. Pedersen, hvor Anders Christensen nu bor, hvor han døde.

Aastrup og Starup var både i pastoratet og kommunen sammen, og der gik nogle år derefter, at de to sogne var berømt over hele landet, fordi de ingen fattige havde at forsørge, men

det gode varer jo gerne for kort, nu er da i hvert fald Aastrup kommune godt med på det område.

Jeg har fået min skolegang i Skovbølling skole, som dengang var den eneste skole i sognet, og degnen hed Møller, og læreren for yngste klasse var Mads S. Møller fra Aastrup, det var ikke store dygtigheder nogen af de to, men når der var gode evner i børnene, så kunne der læres lige så meget i skolen dengang som nu. Det vil sige i læsning, skrivning og regning, vi havde ikke flere fag. Jo, lidt verdenshistorie og geografi. Af mine kammerater, som fik ikke så lidt ud af deres skolegang, vil jeg nævne Jacob P. Nielsen, Grene, Niels H. Jørgensen, Tvilde, og hans broder Hans Jørgensen, Søren og Jens Poulsen fra Humlund. Jeg synes, jeg lærte mest ved Mads Møller, han havde en egen måde at skaffe sig respekt på, jeg kan ikke huske, at han nogensinde har slået, men når han begyndte at pikke med træskonæsen i katederet, så var alt meget snart, som det skulle være, hvorimod degnen kunne blive meget hidsig og slå med spanskørret. Jeg har som barn haft let ved at lære, og særlig læsning har været min lyst, min barndoms lektüre var »Holger Danskes kronikker« og »Abels død« den sidste i versemål, og det var mine forældres glæde, dengang vi var i Oved, når der kom fremmede, og de så ville høre på, hvordan deres søn kunne læse. Da jeg så skulle til skole her, sagde moder, at jeg skulle lære en salme udenad og så ikke tage den korteste, jeg kunne prøve een, der stod i den evangelisk-kristelige salmebog, og som begyndte, »Evige fader, som kjærlig regerer,« vistnok 14 vers. Jeg lærte et vers ad gangen, og så skulle moder høre mig, og det varede ikke længe, inden jeg kunne salmen udenad uden fejl. Så syntes moder, at hun godt kunne sende mig i skole, for så kom jeg ikke uforberedt.

Min konfirmationsforberedelse fik jeg af sognepræst Peder- sen, som flyttede herfra til Janderup og Billum sogne, hvor han døde. Jeg gik et helt år, og han talte flere gange med fader om, at han skulle lade mig studere, som det kaldtes. Men fader sagde nej, det var der ingen råd til.

Præsten var ingen størrelse, hverken som præst eller lærer, men han var et godt menneske, som gerne ville finde de gode sider ved sine medmennesker og bibringe dem det lyse syn på

livet, som han selv havde. Når jeg tilføjer, at han levede i et meget kjønt samliv sammen med sin hustru og en stor børneflokk, hvoraf Lise, Johannes og Rybner-Pedersen (forhen Esbjerg, nu Vestindien) er mine jævnaldrende, og de levede under små kår, har jeg fortalt det meste af, hvad jeg mindes. Jeg holdt meget af ham og blev meget bedrøvet, da han rejste herfra. Jeg syntes, hans menneskeord godt kunne erstatte hans mindre gode evner, som taler.

Jeg blev konfirmeret i Starup kirke. Anders Olesen havde også en søn, som blev konfirmeret den dag, han hed også Anders, vi kaldte ham lille Anders. Vi gik til Starup, vore mødre kom ikke med, da der var så langt at gå. Det var dengang sik og brug at konfirmanterne fik plads, eftersom de var dygtige. Jeg fik min plads øverst, men jeg tror ikke, jeg var stolt deraf, men jeg kan mindes, at jeg var meget bevæget under handlingen, hvor præsten rørte ved det bedste i min lille barnesjæl.

Da vi kom hjem og fik vores middagsmad, gik jeg ud for at græde, det opdagede min fader og beklagede, at jeg sagtens gik og græd, fordi vi ingen fremmede havde indbudet. Jeg mindes, at vi ej havde andre fremmede end min bedstemoder fra Terpling, min bedstefader var død for længst. Det var dog ikke af den grund, jeg var bevæget, men det fortalte jeg ingen. Nej, men jeg syntes, at jeg havde lovet Herren, at jeg ville forsage alt ondt, og tjene ham alle mine levedage, og nu kom livets alvor og tillige med fristelser, hvordan kom jeg verden igennem? Ville jeg stå eller falde? Jeg kan endnu som gammel mand blive bevæget, når jeg overværer en konfirmation, og hører de unge aflægge løfter, som ikke kan holdes. De fleste synes at tage det let. Jeg kom ikke så let over fjældet.

Note

1. Lumstikke, egl. lundstikke, var en split af jern, der holdt hjulet inde på vognakselen. Den afløstes af jernakselens skruemøtrik.

Olga Pedersen, f. 1935, husmoder og leder af Aastrup sognearkiv. Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg.

Da krigen kom til Obbekær

Af Ole Steen Hansen.

Royal Air Force var den eneste allierede enhed, der fra krigens start til dens slutning kunne angribe Tyskland direkte. De engelske flyvere gjorde dette med store tab og stærkt svingende held, og det besatte Danmark kom i allerhøjeste grad til at mærke denne luftkrig.

Dette er ikke historien om hverken overflyvningen af Danmark eller RAF's bombninger i al almindelighed, men en enkeltstående beretning om et af de ca. 250 allierede fly, der blev skudt ned over Danmark. Der er en historie om, hvad der skete, da Short Stirling R9327 blev skudt ned ved Obbekær udenfor Ribe.

Den 4. april 1943 var en ganske almindelig krigssøndag. Der skete ingen epokegørende begivenheder på fronterne ude i den store verden, og lad mig derfor nøjes med at nævne nogle af de lokale søndagsaktiviteter. Vilslev Gymnastikforening havde arrangeret gymnastikopvisning med efterfølgende dans til H. Jørgens orkester. I Farup var der søndagsskole, og i Darum led Ribes fodboldhold nederlag på udebane.

Det var en kold dag at spille fodbold. Det havde været en hård vinter og den sidste sne var endnu ikke faldet. Det blæste noget, temperaturen lå omkring 6 grader og skyerne jog lavt henover himlen. Det var konfirmationssøndag, men vejrguderne mente altså ikke, at dagens festligheder skulle foregå i strålende sol.

Konfirmationsfesterne trak ud til efter mørkets frembrud, og de fleste var stadig i fuld gang, da en dyb brummen begyndte at blande sig med vindens susen uden for de mørklagte vinduer. Lyden blev kraftigere og kraftigere, og snart var det

klart for enhver, at Royal Air Force's bombeflyvere påny brugte Danmark som indflyvning til et bombemål et eller andet sted i Nordtyskland. Der ville nok blive blæst luftalarm, og mange folk besluttede at forsøge at nå hjem, inden den kom.

Sirenen lød 23.12. Selv om der havde været en kort luftalarm en uge forinden, var dette dog kun Ribes 11'te. Den kom, mens mange endnu var på gaderne, og flere blev således nødt til at bide i det sure æble og gå i beskyttelsesrum. Det gjaldt for ialt 79 personer, og Ribe kunne notere ny rekord på dette område den nat. Nogle af disse folk var specielt utilfredse med ikke at komme lige hjem, for som Ribe Stifttidende skrev dagen efter:

»Flere var i deres bedste tøj, og nogle af dem har klaget over, at i hvert fald et af beskyttelsesrummene var dårligt renholdt, og det har de naturligvis ikke været glade for, når de sådant nødtvunget i deres fineste stads måtte opholde sig i dem.«

En af de personer, der ikke behøvede at tænke på at gå i beskyttelsesrum, var Karl Frederiksen, tidlig modstandsmand i Ribe og desuden medlem af CB-korpset (CB = Civil Beskyttelse). Han havde været til konfirmation ude syd for Seem og besluttede at cykle mod Ribe, da overflyvningen tog til. Som CB'er skulle han møde til tjeneste ved luftalarm.

Cyklende på vejen fra Høm mod Ribe hørte han pludselig maskingeværskydning fra luften, og da han kiggede op i mørket, så han ilden brede sig ud fra en stor, mørk flyvemaskine. Maskinen faldt stejlere og stejlere og eksploderede, da den ramte jorden i retning af Obbekær.

Mere præcist faldt flyet i et stort mosehul nogle hundrede meter syd for landevejen Ribe-Obbekær, ikke langt fra Tvedhuse kro; et fugtigt område hvor et Ribefirma året forinden havde gravet tørv.

Styrtet blev således beskrevet i *Vestjyden*, Vestjyllands Socialdemokrat: »Ved nedstyrtningen skete nogle voldsomme eksplosioner, og maskinen blev splittet i stumper og stykker. Samtidig opstod der ild i resterne og det blev en brand af helt eventyrligt format, der viste sig i natten. Olien fra maskinens tanke flød ud, og da den antændtes, var der et ildskær, så hele

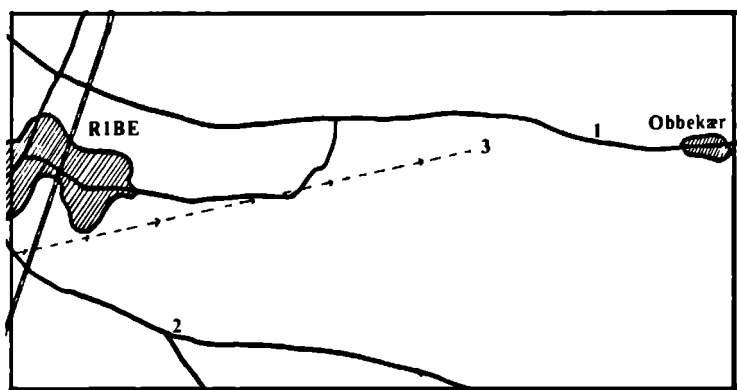

Fig. 1. Kort over egnen hvor R9327 styrtede. Tallene viser: 1: Heagergård hvorfra familien Nielsen oplevede styrtet. 2: CB'er Karl Frederiksens position da han så R9327 falde. 3: Stedet hvor R9327 ramte jorden. Den stiplede linie angiver omtrentligt de sidste sekunders flyvning. Kort: Forfatteren.

egnen lå badet i et mægtigt lyshav. Det menes, at besætningen er omkommet.»

Forskellige folk i Obbekær og omegn observerede ligeledes styrtet, således familien Nielsen på Heagergård. Børnene var kommet i seng, og forældrene sad lidt længere oppe i stuen og sundede sig efter dagens konfirmationsfest. Pludselig lød et gigantisk brag, og ægteparret mente bestemt, at Ribe Gasværk måtte være sprunget i luften. Men gå ud i natten og kigge efter turde de ikke. Da de næste morgen kom ud, så de, hvorledes deres gård var oversprøjtet af mudder, skønt maskinen var faldet ned over 500 meter væk. Familien Nielsen havde været heldig – var styrtet sket 6 sekunder senere, kunne det let have været deres gård og ikke et mosehul, der var blevet ramt.

Husmand Niels Vindfelt boede nord for Obbekær, og det var ikke med hans kones gode vilje, han stak næsen ud af døren – »der brænder en gård i Seem« sagde han til hende, da han så ildskæret og gik så i øvrigt i seng igen.

Andre Obbekærborgere havde et bedre sovehjerte og erinder intet om natten – det var først næste dag, de fandt ud af, at en maskine var faldet ned så tæt ved deres landsby.

Fig. 2. Stirling BF509 på fabrikkens testflyvning. BF509 lettede fra Lakenheath 5 minutter efter R9327 den 4. april 1943. Den kom sikkert tilbage både fra denne og siden fra 28 andre operationer. Stirlingerne var med deres flyvehøjde på 4000 meter de lavestflyvende af de 4 typer bombefly, der var i luften den nat, og faktisk ved at være forældede maskiner. Foto: Short Brothers Ltd, Belfast.

I Ribe havde man hørt begivenhederne, men i det disede vejr kunne man ikke se noget. Det var derfor først, da en landmand ringede til politistationen, at man her tog affære og straks sendte en bil med en CB'er og en politibetjent afsted. Måske kunne man få fat i eventuelt overlevende flyvere, hvis man kom før tyskerne. Skønt bilen kørte med 140 km/t ud ad den mørke landevej, kom tyskerne dog først. CB'eren i bilen fortæller: »Der var ingenting at se derude. Kun stumper, ingen større end en stol, og dele af mennesker, bl.a. et lig uden hoved. Tyskerne var kommet først, der var nogle officerer og unge knægte. Nogle af knægtene brækkede sig, det så ret uhyggeligt ud«. Vraget brændte i øvrigt kraftigt i flere timer, og selv klokken 02.22 måtte CB-tjenesten nøjes med at melde til Landcentralen i København at »et fly var styrtet« – det var endnu ikke muligt at få flere detaljer.

Fig. 3. Med deres 21 år var både James Palmer (th) og Reginal Percival Billham typiske 1943-bombeflyvere. Som så mange andre foretrak de at forlade deres civile job og melde sig til RAF, fremfor at blive tvangsindkaldt til hæren. Foto: Hudson og Billham, England.

CB'eren og politibetjenten kørte hjem, tyskerne afspærrede området, og så ventede man ellers på morgengryet.

Lad os midlertidigt forlade det brændende vrug ved Obbekær og gøre noget, man i samtiden ikke havde mulighed for. Lad os se på, hvad det var for en maskine, hvem der var med, og hvor den skulle hen.

Den nedstyrtede maskine var en firemotored Short Stirling MK 1 med srienummeret R9327. Den var bygget hos Short og Harland i Belfast i foråret 1942, og efter et stykke tid i en forsøgsafdeling var den blevet leveret til 149 squadron, en af RAF's hened 50 bombereskadriller.

En Stirling krævede syv mands besætning. Lad os se på, hvem der var ombord, da R9327 lettede på sin sidste flyvning. Forrest i maskinens næse opholdt bombeskytten sig. Han hed Sgt Ronald George Woodfield, var 20 år gammel, og det var ham, der skulle dirigere nedkastningen af maskinens last over målet.

Maskinen blev fløjet af piloten, den 20-årige Sgt Kennet Andrew Way.

Til at hjælpe sig, ikke mindst med håndteringen af de fire motorer, havde han den 25-årige skotte Sgt Neil Mcleod, der fløj som flyvemaskinist.

Ansvar for at få navigeret maskinen til målet og tilbage igen hvilede på den 21-årige Sgt James Palmer, en minearbejdersøn fra Nordengland.

Bomberens kontakt med omverdenen sørgede telegrafisten, den 21-årige Sgt Reginal Percival Billham for. I det civile liv havde han været elevatormontør.

Alle disse personer sad foran Stirlingens vinge. Længere bagude sad besætningens sidste to mand. Maskingeværskytterne, der dog først og fremmest var udkigsposter.

Det midterste kanontårn var bemanded af maskinens alderspræsident den 26-årige Sgt Edward George King fra Dover, og helt ude agter i det kolde, udsatte agtertårn sad den 20-årige Sgt Edwin Norman. Alt i alt en typisk engelsk bomberbesætning. De var netop færdige med deres uddannelse, og egentlig ville man forvente, at piloten først havde fløjet en tur med en rutineret besætning for at få lidt erfaring, inden han blev sendt afsted med sin egen.

Dette var en udmærket ide, ikke mindst fordi RAF i foråret 43 koncentrerede sig om at bombe Ruhr-byerne med deres voldsomme luftforsvar. Men så den 4. april kom der besked om, at bomberne skulle til Kiel.

Kiel var af flere årsager et »nemt« mål sammenlignet med Ruhrbyerne. For det første ville langt det meste af flyveturen foregå over Nordsøen, hvor maskinerne ikke kunne beskydes fra jorden. Dernæst var de tyske jagerflyvere i Nordtyskland og Danmark ikke så erfarne, og endelig havde Kiel ikke et specielt stærkt luftforsvar.

Antageligt derfor mente chefen for 149 Squadron, at man godt kunne sende denne helt nye besætning afsted sammen med de andre denne nat. Sgt Way og hans besætning fik derfor at vide henad formiddagen den 4. april 1943, at de om aftenen skulle flyve deres første togt i Stirling R9327.

De startede fra flyvepladsen Lakenheath i East Anglia klokken 20.39. Udover R9327 startede 576 andre fly fra RAF's bomberbaser i Østengland og alle satte kursen mod

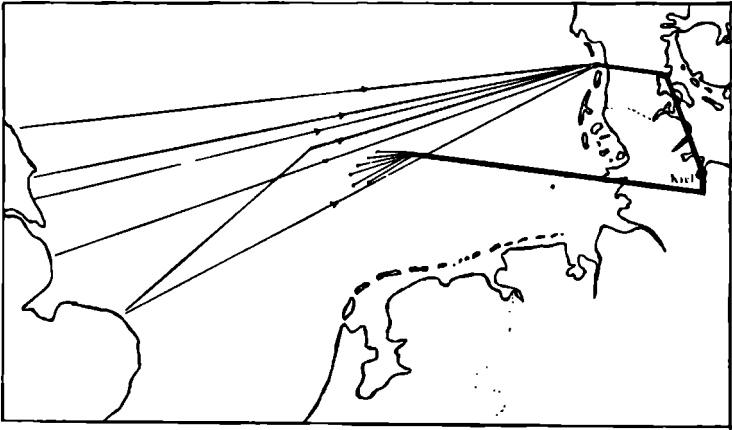

Fig. 4. Bombegruppernes ruter til Kiel 4. april 1943. R9327 fløj på den sydligste. Natbombere fløj i øvrigt ikke i formation – få så hinanden i mørket, men ved præcis timing skulle et koncentreret angreb opstå. Det lykkedes langtfra altid. Kort: Forfatteren.

Mandø. Ruten var valgt således, at tyskerne sent ville finde ud af, at Kiel var målet, selv om tyske radarstationer i øvrigt tidligt ville finde ud af, at der var bombere på vej. Ved at overflyve Danmark håbede man på at kunne formindske tabene mest muligt.

Jeg skal ikke her beskrive nattens begivenheder i luften i nærmere detaljer, blot fortælle at tabene ikke var store, så teorien holdt. Men den slags overvejelser har kun teoretisk interesse for en maskine, der blev skudt ned, kort efter at den krydsede den danske kyst. Der var mange bombere, der rapporterede tysk jageraktivitet over Mandø, men alle slap igennem det tyske forsvar – på nær den ene. R9327 blev syd for Ribe indhentet af en tysk natjager, der sendte en salve ind i maskinens store vingetanke. Bomberen brød straks i brand og Sgt Way, piloten har sandsynligvis straks givet ordre til at forlade flyet, mens han forgæves har forsøgt at rette maskinen op. Mandskabet har kæmpet med at få faldskærmene på, men som så uhyggeligt ofte i engelske bombere nåede ingen at komme ud, før den store maskine splintredes mod jorden.

Tyskerne forbeholdt sig naturligvis ret til at undersøge vraget først. På dette tidspunkt af krigen havde RAF et temmelig stort forspring i udviklingen af luftbårne radaranlæg, og det var så småt ved at gå op for tyskerne. Enhver nedskudt maskine blev derfor nøje undersøgt for at se, om man eventuelt kunne finde nye stumper radaranlæg, der kunne fortælle noget om fjendens opfindelser på dette felt. Men det var der ikke i R9327 – det var en ganske gennemsnitlig bombemaskine.

Tyskerne identificerede umiddelbart vraget som en Stirling (bare en mindre karakteristisk del ville gøre sådan en identifikation mulig, skønt vraget i øvrigt var smadret). Men det giver en ide om flyets totale destruktion, at de kun kunne finde et af de tre store røde bogstaver på siden af flyet, nemlig maskinens kaldebogstav »M« (og altså ikke eskadrillens betegnelse »OJ«). Fra serienummeret R9327 manglede også det sidste tal.

Der blev fundet to faldskærme ved vraget, den ene udfoldet og den anden lukket, og eftersom et par lig blev fundet i rimelig hel tilstand, er det nok grunden til, at tyskerne kunne identificere to af flyverne fuldstændigt. Det var de to skytter, der således muligvis er kommet ud af flyet, bare for lavt.

Telegrafisten Billham kunne delvis identificeres, men alle de andre, der sad i den forreste del af maskinen, blev splintret med den.

Tyskerne kørte stumper væk på lastbiler i flere dage (aluminiumet kunne altid bruges til nyt krigsisenkram), og så blev overvågningen overladt til de danske CB'ere. Området var stadig afspærret, dels fordi der flød fosfor rundt på mosens vandhuller, dels fordi man var bange for forsagere – man kunne ikke vide, at maskinen udelukkende medførte brandbomber.

Styrtet tiltrak sig megen opmærksomhed, og de sparsomme informationer, aviserne bragte (i realiteten ikke flere end dem der er refereret tidligere i denne artikel), gav fantasien ret frit spil med hensyn til, hvad der var sket. Man sagde, at tyskerne var hemmelighedsfulde. Kunne der være noget, de ville skjule? F.eks. at den engelske bomber havde taget en tysk jager med i faldet? Spurgte man tyskerne om dette, svarede de

110302

Fig. 5. Vragdele fra R9327 flere hundrede meter vest for nedfaldsstedet. Foto: Public Record Office, London.

»nein«, men det kunne jo være, at de netop ville skjule et sådant pinligt faktum?

I hvert fald begyndte mange at mene, at der også var faldet en tysker ned. I mine samtaler med folk, der på forskellig vis oplevede styrtet, er jeg stødt på mange småting, der skulle vise, at en tysk maskine også var styrtet. Ingen har personligt set de nævnte ting, men alle har hørt om dem:

Som sagt var R9327 ikke længere en flyvemaskine, men en makaber samling metalstumper og menneskedele. Der skulle mellem delene være fundet en finger med en hagekorsring på – og den måtte jo stamme fra en tysk flyver. Andre nævner en vragstump med hagekors på. En husker, at man fandt en ekstra motor (men dog uden at kunne huske hvor mange der blev fundet). Og endelig en nævnte »at de fandt flere lig, end der kunne være i maskinen – vist nok 14«.

Man kan måske finde oprindelsen til disse spekulationer i en argumentation, der lyder »de kørte i hvert fald mere metal væk, end der kunne være i én flyvemaskine. Der må have været to« – Stirlingen var en stor flyver, og det har sikkert sat

Fig. 6. Mindestenen ved landevejen kort fra nedfaldsstedet. Foto: Forfatteren.

gang i rygterne. Krigstidens samfund var informationsfattigt, man vidste ikke egentlig, hvad der skete, men man har gættet.

Man kan vist fastslå, at der ikke faldt en tysk natjager ned den nat ved Obbekær, og i denne sammenhæng er det værd at lægge mærke til, at Karl Frederiksen, der direkte overværede styrtet, ikke så mere end en maskine, og at de engelske bombere, der observerede styrtet, kun så ét ildskær på himlen.

CB'erne stod vagt derude i tre uger efter, et kedsommeligt job, der ikke blev gjort bedre af, at vinteren stadig bed fra sig. Der var et lille læskur, men koldt var det. To vagter, der fandt på at varme sig ved at tænde et lille bål med brandbomber, var nær blevet sat fast for det.

Ellers fordrev de tiden med at rode i mosehullerne og finde forskellige ting. Mange af CB'erne var modstandsfolk, og specielt undersøgte de den store mængde maskingeværkugler, de fandt, men desværre passede kalibren ikke til deres egne våben, og så kunne de jo lige så godt aflevere dem til politiet.

Samme skæbne fik et helt maskingevær som Karl Frederiksen fandt. Det havde været under overvejelse, om man kunne bruge det til noget, men man blev enig om, at det vist var et

Fig. 7. Kort trykt på silke og en knækket nedstrygerklinge fra et flugtsæt, der aldrig blev brugt for. Foto: Forfatteren.

lidt for kraftigt våben til modstandsbevægelsen. Derimod var nysgerrigheden for stor, da samme Karl Frederiksen fandt et af maskinens navigationsblus (flyene medbragte lysblus som navigatøren kunne smide ud for at danne sig et indtryk af en eventuel pludseligt opstået sidevind, der ville blæse flyet ud af kurs). Som bøsse-maker skulle han se, hvorledes det virkede, og han brændte det af en nat bag hotel Dagmar i Sparekassens gård – det oplyste hele kvarteret og kostede ham en kraftig reprimande fra politiet.

Mere uhyggeligt end alle disse småting var de menneske-dele, der efterhånden steg op på mosehullernes overflade. Forskellige uidentificerbare køddede og indvolde, som vagterne samlede ind fra vandet med river og samlede i en kiste, blev senere gravet ned på kirkegården i Ribe. Bystyret blev enigt om at få lavet en mindesten til graven, og den stod så på kirkegården i Ribe, indtil kisten blev flyttet til Esbjerg, hvor ligene i øvrigt var nedgravet. Efter en tid tilbage i stenhuggeren værksted blev stenen flyttet ud til hovedvejen ved nedfaldsstedet, og der står den endnu.

Det var ikke bare CB'erne, der gik og rodede blandt de mange smådele, der stadig lå spredt efter styrtet. De lokale (og for den sags skyld også folk fra Ribe) skulle også ud at kigge, selv om nogle holdt sig væk p.g.a. ligdelene, og andre forbød på det bestemteste deres børn at gå derned og kigge.

En af dem, der tidligst kom ind på området, var en husmand, der boede et par kilometer nord for Obbekær. Han levede et jævnt arbejdsomt liv, men tog sig tid til lørdagen efter styrtet at gå ned til mosen ved aftenstide sammen med sin familie. Til det lille selskabs store overraskelse var vagten væk (man sagde at CB'erne havde kedet sig så kraftigt, at de var gået i byen med et par piger i stedet for). De samlede mange småting sammen, og husmandens søn og dennes fætter brugte i tiden efter mange timer til at samle småting (også de stødte på menneskedele, men lod dem ligge og gik i øvrigt udenom dem). Skruer og en flaske, som de absolut skulle skrue på – da den gav en hvæsende lyd fra sig forsvandt drengene temmelig hurtigt om bag et lille dige (det har måske været en af maskinens iltflasker). Mere indbringende var deres fund af et lille flugtsæt – i en plastlomme fandt de tre kort, trykt på tynd silke over Nord- og Centraleuropa. Hvis flyverne overlevede et styrt, ville de kunne bruge den slags kort til at finde frem til venligtsindede områder (og kortene ville ikke gå i stykker i regnvejr). Den lille lomme indeholdt også en nedstrygerklinge og et ganske lille kompas. Mere tilfældige synes den store mængde franske pengesedler – ruten den nat gik dog ikke over Frankrig, men det skete, at de, der udleverede flugtsæt til flyverne, fik puttet gal valuta i sættene! Efter krigen var Nationalbanken villig til at indløse nogle af disse sedler, og det lille landbrug fik på den måde et ekstra tilskud.

Stumperne fra R9327 fandt således vej til mange lofter og gemmer og blev liggende her, indtil de blev smidt ud, eller til gården brændte (for det var der en gård der gjorde, og her lå der maskingeværrammunion fra R9327 – det gjorde slukningsarbejdet lidt mere risikofyldt).

Som om maskinen ikke havde forårsaget ulykke nok, skete der endnu en ulykkelig episode 6 år senere. Husmanden, der havde samlet de mange stumper op, reparerede en maskine

med en bolt fra flyet. Men metallet i denne havde lidt ved styrtet og den knækkede på så uheldig en måde, at den slog husmandens ene øje ud.

I dag er der ikke så meget at se ude ved Obbekær. Mindestenen står ved vejkanten, og man kan følge den lille grusvej ned til stedet, hvor R9327 eksploderede. Man kan finde stumper af ledninger og forvredent aluminium, der stadig ligger hist og her i græsset. Historien bliver underligt levende på den måde. Man kan vende sig mod sydvest og se den retning bomben kom fra, og man kan huske på, at der for ikke så længe siden faktisk var en krig igang. Og at den en enkelt nat viste sit sande ansigt her ved Obbekær.

Ole Steen Hansen: Født 1957, lærer 1982. Artikler til Jydske Tidende, Dagbladet Djursland og Jyllands-Posten. Materialet til denne artikel stammer fra en historieopgave på Ribe Statsseminarium. Opgaven behandler, grundigere end det her er muligt, besætningen, R9327, nattens begivenheder og luftkrigen i en større sammenhæng. Det håbes at materialet senere kan udgives i bogform.

H. K. Kristensen-prisen

Prisoverrækkelse til Børge E. Hansen, Nordby

Der står i fundatsen for den lokalhistoriske ærespris, H. K. Kristensen-prisen, opkaldt efter Ribe amts store lokalhistoriker, der døde i 1981, at prisen skal tildeles en person der har gjort en »fortjenstfuld indsats« for det lokalhistoriske arbejde i Ribe amt, og det fastslås endvidere, at der skal lægges vægt på, at den »belønnede indsats forener faglig kvalitet med folkelig formidling«.

Det kan godt være at nogle synes, at den der modtager prisen skal have skrevet en omfangsrig bog eller have gennemført en eller anden forskningsopgave af særlig karakter for at komme i betragtning ved uddelingen af en sådan pris. At give den til en person der »bare« har lavet et register til en bog – er det nu noget, vil nogle spørge.

Sådanne skeptikere har imidlertid ikke tænkt sagen helt igennem. Det er rigtigt, at det oftest vil være den blændende forfatter, der bliver kendt, og at den forsker, der kan fremlægge nye og overraskende resultater for os kommer i søgelyset. Men bag forfattere og forskere, bag alle dem der arbejder med historien og med de mange bøger om alle tænkelige emner, er der et apparat der hedder kartoteker, kataloger, registre over emner, personer og steder – det er kort sagt de hjælpemidler, der jævner vejen for andre brugere af lokalhistoriske værker.

At udarbejde et register er et reelt, hårdt arbejde – tidkrævende, slidsomt og omfattende. Det er et tredelt arbejde: først at udskrive tusindvis af navne, så at systematisere og ordne dem alfabetisk og sidst at skrive dem rent. Hver enkelt af disse faser er fuld af fælder og hvis nogle skulle tro, at det er en

*H. K. Kristensen-prisens modtager for 1982, Børge E. Hansen, Nordby.
Privatfoto.*

enkel sag f.eks. at alfabetisere et register, så skulle de prøve det i praksis og opdage, hvor mange problemer der dukker op.

Børge E. Hansen er en af disse slidere, der letter vejen for os andre. N. M. Kromanns store værk *Fanø's historie* i tre bind har længe været udsolgt men er nu atter tilgængelig efter nyudgivelsen i 1982. Samtidig kom dels i nyudgivelsen, dels i et selvstændigt hæfte *Register til Fanø's historie*.

Det er mange års arbejde der ligger bag dette register, og det er tusinder af navne på personer, skibe, steder og emner der er samlet her. I fremtiden vil brugere af Kromanns værk slå op i registeret og bruge det som det stykke værktøj det er. Mange af dem vil ikke skænke den der udarbejdede det en tanke – værktøj er jo bare noget der er der.

Men vi vil gerne fra Historisk Samfunds side takke dig for dit arbejde, og med dig tænke på alle de vej mænd der jævner vejen, så vi andre kan komme hurtigere frem.

Vi finder det i god overensstemmelse med fundatsens ordlyd at tildele Børge E. Hansen den lokalhistoriske pris for 1982.

Overlærer Valdemar Andersen

19/7 1904 – 4/1 1983

Få dage efter nytår døde tidligere overlærer Valdemar Andersen, Vejen, efter nogen tids svaghed. Han var gårdmandssøn fra Frederiks sogn ved Viborg, men læste til lærer i det sønderjyske, dimitteret fra Haderslev i 1932.

Hans lærergerning faldt i Bække, hvor han virkede fra 1934 til 1971, og i sit otium bosatte han sig i Vejen.

Han var et begavet menneske med mange talenter, men det blev lokalhistorien der tog ham og gjorde ham kendt i en bred kreds. Han havde tidligt dyrket slægtshistorie og gik derfra videre med lokal- og kulturhistoriske studier. I 1953 udkom hans første bog »Alheden«, en skildring af sit hjemsogns historie. Derefter fulgte flere sognehistorier: »Hærvejs sognet Læborg«, »Vorbasse – et hedesogns historie«, og nyudgaven af Bække sogns historie. Egnen omkring Kongeåen interesserede ham og gav sig udtryk i bogen »Foldingbro, administration og bygningshistorie«, og i »Kongeåegnen – kultur og miljø«, ligesom han udarbejdede *Register til Malt herreds tingbøger*. Hans hovedværk må siges at være »Den jyske hedes kolonisation«, hvor han skildrer en vigtig side af jysk historie. Også Hald Hovedgård's historie har han viet et værk, så hans forfatterproduktion har kredset om barndomsegnen ved Viborg og Ribe amt hvor hans manddomsgerning faldt.

Som forfatter var han grundig til det minutøse og hans bøger bærer præg af hans flid med kildestoffet og evne til dokumentation. Hans stil kunne virke tør, men for ham var redeligheden det største krav til arbejdet.

Historisk Samfund nød godt af hans flid og hans forfatter-skab. Næsten en snes artikler har han skrevet til *Fra Ribe Amt*, den sidste så sent som i årgang 1982. Blandt disse mange er der grund til at fremhæve hans store afhandling om Udskiftningen i Riberhus amt (årbog 1973) og hans indgående artikler om vejhistorie (årbog 1961 og 1966). Han sad i bestyrelsen for Historisk Samfund 1965-80, og fra 1971 til 1978 var han redaktør af den årbog, han som nævnt selv skrev til.

I Historisk Samfund vil vi mindes hans arbejde med taknemmelighed.

Verner Bruhn

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe Amt

Fra Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskriftartikler vedrørende Ribe amt. Oversigten er udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg. Avisartikler og årsskrifter fra skoler og andre institutioner er ikke medtaget, medmindre de rummer artikler af lokalhistorisk interesse. Redaktionen vil være taknemmelig for henvisninger i årets løb, der kan bidrage til at gøre listen så fuldstændig som muligt.

01.2 Forfatterbibliografier

Hansen, Søren Manø: Bibliografi over H. K. Kristensens skribentvirksomhed 1975-1982. Fra Ribe Amt 1982, s. 400-401.

02.91 Arkivvæsen

Lokalhistorisk arkiv for Holsted kommune 1972-1982. Holsted 1982. 66 blade. Ill. med tegninger af Vibeke Meier Jensen. Udgivet i anledning af arkivets 10-års jubilæum.

05.2 Tidsskrifter og årbøger

Fra Ribe Amt bd. XXII, 2, 1982. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 200 s. ill.

Mark og Montre, Fra sydvestjyske museer. 18. årgang 1982. Red. Aino Kann Rasmussen og Bodil Busk Laursen. 87 s. ill.

Vestjyder fortæller. Varde 1982. 126 s. ill.

Årsskrift for Ølgod Museum 1982. 17. årgang. Red. Søren Manø Hansen. Ølgod 1983. 30 s. ill.

07.96 Pressehistorie

Pressens udvikling i Ribe amt. Udgivet af Esbjerg Typografiske Laug. 1980. Red. Aage Nielsen. 87 s. ill. – Bogen er udsendt som medlemspublikation og kommer ikke i boghandelen.

26.6 Kirkelige institutioner

Andersen, V.: Af Ribe hospitals historie. Fra Ribe Amt 1982, s. 287-314.

30.1645 Sociale grupperinger

De vietnamesiske bådflugtninge i Esbjerg, skrevet af Karin, Berit og Jane på Esbjerg socialpædagogiske Seminarium. Esbjerg 1981. 30 s. ill.

32.49 Politiske valg

Karkov, J. P.: Om valgflæsk og valgstemning i et landsbysamfund i tyverne. Vestjyder fortæller 1982, s. 74-81.

32.61 Emigrationshistorie

Hansen, Søren Manø: En udvandrerskabne. Vestjyder fortæller 1982, s. 11-40.

33.129 Enkelte fags historie

Rids af Gartnernes Fagforening, Esbjerg afdelingens historie 1941-1981. Esbjerg 1981. Red. Thyge Kristensen. 41 s. ill.

33.17 Arbejdsgiverorganisationer

50 år med Dansk Arbejdsgiverforening i Varde-området 1932-1982. Varde 1982. Red. Gunnar Skov. 20 s., 6 s. bilag. ill.

33.4 Andelsbevægelsen

Bruhn, Verner: Andelsbevægelsen – Hvilken bevægelse. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 7-12.

Dam, Poul: Arnfred. Kbh. 1982. 255 s. ill. – Bogen er udgivet i anledning af J. Th. Arnfreds 100-årsdag og indeholder bl.a. afsnit om arbejdet i andelsbevægelsen.

Just, Fl.: Brugsforeningsbevægelsen i Ribe amt 1866-1920. Århus Universitet. Institut for historie. Århus 1981. 2 bd (123, XLIV sider).

Kristensen, Kr. Møller: Organisationer oprettede i Ølgod sogn fra 1844 til 1882. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 14-17.

33.956 Boligselskaber

Dragsbo, Peter la Cour og Rasmussen, Jørgen Dieckmann: Bolig og arbejde: Andels Bolig- og Byggeforeningen af 1932. Esbjerg 1982. 88 s. ill.

34.79 Retssager og deres historie

Kaae, Bue: Lov og ret i Skast herred i det 17. århundrede. Fra Ribe Amt 1982, s. 315-340.

35.21 Danmarks forvaltning indtil 1849

Kristensen, H. K.: De Jessenske relationer 1746. Fra Ribe Amt 1982, s. 233-245.

36.91 Foreningshistorie

Bruhn, Verner: En by, en egn, et samfund. Træk af Sydvestjydsk Samfunds historie. Esbjerg 1982. 117 s. ill.

37.249 Børnehaver

Pedersen, Henning E.: Da Esbjerg oprettede de første børnehaveklasse. Dansk Pædagogisk Tidsskrift. 30. årg. 1982, nr. 8, s. 298-304.

37.39 Lærerstanden

Andersen, Niels E.: En landsbydegn og hans rødder. En dokumentarisk mosaik om Jens Andersen, førstelærer og degn i Føvling. I. Fattige tider 1895-1930. Esbjerg 1982. 48 s.

Jensen, Villum Balleby. Fra Ribe Amt 1982, s. 371-386.

37.4 Voksenundervisning

Iversen, Harald: Med fritidsundervisningen gennem 50 år. Holsted 1981. 197 s. ill.

37.414 Enkelte højskoler og efterskoler

Arbejderhøjskolen i Esbjerg 1910-1924 og arbejderbevægelsen i byen 1890-1924. s.l.: s.n., ca. 1980. 137 blade.

Dam, Poul: Arnfred. Kbh. 1982. 255 s. ill. Bogen er udgivet i anledning af J. Th. Arnfreds 100-års dag og indeholder bl.a. afsnit om Askov højskole.

Krageskov, Finn: Her var engang en grænse. Ungdomshøjskolen ved Vadehavet. Ribe 1982, 84 s. ill.

Stegmann, Meta: Mit ophold på Esbjerg Arbejderhøjskole sommeren 1919. Fra Ribe Amt 1982, s. 387-399.

38.41 Socialmedicin

Andersen, Kirstine og Hammer, Svend: Erhvervsmæssigt kursus i sundhedspædagogik. Rapport fra kursus i Grindsted 1981-1982. Ribe Amtsråd 1982. 75 blade ill.

Andersen, Kirstine og Hauger, Thomas: 108 timers kursus i sundhedspædagogik. Rapport fra kursus. Ribe Amtsråd 1982. 19 blade, bilag 1-49 (99 blade) ill.

Hauger, Thomas: Sundhedspædagogik i Ribe amt!!! Rapport fra et forløb maj 1980-maj 1982. Ribe Amtsråd 1982. – 1 bind (flere pagineringer).

38.7 Særforsorg

Handicap Komiteen i Esbjerg. Lige muligheder – også i den kollektive trafik. Esbjerg kommune 1981. 87 s.

39.43 Dagligliv på landet

Hundebøll, P. Møller: Barndoms minder fra Darum: kulturhistoriske glimt fra 1920'erne. Tofterup 1982. 44 s. ill. af Lis Møller Hundebøll.

40.69 Lokalhistoriske foreninger

Bruhn, Verner: Et amtshistorisk samfund. Fortid og Nutid XXIX, 2, 1981, s. 255-268. Om Historisk

Samfund for Ribe Amts historie og aktiviteter.

40.71 Lokalhistorisk forskning

Buch, A. C.: Folketællingerne fortæller Danmarkshistorie. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 23-24.

46.4 Lokalhistorie. Ribe amt eller dele deraf

Bruhn, Verner: Et amtshistorisk samfund. Fortid og Nutid XXIX, 2, 1981, s. 255-268. Om Historisk Samfund for Ribe Amts historie og aktiviteter.

Hauger, Thomas: Sundhedspædagogik i Ribe amt!!! Rapport fra et forløb 1980-1982. Ribe Amtsråd 1982. – 1 bind (flere pagineringer).

Jubilæumsskrift OK Esbjerg 1971-1981. Esbjerg 1981. 41 s. ill.

Kaae, Bue: Lov og ret i Skast herred i det 17. århundrede. Fra Ribe Amt 1982, s. 315-340.

Miljøministeriets godkendelse af regionplan 1980-1991 for Ribe amtskommune. Kbh. 1981. 26 s. Bilag 122 s.

Pressens udvikling i Ribe amt. Udgivet af Esbjerg Typografiske Laug. 1980. Red. Aage Nielsen. 87 s. ill. – Bogen er udsendt som medlemspublikation og kommer ikke i handelen.

Nyberg, Tore: Grenzen erzählen Geschichte. Zum Konzept der frühen Mission in den Ländern und Gebieten Skandinaviens. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, bd. 107, 1982, s. 15-36. Omhandler bl.a. Ribe Stift og dets grænser i 12. århundrede.

Pedersen, P. O.: Udviklingen på chaufførernes arbejdsmarked i Ribe amt. – Esbjerg 1982. 108 s. ill. (Regionalforskning, rapport nr. 7).

Ribe (amtskommune) Erhvervs- og serviceforhold: kolonial og blandet købmandshandel. Ribe Amtskommune 1982. 4 blade og 1 sammenfoldet kort. (Regionplanlægningsnotat: 1).

Ribe (amtskommune) Teknisk Forvaltning. Belægningsarbejder: landeveje 1982-1992. Udarbejdet af Ribe amtsråds tekniske forvaltning. Ribe Amtsråd 1981. 29. blade, ill.

Ribe (amtskommune) Teknisk Forvaltning. Vejanlægsplan: landeveje 1982-1992. Udarbejdet af Ribe amtsråds tekniske forvaltning. Ribe Amtsråd 1981. 44 blade, ill.

46.4 Lokalhistorie. Enkelte lokaliteter

Alslev

Danielsen, Viggo: 60 år siden. Vestjyder fortæller 1982, s. 118-120.

Askov

Dam, Poul: Arnfred. Kbh. 1982. 255 s. ill. Bogen er udgivet i anledning af J. Th. Arnfreds 100-årsdag og indeholder bl.a. afsnit om Askov højskole.

Billund

Grønlund, Jørgen: Legoland Dukkesamlingen/Die Legoland Puppen-sammlung/The Legoland Doll Collection. Billund 1982. 24 s. ill. med fotos af Jørgen Grønlund.

Blåvandshuk

Nørgaard, Gert Ravn: Af mine historiske efterretninger. Vestjyder fortæller 1982, s. 115-118.

Brørup

Fink, Ejnar m.fl.: Husdyrauktionen i Brørup 25 år 1956-1981. Holsted 1981. 20 s. ill.

Darum

Hundebøll, P. Møller: Barndoms-minder fra Darum. Kulturhistoriske glimt fra 1920'erne. Tofterup 1982. 44 s. ill. af Lis Møller Hundebøll.

Egtved

Lund, Poul: Egtved-pigen og hendes børn. 1980. 47 s. ill.

Esbjerg

Arbejderhøjskolen i Esbjerg 1910-1924 og arbejderbevægelsen i byen 1890-1924. S.l.: s.n. ca. 1980. 137 blade.

Bruhn, Verner: En by, en egn, et samfund. Træk af Sydvestjydsk Samfunds historie. Esbjerg 1982. 117 s. ill.

Dragsbo, Peter la Cour og Rasmussen, Jørgen Dieckmann: Bolig og arbejde: Andels Bolig- og Byggeføreningen af 1932. Esbjerg 1982. 88 s. ill.

Idekonkurrence om sanering og byfornyelse: Esbjerg, Herning og Holbæk. Rapport red. af Annamaria Indrio m.fl. Kbh. 1982. 361 s. ill.

Jensen, Torben, Tidsbilleder. Esbjerg 1910-1920. Esbjerg 1982. 82 s.

Jubilæumsskrift OK Esbjerg 1971-1981. Esbjerg 1981. 41 s. ill.

Pedersen, Henning E.: Da Esbjerg oprettede de første børnehaveklaser. Dansk pædagogisk Tidsskrift. 30. årg. 1982, nr. 8, s. 298-304.

Fiskepulp. Lumino-Fabriken gennem 25 år 1957-1982. Red. Henning

Pedersen m.fl. Esbjerg 1982. 28 s. ill.

Debat om Esbjergs fremtid. Vær med til at udforme kommuneplanen. Udarbejdet af stadsarkitekten i Esbjerg, egnsplanafdelingen i samarbejde med de øvrige kommunale forvaltninger. Esbjerg 1981. 47 s. ill.

Esbjerg kommuneplanlægning. Status, statistik m.v. 1981. Tekst og tegninger: Stadsarkitekten i Esbjerg, Egnplanafdelingen. Esbjerg 1981. 121 s. ill.

Stegmann, Meta: Mit ophold på Esbjerg Arbejderhøjskole sommeren 1919. Fra Ribe Amt 1982, s. 357-399.

De vietnamesiske bådflygtninge i Esbjerg. Skrevet af Karin, Berit og Jane på Esbjerg Socialpædagogiske Seminarium. Esbjerg 1981. 30 s. ill.

Fanø

Bruhn, Verner: En by, en egn, et samfund. Træk af Sydvestjydsk Samfunds historie. Esbjerg 1982. 117 s. ill.

Fanø fremover: et debatoplæg om kommuneplanlægning. Udarbejdet af Møller & Grønborg i samarbejde med kommunalbestyrelsen og forvaltningerne i Fanø kommune. Fanø 1981. 24 s. ill.

Fanø kommuneplanlægning. Statusredegørelse. Fanø 1981. 1. bind (flere pagineringer) ill.

Jubilæumsskrift OK Esbjerg 1971-1981. Esbjerg 1981. 41 s. ill.

Stormfloden på Fanø 24.11.1981. Fanø 1982. 96 s. ill.

Svarrer, Rudolph Kolster: Kolster-slægten fra Fanø. 2. oplag. Esbjerg

1982. 50 blade (forskellig paginering) ill.

Føvling

Andersen, Niels E.: En landsbydegn og hans rødder. En dokumentarisk mosaik om Jens Andersen, førstelærer og degn i Føvling. I. Fattige tider 1895-1930. Esbjerg 1982, 48 s.

Fåborg

Kristensen, Terkel: Kjære Broder: breve fra husmand Terkel Kristensen 1860-1918. Udgivet af Flemming Just. Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1982. 186 s. ill.

Grene

Slægtsbog for efterkommere efter Christopher Nielsen gårdejer i Plovslund, Grene Sogn, født 1775, Fredericia. Dansk Slægtsforskning 1980. 189 s. 37 tavler (heraf 1 foldet).

Grindsted

Jensen, A. E.: Derfor maatte vi sejre... Blade af modstandsbevægelsens kamp under fremmedåget. 1946. Genoptrykt Grindsted 1982. 57 s. ill.

Larsen, H. C.: Træk af Grindsted og omegns historie. Tofterup 1982. 91 s. ill. (Heurekas folklore serie nr. 2).

Sølling, Chr.: Pastor Søllings indberetning om Grindsted og Hejnsvig sogn år 1768. Grindsted 1982. - x 41 s. - Originalms. 1768 med titlen: Efterretning om Grindsted og Hejnsvig Sogne.

Henne

Villum Balleby Jensen. Fra Ribe Amt 1982, s. 371-386.

Hjedding

Linding, Hans og Olesen, Tage: Et århundrede i andelssagens tjeneste: Hjedding Andelsmejeri 1982. Ølgod 1982. 87 s. ill.

Ho bugt

Pejrup, Morten: Bottom Sediments in Ho Bugt – a Wadden Sea Environment. Geografisk Tidsskrift, bd. 81, 1981, s. 11-17.

Holsted

Lokalhistorisk arkiv for Holsted kommune 1972-1982. Holsted 1982. 66 blade. ill. af Vibeke Meier Jensen. udg. i anl. af arkivets 10-års jubilæum.

Hovborg

Slægtsbog for efterkommere efter Jens Pedersen, gårdejer i Hovborggård, Lindknud Sogn, født 1805. Fredericia 1979. 172 s. 26 tavler (heraf 1 foldet).

Lindbjerg

Olesen Tage: Lindbjerg mejeri gennem 100 år 1882-1982. Ølgod 1982. 34 s. ill.

Lunde

Jensen, Gustav: Hans Peter Hansen Lunde fortæller træk af sine erindringer. Vestjyder fortæller 1082, s. 121-126.

Mandø

Broby-Johansen, R.: Mandø. Privattryk 1976. 25 s. ill. af Mogens Eilertsen.

Nordby Fanø

Hald, Carsten Teilman: Nordby præstegårds interiør i rokokotiden. Fra Ribe Amt 1982, s. 246-280.

Stormfloden på Fanø d. 24.11.1981. Fanø 1982. 96 s. ill.

Næsbjerg

Slægtsbog for efterkommere efter Hans Lauridsen gårdejer i Møgelbjerggård i Næsbjerg født 1802. Fredericia 1980. 45 blade, 18 tavler (heraf 1 foldet).

Nr. Farup

Hansen, St. Stummann: Andersminde – en vikingetidig bebyggelse nær Ribe. Mark og Montre 1982, s. 25-38.

Oksbøl

Dam, Poul: Arnfred. Kbh. 1982. 255 s. ill. Bogen er udgivet i anledning af J. Th. Arnfreds 100-årsdag og indeholder bl.a. afsnit om barndomshjemmet i Oksbøl.

Ribe

Andersen, Vald.: Af Ribe hospitals historie. Fra Ribe Amt 1982, s. 287-314.

Jensen, Stig, m.fl.: Udgravninger i Ribe 1979-1981. Mark og Montre 1982, s. 50-65.

Kaae, Bue: Familieliv på *Liljebjerget* i Ribe omkring 1600. Esbjerg 1983. 80 s. ill.

Ribe Domkirke 1-8. Kbh. 1979-1983. 5 hft., 680 s. ill. Red. Elna Møller og Ebbe Nyborg. 1. bind i værket *DANMARKS KIRKER – RIBE AMT*.

Petersen, E. Ladewig: Ribe-regionen 1560-1660. Fra Ribe Amt 1982, s. 341-370.

Porsborg 400 år i Ribe 1582-1982. Ribe 1982. 16 s. ill. Udgivet af Sparrekassen Sydjylland v/ Preben Fog Svendsen.

Skonager

Faber, Ole: Et sølvbæger fra Skonager. Mark og Montre 1982, s. 66-69.

Store Darum

Bevaringsværdige huse i St. Darum. Bramming 1980. 52 blade, ill. Udarbejdet af Bramming kommune.

Strellev

Hansen, Søren Manø: Blytækkerne fra Strellev. Mark og Montre 1982, s. 70-80.

Madsen, Konrad: Oplysning om Strellev-lejren. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 25-28.

Varde

Fritz, S.: Varde tørvebrønd fornyet 1805. Fra Ribe Amt 1982, s. 281-286.

Johansen, Jens Meier: En Varde-dreng fortæller. Vestjyder fortæller 1982, s. 57-63.

Kristensen, H. K.: De Jessenske relationer 1746. Fra Ribe Amt 1982, s. 233-245.

Mathiesen, Chr.: Et Bidrag til Landbrugets Historie i Varde-Egnen. 1881. Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1982. 93 s.

50 år med Dansk Arbejdsgiverforening i Varde-området 1932-1982. Red. Gunnar Skov. Varde 1982. 20 s. ill. & bilag (6 s.).

Vejers

Kappel, P.: L. Emils samlede værker. Vestjyder fortæller 1982, s. 91-100. (om et sommerhus og dets udvidelser gennem årene).

Verst

Adamsen, Chr.: Bulagergård. En bebyggelse fra tidlig middelalder i Verst. Mark og Montre 1982, s. 39-49.

Vester Vedsted

Krageskov, Finn: Her var engang en grænse. Ungdomshøjskolen ved Ribe - skolen ved Vadehavet. Ribe 1982. 84 s. ill.

Vognsbøl

Schovsbo, P. O.: Et vognhjul af træ fra yngre jernalder fra Vognsbøl. Mark og Montre 1982, s. 20-24.

Stoumann, Ingrid: To bopladser fra jernalder og vikingetid. Mark og Montre 1982, s. 8-19.

Ølgod

Haahr, K.: Fra Stavnsbåndstiden. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 25.

Årsskrift for Ølgod Museum 1982. 17. årgang. Ølgod 1983. Red. Søren Manø Hansen. 30 s. ill.

Kristensen, Kr. Møller: Organisationer oprettede i Ølgod sogn fra 1844 til 1882. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 14-17.

Olesen, Tage: Ølgod sogns gårdhistorie. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 17-22.

Ølgod Plantage 1882-1982. Ølgod 1982. 22 s. ill. Med bidrag af S. Manø Hansen, Gregers Bundesen, A. Hjelm og Kaj Vesterbye.

Ølufvad

Ulduge på Ølufvad fra 23.7.79 til 3.8.79 med Erna. Esbjerg 1981. Red. Jacques Rusbak, Jens Langvad. 43 blade. ill.

55.64 Danmarks geologi – enkelte lokaliteter

Pejrup. Morten: Bottom Sediments in Ho Bugt – a Wadden Sea Environment. Geografisk Tidsskrift 81. bd. 1981, s. 11-17.

55.9 Stormfloder

Stormfloden på Fanø d. 24.11.1981. Fanø 1981. 96 s. ill.

Meesenburg, H. og Tougaard, S.: Stormfloden 24. november 1981. Esbjerg 1982. 31 s. ill. med fotos og med tegninger af Peter la Cour Dragsbo.

58.887 Fugle – ugler

Gudmundsen, Ulf: Vestjyske vinterugler. Vestjyder fortæller 1982, s. 82-85.

60.7 Uddannelse og forskning

Off-shore gruppen. Jobmuligheder og efteruddannelser. Esbjerg kommune orienterer. Esbjerg 1982. 16 s. ill.

61.4 Offentlig hygiejne

Focus på det forebyggende arbejde via tværfagligt samarbejde i den primære sundhedstjeneste. Rapport fra tværfagligt konferenceprojekt udarbejdet af Kirsten Brorson et al. Ribe Amtsråd 1981. 47 blade, ill.

63.09 Landbrugets historie i Danmark

Danielsen, Viggo: 60 år siden. Vestjyder fortæller 1982, s. 118-120. (om højbjergning i Alslev).

Haahr, Kr.: Fra Stavsbåndstiden. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 25.

Mathiesen, Chr.: Et Bidrag til Landbrugets Historie i Varde-Egnen. 1881. Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1982. 93 s.

Olesen, Tage: Ølgod sogns gårdhistorie. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 17-22.

63.409 Skovhistorie

Ølgod Plantage 1882-1982. Ølgod 1982. 22 s. ill. Med bidrag af S. Manø Hansen, Gregers Bundesen, A. Hjelm og Kaj Vesterbye.

63.506 Gartneriorganisationer

Rids af Gartnernes Fagforening, Esbjerg afdelingens historie 1941-1981. Esbjerg 1981. Red. Thyge Kristensen. 41 s. ill.

63.606 Dyrskuer

Fink, Ejnar m.fl.: Husdyrauktionen i Brørup 25 år 1956-1981. Holsted 1981, 20 s. ill.

63.71 Mejerihistorie

Andelsmejeribrug i 100 år. Årsskrift for Ølgod Museum 1982. 17. årg. Red. Søren Manø Hansen. Ølgod 1983. 30 s. ill.

Linding, Hans og Olesen, Tage: Et århundrede i andelssagens tjeneste: Hjedding Andelsmejeri 1982. Ølgod 1982. 87 s. ill.

Olesen, Tage: Lindbjerg mejeri gennem 100 år 1882-1982. Ølgod 1982. 34 s. ill.

En mejeripioner fra Vestjylland 1883. Jes Pallesen Homelund. I Claus Bjørn og Jørgen Dieckmann Rasmussen: Fra det gamle mejeri. Aio tryk 1982, s. 19-26.

64.59 Boligindretning

Hald, Carsten Teilman: Nordby præstegårds interiør i rokokotiden. Fra Ribe Amt 1982, s. 246-280.

65.8 Trafik og transport

Handicap Komiteen i Esbjerg. Lige muligheder – også i den kollektive trafik. Esbjerg kommune 1981. 87 s.

Pedersen, P. O.: Udviklingen på chaufførernes arbejdsmarked i Ribe amt. Esbjerg 1982. 108 s. ill. (Regionalforskning, rapport nr. 7).

Sydvest 1982. Klubudstilling i E.F. I.-hallen i Esbjerg. Esbjerg 1982. 47 s. ill.

66.85 Kød- og fiskeindustri

Fiskepulp. Lumino-Fabriken gennem 25 år 1957-1982. Red. Henning Pedersen og Lars E. Groth. Esbjerg 1982. 28 s. ill.

67.7 Tekstilindustri

Ulduge på Ølufvad fra 23.7.79 til 3.8.79 med Erna. Esbjerg 1981. Red. Jacques Rusbak, Jens Langvad. 43 blade. ill.

68.2 Smedehåndværk

Ribe Amts Smedemesterforenings jubilæum 1907-1982. Dansk Smedemesterforening, Ribe afdeling. 1982. 26 s. ill.

69.2149 Blytækning

Hansen, Søren Manøe: Blytækkerne fra Strellev. Mark og Montre 1982, s. 70.80.

69.84 Vandforsyning

Fritz, S.: Varde torvebrønd, fornyet 1805. Fra Ribe Amt 1982, s. 281-286.

Hundebøll, P. Møller: En slægt, en pilekvist, vand og pumper, Skovende-Starup. Tofterup 1982. ill. af Lis Møller Hundebøll. (Heurekas folkløserie nr. 5).

69.9 Bjergværks- og minedrift

Off-shore gruppen. Jobmuligheder og efteruddannelser. Esbjerg kommune orienterer. Esbjerg 1982. 16 s. ill.

71.64 Bevaringsplaner

Bevaringsværdige huse i Store Darum. Bramming 1980. Udarbejdet af Bramming kommune. 52 blade. ill.

71.68 Kirker

Ribe Domkirke 1-8. Kbh. 1979-1983. Red. Elna Møller og Ebbe Nyborg. 5 hft., 680 s. ill. 1. bind af værket *DANMARKS KIRKER - RIBE AMT*.

71.96 Bebyggelsehistorie

Porsborg 400 år i Ribe 1582-1982. Ribe 1982. Udgivet af Sparekassen Sydjylland v/Preben Fog Svendsen. 16 s. ill.

Kappel, Poul: L. Emils samlede værker. Vestjyder fortæller 1982, s. 91-100. (Om et sommerhus og dets bygningshistorie).

76.23 Keramisk kunst

Busk Laursen, Bodil: Søren Kongstrand 1872-1951. En stentøjspioner i Esbjerg. Udstilling på Esbjerg Museum nov. 1981-jan. 1982. Esbjerg 1981. 48 s. ill. m fotos af Brian Kristensen.

76.333 Sølvmedekunst

Faber, Ole: Et sølvbæger fra Skonaager. Mark og Montre 1982, s. 66-69.

79.32 Dukker

Grønlund, Jørgen: Legoland Dukkesamlingen/Die Legoland Puppen-sammlung/The Legoland Doll Collection. Billund 1982. 24 s. ill. m/fotos af Jørgen Grønlund.

91.15 Forhistorisk arkæologi

Hansen, St. Stummann: Andersminde – en vikingetidig bebyggelse nær Ribe. Mark og Montre 1982, s. 25-38.

Rasmussen, Lisbeth W.: Flintægge fra Sydjylland. Mark og Montre 1982, s. 5-7.

Schovsbo, P. O.: Et vognhjul af træ fra yngre jernalder fra Vognsbøl. Mark og Montre 1982, s. 20-24.

Stoumann, Ingrid: To bopladser fra jernalder og vikingetid. Mark og Montre 1982, s. 8-19.

96.15 Middelalderarkæologi

Adamsen, Chr.: Bulagergård. En bebyggelse fra tidlig middelalder i Verst sogn. Mark og Montre 1982, s. 39-49.

Jensen, Stig m.fl.: Udgravninger i Ribe 1979-1981. Mark og Montre 1982, s. 50-65.

96.2 Danmarkshistorie 1536-1660

Petersen, E. Ladewig: Ribe-regionen 1560-1660. Fra Ribe Amt 1982, s. 341-370.

96.71 Besættelsestidens historie

Madsen, Konrad: Oplysning om Strellev-lejren. Årsskrift for Ølgod Museum 1982, s. 25-28.

Jensen, A. E.: Derfor maatte vi sejre. Blade af modstandsbevægelsens kamp under fremmedåget. 1946. Genoptrykt Grindsted 1982. 57 s. ill.

96.8 Grænselandshistorie

Krageskov, Finn: Her var engang en grænse. Ungdomshøjskolen ved Ribe – højskolen ved Vadehavet. Ribe 1982. 84 s. ill.

Nyberg, Tore: Grenzen erzählen Geschichte, Zum Konzept der frühen Mission in den Ländern und Gebieten Skandinaviens. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, bd. 107, 1982, s. 15-36. Omhandler bl.a. Ribe Stift og dets grænser i 12. århundrede.

99.4 Enkelte personer

Dam, Poul: Arnfred. Kbh. 1982. 255 s. ill. Bogen er udgivet i anledning af J. Th. Arnfreds 100-årsdag.

Hansen, Ellen Jenny: Glimt fra en svunden tid. Vestjyder fortæller 1982, s. 86-90.

Jensen, Gustav: Hans Peter Hansen, Lunde, fortæller træk af sine erindringer. Vestjyder fortæller 1982, s. 121-126.

En mejeripioner fra Vestjylland 1883. Jes Pallesen Homelund. I Claus Bjørn og Jørgen Dieckmann

Rasmussen: Fra det gamle mejeri. Aio tryk 1982, s. 19-26.

Iversen, Harald: Med fritidsundersøgningen gennem 50 år. Holsted 1981. 197 s. ill.

Jensen, Torben: Tidsbilleder fra Esbjerg 1910-1920. Esbjerg 1982. 82 s.

Johansen, Jens Meier: En Varde-dreng fortæller. Vestjyder fortæller 1982, s. 57-63.

Busk Laursen, Bodil: Søren Kongstrand 1872-1951. En stentøjspioner i Esbjerg. Udstilling på Esbjerg Museum nov. 1981-jan. 1982. Esbjerg 1981. 48 s. ill. m. fotos af Brian Kristensen.

Kornerup, V.: Vandringsår fra Limfjorden til Varde å. Vestjyder fortæller 1982, s. 41-47.

Kristensen, Terkel: Kjære Broder: breve fra husmand Terkel Kristensen 1860-1918. Udgivet af Flemming Just. Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1982. 186 s. ill.

Lund, Poul: Egtved-pigen og hendes børn. 1980. 47 s. ill.

Sølling, Chr.: Pastor Søllings indberetning om Grindsted og Hejnsvig sogn år 1768. Grindsted 1982. 41 s. Originalms. fra 1768 med titlen: Efterretning om Grindsted og Hejnsvig Sogne.

Palle, Preben: På opdagerfærd med Øllgaard og H. K. Kristensen. Vestjyder fortæller 1982, s. 113-115.

Kaac, Bue: Familieliv på »Liljebjerget« i Ribe omkring 1600. Esbjerg 1983. 80 s. ill.

Østergaard, S.-A. Høgsbro: Oldemors erindringer. Vestjyder fortæller 1982, s. 48-51.

99.9 Stamtavler og slægtshistorie

Hundebøll, P. Møller: En slægt, en pilekvist, vand og pumper. Skovende-Starup. Tofterup 1982, ill. af L. M. Hundebøll. (Heureka's folkloreserie, 5).

Hårder, Hans: Slægters gang. Vestjyder fortæller 1982, s. 52-56.

Svarrer, Rudolph Kolster: Kolster-slægten fra Fanø. 2. udv. udg. Esbjerg 1982. 50 blade (forsk. paginering) ill.

Slægtsbog for efterkommere efter Hans Lauridsen gårdejer i Møgelbjerggård i Næsbjerg født 1802. Fredericia 1980. 45 blade, 18 tavler.

Slægten Lodberg fra Søndervig (Holmsland): Om Peder Christensen Lodberg, født 1769, og hustru, deres forfædre og efterkommere. Skringstrup, Skals 1982. 511 s., 5 bilag, ill.

Lund, Poul: Egtved-pigen og hendes børn. 1980. 47 s. ill.

Slægtsbog for efterkommere efter Christopher Nielsen, gårdejer i Plovslund, Grene sogn, født 1785. Fredericia 1980. 189 s. 37 tavler.

Slægtsbog for efterkommere efter Jens Pedersen, gårdejer i Hovborggård, Lindknud sogn, født 1805. Fredericia 1979. 172 s. 26 travler.

Ane- og efterslægtstavle for gårdejer John Hansen Pedersen og hustru Kirstine Nielsine Jessen i »Hebo-gaard« i Oxby sogn. Udarbejdet af Gert Ravn Nørgaard. Aal 1982.

Madsen, Thorvald: Slægten Theilgaard. Nyt oplag udgivet af et slægtsudvalg. Grindsted 1981. 158 s.

Regnskab for året 1982

INDTÆGTER:

Kontingent		77.000,00
Bogsalg		66.074,99
Tilskud:		
Kulturministeriet	7.100	
Ribe amt	7.000	
Kommunetilskud	10.870	
Pengeinstitutter	1.900	26.870,00
Tilskud til bogudgivelser		19.876,00
Leje af film		377,97
Renter		3.288,12
Moms		541,20
Diverse		104,60
		<hr/>
Indtægter i alt		194.132,88

UDGIFTER:

Ekspedition, lønninger		9.219,02
Kuverter til forsendelse, kontorartikler, telefon m.v.		15.828,59
Portoudgifter		12.288,05
Bibliotek, forsikring, kontingenter		7.289,15
Bestyrelsesmøder, redaktion, kursus		5.589,07
Medlemsmøder, udflugter		2.456,56
Udgivelser:		
Årbog 1982	75.867,67	
Andre udgivelser	55.037,58	
Brochurer	2.070,54	132.975,79
Repræsentation, diverse		1.517,14
		<hr/>
Udgifter i alt		187.163,37
Overføres til 1983		6.959,51
		<hr/>
Balance		194.132,88
		<hr/>
Kassebeholdning pr. 1. januar 1982		45.913,54
Årets overskud		6.959,51
		<hr/>
Beholdning pr. 31/12 1982		52.883,05

Status pr. 31/12 1982

Kassebeholdning	52.883,05
Moms tilgodehavende	522,00
Boglagerets værdi (excl. moms)	40.000,00
	<hr/>
	93.405,05
	<hr/>
Gæld: Vestkystens bogtrykkeri	64.863,74
Moms: skyldig	18.538,00
	<hr/>
	83.401,74
Foreningens egenkapital	10.003,31
	<hr/>
	93.405,05
	<hr/>

Regnskabet er blevet grundigt revideret, og både driftsregnskab og status er i orden, så intet er at bemærke.

V. Vedsted, den 17. februar 1983.

Svend B. Troelsen

Jens Kusk

Nye medlemmer

Billund: Ingrid Schmidt. *Bramming:* T. Jensen, Flemming Just, Flemming Klinge, Bertel Nielsen. *Esbjerg:* Peter la Cour Dragsbo, Esben Lind Gustavussen, Martha Hjelm, Margit Mørk Jensen, Kirsten Larsen, ? Pedersen, Andrup, Marianne Schou, Ib Baltzer Thomsen, Henny Skovby Thomsen. *Fanø:* Poul Martin Hansen. *Gredstedbro:* Edel Helle. *Grindsted:* Kristian Hansen, P. F. Torp Hansen, Valdemar Jørgensen, Hans Otto Kristensen, Axel Meyer, G. Søgård Nielsen, Jens Brink Pedersen, Børge Pedersen, Inga Witt. *Gørding:* Ejler Nielsen, Holger Bjerg Olesen, West-print bogtrykkeri. *Nr. Nebel:* Erna Sørensen, Tove Fuglkjær Thomsen, Nymindegab. *Oksbøl:* Susan Jensen. *Ribe:* Hans Barslund, Ejner Friis, Villebøl, Marius Tobiasen. *Varde:* Finn Burchall Andersen, Lise Frandsen, Johannes Madsen, Ellen og Aksel Poulsen. *Vejen:* Lokalthistorisk Arkiv, Inge Wettergreen. *Vorbasse:* Jens Howard Grøn. *Ølgod:* Per Ås Larsen, Arne Rasmussen, Hans Valdemar Smed. *Årre:* Årre Bibliotek.

Uden for amtet

Per Meldøgård, *Engesvang*, Rudolf Nyland Christensen, *Horsens*, Gunnar M. Krag, *Kolding*, Flemming D. Larsen, *Kirke Hyllinge*, Henning Larsen, *København*, Anders Horsbøl Nielsen, *Odder*, Niels Peter Mølgård, *Tarm*, Else Lindhartsen, *Vejle*, Maren Hansen, *Åbenrå*.

Foreningens virksomhed

Beretning

I beretningsperioden er der afholdt følgende *arrangementer*:

Årsmødet holdtes den 16. marts 1982 i Outrup med tilslutning af ca. 100 deltagere. Aftenens emne var Den vestjyske stationsby, som museumsinspektør Peter la Cour Dragsbo, Esbjerg, på udmærket vis berettede om i foredrag og illustrative lysbilleder.

I juni deltog godt 100 medlemmer i *sommerudflugten* til Skamlingsbanken og Fredericia. Besøget i Fredericia var arrangeret af Vejle amts historiske Samfund og blev – trods en kvælende sommervarme – en stor oplevelse.

Den *Historiske Søndag* i september var henlagt til Malt sogn, og de mange deltagere fik lejlighed til at besøge Ladelund landbrugsskole, »Frihed« ved Kongeåen, Skibelund og Malt kirke.

Efterårs mødet afholdtes i Jernved forsamlingshus. Verner Bruhn talte i kirken, og arkivar H. Becker-Christensen, Åbenrå, i forsamlingshuset om Kongeåen som toldgrænse gennem 300 år. Historisk Samfunds film »Langs en gammel grænse« blev vist, og Jernved lokalhistoriske Arkiv havde arrangeret en lokal udstilling. Tilslutningen var stor, ca. 175 deltagere.

Af *udgivelser* har året budt på følgende:

Årbogen *Fra Ribe Amt* 1982 kom som sædvanlig i september i et omfang på 200 sider. Den omfattede foruden foreningsmeddelelser og beretninger fra amtets arkiver, litteraturliste m.m. – otte velskrevne artikler i tid spændende fra 1560 til 1919, og geografisk var både Ribe, Varde og Esbjerg repræsenteret samt Skast herred, Fanø og Henne-området. Som tidligere år er årbogen også udsendt som lydbog.

I efteråret udsendtes et genoptryk af Chr. Mathiesens bog: *Bidrag til Landbrugets Historie i Varde-Egnen fra 1881*. Denne interessante skildring af landbruget i den store omlægningsperiode er nu tilgængelig igen for landbohistorisk interesserede, og den er yderligere af værdi fordi landbrugshistorikeren, lektor Claus Bjørn, Københavns universitet, har skrevet en fortræffelig indledning til genudgivelsen.

Foreningens virksomhed

Kort før jul udsendtes *Kjære Broder* – breve fra husmand Terkel Kristensen 1866-1918. Denne brevsamling opbevares på Fåborg lokalhistoriske Arkiv, og det store arbejde med at udarbejde noter til brevene er varetaget af cand.mag. Flemming Just, der også har skrevet en indsigtsfuld indledning til bogen.

Til den første publikation modtog vi støtte fra Outrup Andelskasse, og til »Kjære Broder« har Den Hielmstjerne-Rosencronske Stiftelse, Jyllands Postens fond og Helle kommune ydet økonomisk bistand. Det har gjort det muligt at holde prisen på et niveau, der ligger langt under, hvad tilsvarende bøger koster på det almindelige bogmarked.

På grund af vort høje aktivitetsniveau og på grund af vor store bogproduktion er arbejdet i bestyrelse og redaktion vokset betydeligt. Også regnskabsmæssigt er opgaven stor, ikke mindst på grund af momsregnskabet. For at få løst denne opgave mere enkelt og oversigtsmæssigt har vi fra dette regnskabsårs begyndelse ændret regnskabsopstilling og flyttet det daglige regnskab til ekspeditionskontoret, hvor lektor Jens Chr. Nielsen, Esbjerg, har påtaget sig at virke som forretningsfører – ulønnet som de andre job i bestyrelsen.

Sammen med Ribe Amts lokalhistoriske Arkiver og med repræsentanter for museerne var Historisk Samsfund med til at tilrettelægge årsmødet i Dansk Historisk Fællesforening der blev holdt i Askov i august. Vi var ikke mindst glade for om søndagen at kunne vise over 100 historikere fra hele landet en del af vort amt på en daglang bustur.

I efteråret var vi sammen med FOF medindbyder til et kursus i *gotisk skrift og lokalhistorie* i Esbjerg, som blev ledet af arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen.

Filmen »Langs en gammel grænse« er blevet lånt af mange foreninger, ofte har et af bestyrelsens medlemmer forevist den.

Endelig har vi på forskellige områder været spurgt til råds af lokale foreninger eller været inviteret med til møder af forskellig art – også festlige som jubilæer eller åbninger af udstillinger o.l. – Denne kontakt med lokale historiske foreninger sætter vi megen pris på. Vi betragter det som værdifuldt at mange lokalhistoriske kræfter er i gang, og vi finder det vigtigt at de finder sammen i et samarbejde, der fremmer sagen og udnytter kræfter og ressourcer bedst muligt.

Til stat, amt, kommuner og alle institutioner og foreninger, vi har samarbejdet med, bringer bestyrelsen sin tak for støtte og udvist interesse.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ribe Amt (RAL)

Formand: Chr. Carstensen, Højmarksvej 2, 6670 Holsted. Tlf. (05) 39 22 59.
Kasserer: A. Bjerregaard Andersen, Torvegade 20, 6800 Varde. Tlf. (05) 22 06 73.

Sammenslutningen, der tæller 34 medlemmer, har fulgt den i 1981 lagte linie, dels at forbedre RAL's økonomi, dels i så høj grad som muligt at formidle oplysninger af lokalhistorisk værdi ud til de enkelte arkiver.

I januar 1982 afholdt sammenslutningen et registreringskursus, dels for at oplære nye medarbejdere i arkiverne dels for at udveksle erfaringer arkiverne imellem. Det er af største vigtighed, at man i de enkelte arkiver har et registreringsystem, således at ikke blot arkivlederen men også andre kan finde, hvad arkivet indeholder og hvor det opbevares.

Sammenslutningen har ved flere lejligheder henstillet til medlemmerne at medvirke til et godt samarbejde med museerne med henblik på at de institutioner, der arbejder for at bevare egnens fortid og historie, hver kender sin plads og sit indsamlingsområde.

Man har i sammenslutningen taget de første skridt til at gennemføre en foreningskampagne. Denne kampagne skal gå ud på at indsamle arkivalier fra og oplysninger om samtlige foreninger m.v., der har eksisteret i det enkelte arkivs dækningsområde. Arbejdet skal slutte af med udarbejdelsen af en registratur, der viser, hvad de enkelte arkiver har eller kender af foreningsarkivalier. Det er på tide, dette arbejde bliver sat i gang, da meget materiale ryger ud, når der sker oprydning eller fraflytning fra en bopæl, og det på trods af, at folk ved, at der findes velfungerende lokalhistoriske arkiver over hele amtet. Selv det største arkiv mangler nok oplysninger m.v. om mellem 30 og 40% af de foreninger, andelselskaber, interessentselskaber m.v., der har været i arkivets område.

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

Billund kommune

Lokalhistoriske arkiver for Billund kommune

Billund afdeling:

Billund Centret, 7190 Billund.

Åben hver tirsdag fra 19-22 eller efter aftale med lederen.

Leder: Kristian Udbye, Mølleparken 112, 7190 Billund. Tlf. (05) 33 82 68.

Arkivet har modtaget 87 afleveringer i 1982, hvoraf nogle er ret omfattende. Alle afleveringer er færdigregistreret. Æren for dette tilskrives fhv. boghandler Ejnar Nielsen, Billund, som arkivet har beskæftiget i ni måneder som langtidsledig. Arkivalierne har i årets løb været brugt til meget forskelligt. Bl.a. er skolerne i Billund begyndt at interessere sig for arkivalierne til undervisningen. Til udsmykning på Billund Rådhus har vi været behjælpelig med forskellige gamle fotos. Ved indgangen til arkivet har vi fået monteret et udstillingsskab, hvor der løbende udstilles nye arkivalier og ting, som vi ønsker hjælp til. Arkivet har medvirket til at arrangere et lokalhistorisk møde. Historien om de 14-15 gårde, der lå, hvor Billund lufthavn blev anlagt, er vi begyndt at indsamle, dels ved henvendelse til de tidligere beboere dels ved omtale i pressen.

De besøgende i arkivet har haft megen glæde af et mikrofilm læsekopiapparat, som er blevet skænket af Ole Kirks Fond i Billund.

Vorbasse afdeling:

Kirkegade 3, 6623 Vorbasse.

Åben hver anden tirsdag aften eller efter aftale med lederen. Desuden er det muligt at besøge arkivet i museets åbningstid.

Leder: Jørgen Møller, Dalgasvej 16, 6623 Vorbasse. Tlf. (05) 33 35 54.

1982 har været et roligt år. Arkivet har modtaget 41 afleveringer. Der strømmer stadig foreningsmateriale til, og arkivet har nu arkivalier fra 40 foreninger inden for det område, arkivet betjener.

I samarbejde med museum og sogneforening har der været arrangeret et »Hvad er det?«-møde. Ved den lejlighed viste arkivet markedsfilmen.

Arkivet har haft nogle henvendelser i forbindelse med slægtsforskning i årets løb, og skolen har fået bistand med forskelligt materiale.

Blåbjerg kommune

Blåbjerg lokalhistoriske arkiv

Bredgade 70, 6830 Nr. Nebel

Åbningstid: mandag 8.30-11.30 samt efter aftale.

Leder: H. Uhre Schmidt, Brinksvej 1, Kvong, 6800 Varde.

Arkivet har haft 300 afleveringer i 1982.

Blåvandshuk kommune

Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv

Kirkegade 3¹, 6840 Oksbøl. Tlf. (05) 27 15 48.

Åbent efter aftale med lederen.

Leder: Frode Sørensen, Borrevej 5, 6840 Oksbøl. Tlf. (05) 27 11 22.

Arkivets tilvækst af gamle papirer og sager var ikke stor. Ej heller lederens indsats for at samle ind. Hans opmærksomhed samlede sig mere om specielle sager og opgaver, især den nyere landbrugshistorie og de folkelige bevægelser. Nogle 100-årsdage lyste op i årets gang. At Maren Sørensen, Oksbøl, blev født i vort sogn den 12/7 1882 gav anledning til en udstilling i egns museet og til at en del af hendes breve blev »samlet hjem« uden endnu at være registreret i noget bestemt arkiv. En anden udstilling blev sat op i Brugsens forhal (kafkekrogen) samme dag som Jens Th. Arnfred kunne være blevet 100 år.

Endvidere har lederen været optaget af at hige og søge efter mejerihistorisk stof til brug for Knud Sørensen fra Mors i det egnesspil, han på opfordring skrev til amatørscenen Syvkanten i Janderup. En lærerig opgave har det også været at fremskaffe oplysninger til Terkel Kristensens brevsamling »Kjære Broder«. Det stillede krav både til arkivet og egne erindringer.

En del af det mere »korporlige« arkivarbejde kom dermed på venteliste. Men en pyntelig bogsamling smukt indbundne kopier af kirkebøger indbefattet har vi fået registreret på vore hylder. En anseelig billedsamling er vi også ved at have i orden ved gode medarbejderes indsats. Andre arkivers og museers velvillige hjælp er vi fremdeles taknemmelige for.

Bramming kommune

Bramming byhistoriske arkiv

Ingen fast åbningstid.

Leder: Olaf Bak, Sportsvej 7, 6740 Bramming. Tlf. (05) 17 45 51.

I løbet af 1982 indgik der til Bramming byhistoriske arkiv gaver fra i alt 83 givere mod 43 i 1981. Langt de fleste givers gave består af mere end en enkelt ting. Specielt inden for billed-gruppen er der særligt værdifulde ting, idet der her er hidtil ukendte motiver fra byen omkring århundredskiftet. Gaverne omfatter bl.a. dias-serie, lydbånd, protokoller, registre, erindringer, analyser, land- og bykort, plakater, skøder, pantebreve, udklip, forenings-beretninger og jubilæumsskrifter.

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

Lederen har i årets løb holdt 1 foredrag med dias om det gamle Bramming samt formidlet fremstilling af fotostater med gamle bymotiver til ophængning på rådhuset.

Arkivet har haft besøg af/besvaret henvendelser fra 2 kommuneskoler samt fra Århus Universitet og SUC, Esbjerg.

Arkivet er i 1982 nået omtrent halvvejs gennem projektet »Fotografering/registrering af samtlige landbrugsejendomme i sognet«.

Darum sognearkiv

Nørrebyvej 12 A, 6740 Bramming

Åbent efter aftale.

Leder: J. Hedegård Rasmussen, Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming. Tlf. (05) 17 93 30.

Arkivet har i det forløbne år modtaget 19 afleveringer. Billedsamlingen er blevet forøget med 72 stk. 21 forespørgsler er besvaret med længere skriftlig redegørelse, hertil kommer så en lang række enkeltoplysninger og telefonisk givne oplysninger. 4 udensogns skoleklasser har besøgt arkivet. Klasser fra Darum skole har benyttet arkivoplysninger til historieopgaver, og stort set alle arbejdsgrupper ved skolens emnedage »Kend dit sogn« gjorde brug af arkivets samlinger.

En historielærergruppe, som har udarbejdet lokalhistorisk undervisningsmateriale, har benyttet arkivets lokaler og samlinger.

I samarbejde med Folkeuniversitetet i Bramming kommune afholdtes 4 velbesøgte forelæsninger om lokalhistorie. Den sidste fandt sted i Darum. I anledning af mødet havde arkivet ophængt en udstilling. Sammen med Borgerforeningen er holdt et større møde, hvor emnet var: Sognets bebyggelse fra oldtid til nutid. Museumslederne fra Antikvarisk Samling i Ribe fortalte om resultater af det store projekt om Ribeegnens bebyggelse, som netop kører i disse år. Arkivet har været repræsenteret ved forskergruppens møder i Ribe og har forestået en »Øksekampagne« i Darum sogn.

En initiativgruppe er nedsat med den opgave at forsøge udgivet en årbog for Bramming kommune. Det kan for nuværende se ud til, at dette også vil give stødet til oprettelse af en lokalhistorisk forening for hele kommunen.

Gørding sognearkiv

Plejhjemmet Østergården, Nørremarken, 6690 Gørding

Leder: Nora Olesen, Sdr. Lourupvej 17, 6690 Gørding. Tlf. (05) 17 82 50.

Arkivet har i 1982 modtaget 20 afleveringer samt et indtalt bånd om den tidligere biograf i Gørding.

Vi har i det forløbne år haft 2 arrangementer på »Østergården« åbent for alle interesserede. I marts en dialektaften, hvor oplæserne var i egnsdragter, til slut musik af Underholdningsorkesteret fra Holsted. En aften i november viste lærer Chr. Bechsgård, Gørding, lysbilleder samt ting og sager fra en rejse i Afrika. Derefter underholdt Harmonikaorkesteret fra Sædding. I for-

bindelse med en aktivitetsdag i Gørdinghallen havde vi en billedudstilling om bl.a. Brugsen og postvæsenet. Vi er netop ved at færdiggøre en udvidelse af vore lokaler.

Gørding skole har besøgt os 3 gange i løbet af året.

Hunderup sognearkiv

Åbent efter aftale.

Leder: Jeppe Smidt, Sejstrupvej 17, Sejstrup, 6771 Gredstedbro. Tlf. (05) 17 33 42.

Arkivet har modtaget ca. 15 afleveringer i 1982, hvoraf kan nævnes en livsberetning af en nu afdød borger i sognet, hvori fortælles om sognet og dets befolkning for 75-100 år siden.

Vejrup sognearkiv

Skolevænget 1, Vejrup, 6740 Bramming

Leder: Gdr. Hans Andreassen, Grisbækvej 11, 6740 Bramming. Tlf. (05) 19 00 63.

Der er i årets løb indkommet en del materiale af forskellig art, så 1982 må siges at være endnu et godt år for vort arkiv. Vi modtog bl.a. mange billeder samt 3 båndoptagelser. Af arrangementer har vi haft »åbent hus« med udstilling i arkivets lokaler.

De fotokopier, vi købte sidste år fra Landsarkivet i Viborg, har også været udstillet i Varde Banks Vejrup-afdeling og i Sparekassen. Sparekassens Gavefond gav i øvrigt 500 kr. til arkivets arbejde. Interessen for arkivets arbejde er fortsat stigende, hvilket de mange henvendelser viser. Man er i øvrigt altid velkommen til at henvende sig til arkivet.

Vester Nykirke sognearkiv

Hovedvej A1 nr. 23, Endrup, 6740 Bramming. Tlf. (05) 19 10 37

Leder: Louise Hansen.

Vester Nykirke sognearkiv er nu steget til at omfatte 146 grupper. Vi har den glæde, at befolkningen her i Vester Nykirke stadig viser stor interesse for arkivet.

Vi har modtaget mange billeder og fotografier af de gamle gårde. For at kunne sammenligne dem med nutid har arkivet indkøbt et fotografiapparat og også taget mange gode billeder af gårdene her i den solrige sommer 1982. Nu forsøger vi at finde ejerne af de forskellige gårde så langt tilbage som muligt. Vi ser, at mange har haft tilknytning til Endrupholm hovedgård på en eller anden måde.

Den 23. januar 1983 deltog to arkivmedarbejdere fra Vester Nykirke sammen med 30 andre arkivfolk fra Ribe amt i RALs registreringskursus i Holsted. Desuden har vi deltaget i møder i Vejrup og Bramming arkiver. I Bramming blev der vist lysbilleder fra de tre herregårde her i Bramming

kommune: Kærgård, Bramming hovedgård og Endrupholm hovedgård. Her i arkivet har vi haft et par sammenkomster for interesserede her fra Vester Nykirke.

Brørup kommune

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn

Biblioteket, Stadionvej 6, 6650 Brørup

Åbningstid: torsdag 15-17 eller efter aftale.

Leder: Holger Nielsen, Paxvej 45, 6650 Brørup. Tlf. (05) 38 22 15.

Arkivet har modtaget 62 afleveringer i årets løb, heriblandt Brørup andelsmejeris arkiv 1884-1970.

Arkivet har haft ca. 150 besøg i åbningstiden samt besøg af et par skoleklasser. Endvidere var der et aftenbesøg af Rotary med 22 deltagere. I forbindelse med Dansk historisk Fællesforenings årsmøde på Askov var der arrangeret en fotoudstilling, der blev besøgt af 26 gæster. Arkivaren har besøgt institutionerne Lundtofte og Fredenshjem med fotoudstilling.

I forbindelse med generalforsamlingen holdt Kaj Pedersen, Vester Vedsted, et foredrag om »Det tabte land i vest«. Senere på året blev der holdt endnu en foredragsaften med Storm Nielsen, Brørup, der talte om »Udskiftningen af Vittrup by 1790«.

Den 23. maj havde arkivet sin sommerudflugt med 40 deltagere. Man besøgte brunkulslejerne ved Søby, Herning Museum, Blicher-museet på Herningholm, Gjellerup kirke og Isenbjerg. Den 31. juli havde vi en halvdagsudflugt til Vittrup Baun, hvor Storm Nielsen fortalte baunens historie. Derfra fortsattes til Høllund Søgård, hvor Tage Kloppenborg orienterede. Dernæst kørte vi videre til mindestenen for de nedstyrkede engelske flyvere i Klelund, og turen sluttede med besøg i Åstrup kirke. Ved mindestenen og i Åstrup kirke talte pastor Østergård.

Esbjerg kommune

Esbjerg Byhistoriske Arkiv

Teglværksgade 1 B, 6700 Esbjerg. Tlf. (05) 13 12 23.

Åbningstid: mandag-fredag 10-16, torsdag 10-18

Leder: Jørgen Dieckmann Rasmussen

I 1982 har Byhistorisk Arkiv haft 260 afleveringer fordelt på i alt 324 provenienser. Af større afleveringer kan nævnes: Arbejds mændenes Sygekasse, »Sygekassen af 1905«, Esbjerg-Fanø-Hjerting Turistforening, Murenes Andelselskab, Boligforeningen af 1932, Handels- og kontormedhjælpernes Fagforening, Esbjerg Fiskeeksportforening, Esbjerg Fiskeeksportforenings Speditionskontor, Fonden Børnenes Vel, Biblioteket, Stormgade skole, Co-operative Wholesale Society Ltd., Esbjerg Musikhøjskole, Esbjerg Mælkehandlerforening, Hedelund, havelskabet Ydun, arkitektfirmaet Knud Thomsen og foderstoffirmaet Eriksen og Christensen. Derudover er der mod-

taget mange mindre enkeltafleveringer samt en betydelig mængde billeder, og en del materiale er indleveret til fotokopiering eller affotografering. I alt har der været tale om en nettotilvækst på ca. 110 hyldemeter.

Ved indkøb har arkivet suppleret sin samling af folketællinger, så det nu råder over samtlige folketællinger 1787-1901 for sognene i den nuværende Esbjerg kommune. Folketællingerne er indkøbt på mikrofilm. Da filmene ofte dækker betydelige dele af et herred, er der taget initiativ til udarbejdelse af en fortegnelse over mikrofilmene folketællinger på lokalhistoriske arkiver i Ribe amt. Fortegnelsen skal distribueres til amtets arkiver.

I formidlingsmæssig henseende har året været meget travlt. I alt har arkivet arrangeret otte udstillinger, heraf syv uden for arkivets lokaler. Den største udstilling var »Hilsen fra Esbjerg«, der blev udarbejdet i anledning af Turistforeningens 60-års jubilæum. Udstillingen blev lavet i to udgaver, hvoraf den ene var placeret i Rådhusets forhal og den anden i arkivets eget udstillingslokale. Begge udstillinger var overordentlig velbesøgte. Foruden den egentlige udstillingsvirksomhed er udlånet af fotostater til to af byens plejehjem fortsat.

Arkivlederen har holdt foredrag, vist film eller rundvist for foreninger eller grupper af personer 24 gange med ca. 900 deltagere til disse arrangementer. Dette formidlingsarbejde er en vigtig reklame for arkivet og dets arbejde. Det illustreres måske nok bedst ved at fremhæve to sogneaftener i Jerne, hvor arkivet medvirkede med bl.a. foredrag og ved at arrangere mindre udstillinger. Et meget stort og interesseret publikum gav møde, og aftenene resulterede i afleveringer/lån af mange værdifulde billeder og arkivalier fra det gamle Jerne samt Novrup-området. Væsentligt i PR-arbejdet er også den folder, arkivet udarbejdede og fik trykt i efteråret 1982.

Af anden formidling kan nævnes, at et af arkivets interviews blev bragt i *Fra Ribe Amt* bd. XXII-2 1982 s. 387ff, og at arkivet stillede billed- og tekstmateriale til rådighed for Esbjerg Ugeavis' Esbjerg-kalender 1983.

Arkivet har besvaret 270 forespørgsler, hvilket kun er en svag stigning i forhold til det foregående år. Stagnationen skyldes bl.a., at stadigt flere selv besvarer deres spørgsmål på grundlag af udleveret materiale. Og netop stigningen i besøgstallet har været markant i 1982: i alt 1736 personer besøgte arkivet, hvilket er 20% flere end i 1981. Også på udlånssiden afspejles den øgede interesse for arkivets samlinger. Arkivets materialer er ikke til hjemlån, men der lånes ud til arkiver, biblioteker og professionelle reproduktionsanstalter. Der var i alt 249 udlånsekspeditioner i 1982 mod 133 året før, og antallet af udlånte enheder udgjorde 1163 mod 502.

Arkivets medarbejdere har deltaget i forskellige uddannelses tilbud. Arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen deltog i SLAs kurser »Kommunale arkivalier« og »Lokalhistorie i undervisningen«. I SLAs billedregistreringsseminar i Skjern deltog kontorassistent Anni Sørensen, medens Jørgen Dieckmann Rasmussen repræsenterede amtskredsen. Ved RALs registreringskursus i Holsted den 23. januar 1982 medvirkede Jørgen Dieckmann Rasmussen som instruktør.

Dansk historisk Fællesforening holdt sit årsmøde på Askov i 1982. I den anledning havde Ribe Amts Museumsråd, Historisk Samfund for Ribe Amt

og Ribe Amts lokalhistoriske Arkiver nedsat en arbejdsgruppe til at deltage i planlægningen af arrangementet. Arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen repræsenterede amtets arkiver i arbejdsgruppen. Ved selve årsmødet var Byhistorisk arkiv repræsenteret af arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen og biblioteksassistent Conny Ølgod. Ved årsmødet valgtes Jørgen Dieckmann Rasmussen som 1. suppleant til SLAs styrelse samt til medlem af Dansk historisk Fællesforenings styrelse.

Fanø kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordby sogn – Fanø

Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø

Leder: Marius Sørensen. Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø. Tlf. (05) 16 21 19.

Til arkivet i Nordby under Fanø Museum er der i 1982 afleveret 13 stk. arkivalier så som skøder og opholdskontrakter fra årene 1800-1880. Endvidere er der afleveret forskelligt materiale fra »Nordby Borgerforening«, som dog ikke er sorteret endnu. Arbejdet med afskrivning af lånte arkivalier er fortsat.

Arkivets postadresse er indtil videre Hovedgaden 21, Nordby.

Sognearkiverne på Fanø

Sognearkivet, Nordby.

Niels Engersvej 5, 6720 Fanø.

Åbningstid: torsdag 10-12 samt efter aftale.

Leder: Børge E. Hansen, Bavnebjerg 17, 6720 Fanø. Tlf. (05) 16 23 25.

Sognearkivet, Sønderho.

Den gamle sognegård, Sønderho

Åbningstid: første mandag i hver måned kl. 19-20 samt efter aftale.

Leder: Jørgen Lind, Ved Møllen 7, 6720 Fanø. Tlf. (05) 16 41 14.

Sognearkiverne er en nyskabelse, der som selvejende institution vil søge at samle lokalhistorisk materiale fra Nordby og Sønderho sogne.

Sognearkivet i Nordby har af kommunen fået overladt 4 dejlige store lokaler i den gamle realskole, og disse er nu ved at blive indrettet til formålet. På nuværende tidspunkt er det umuligt at give en oversigt over materialet, men vi får en fantastisk grundstamme i »Anton Dams Fanøsamling«, hvis indhold bl.a. skal være kopier af brandtaksationer, folketællinger, oversigt over 400 familier, slægter i byen o.s.v. Derudover har vi fået løfte om forskellige ting, når arkivet åbner. Endvidere forventer vi at »arve« forskellige arkivalier fra kommunen, når den får sit arkiv anbragt i nye lokaler.

Sognearkivet i Sønderho har ligeledes fået overladt et lokale, nemlig i den gamle sognegård, et lokale som man ganske vist endnu skal dele med fonden

»Gl. Sønderho« og »Fanø Kunstsamling«. Man har dog foretrukket at indrette sig der lidt primitivt frem for at indrette sig i Nordby-afdelingen.

En arbejdsgruppe bestående af Marius Sørensen (nu afløst af P. Sonnicksen), Erik Bay, Børge E. Hansen, alle Nordby, og Sigrid Pedersen, Johan F. W. Thygesen, Jørgen Lind, alle Sønderho, samt Asger Jensen, repræsentant for byrådet, har stået for det forberedende arbejde og danner nu bestyrelse. De 3 fra Nordby og de 3 fra Sønderho danner arbejdsgrupper for de respektive sognearkiver.

Grindsted kommune

Grindsted egnshistoriske arkiv

Tinghusgade 16, 7200 Grindsted. Tlf. (05) 32 09 00.

Åbent: Læsestuen (trykt materiale, kopier af kirkebøger, folketællingslister m.v.) mandag, onsdag og torsdag kl. 14-19.30, tirsdag og fredag kl. 10-19.30 og lørdag kl. 9-12.

Arkivet: Mandag-fredag kl. 14-17 (som regel) eller efter nærmere aftale.

Leder: Overbibliotekar Hans E. Eriksen. Tlf. (privat) (05) 32 06 04.

Arkivet har i 1982 modtaget 3 større og 10 mindre arkiver, bl.a. Jydsk Husmandsforenings arkiv og 1. del af Grindsted Brugsforenings arkiv. Desuden er modtaget en anseelig mængde billeder og enkeltsager af ret forskellig værdi lokalhistorisk set.

Samlingen af kopier er forøget med kirkebøger, brandforsikringsarkivalier m.m. fra Landsarkivet i Viborg, gamle by- og vejkort (fra omkring 1790-1810) m.m. fra Rigsarkivet samt et omfattende materiale af lokalinteresse i Dansk Folkemindesamling.

Med fotograf C. Lund, Grindsted, er truffet aftale om, at hele hans samling af lokalhistoriske billeder efterhånden skal indgå i arkivet. I 1982 er modtaget 375 billeder, som arkivet ikke havde i forvejen. Billederne – alle forsynede med oplysninger – vil blive fremlagt i arkivets læsestue. En del – i stort format – vil blive udstillet på institutioner og lignende. Hele samlingen ventes at blive på ca. 1.500 udsøgte billeder.

Den årlige indsamling af erindringer er af forskellige grunde ikke gennemført i 1982. Det vil ske i 1983.

Besøget er jævnt stigende både i læsestuen, hvor det især er kirkebogs- og folketællingskopierne, der er eftertragtede, og i selve arkivet, hvor bl.a. adskillige studerende har arbejdet med specialeopgaver og lignende. »Grindsted og omegns slægts- og lokalhistoriske forening« har lånt diverse materialer til et par kurser. Endelig bruges arkivet dagligt til besvarelse af spørgsmål af lokalhistorisk karakter i biblioteket.

Sammen med Grindsted Folkeuniversitet har arkivet arrangeret et foredrag med landbrugshistorikeren, universitetslektor Claus Bjørn, der talte om »Andelsmejeriernes gennembrud i 1880'erne i Sydvestjylland«.

Materialer fra arkivet er udstillet løbende i bibliotekets forhal.

Helle kommune

Agerbæk lokalhistoriske arkiv

Nygade 2, 6753 Agerbæk

Åbent efter aftale.

Leder: Thorvald Klit, Parkvej 8, 6753 Agerbæk. Tlf. (05) 19 63 92.

Der er i 1982 registreret 7 afleveringer og modtaget en del fotos, heraf nogle til affotografering, gamle prospektkort og lignende.

Arkivet har deltaget i udstillingen i Helle-hallen den 24.-25. april 1982. Vort arkiv var tildelt opgaven at vise fotos og, sammen med Starup lokalhistoriske arkiv, forskellige dias, for Agerbæks vedkommende bl.a. om mejeribrug på grundlag af materialer fra det tidligere andelsmejeri Agerbæk. Ligeledes præsenteredes en skildring om egnens udvikling fra hede og mose til skov og agerland. Det var overvejende udpluk af tidligere publicerede artikler om emnet.

En stander er opstillet i et pengeinstitut, og der vises nogle af arkivets gamle fotos.

Besøg: enkelte har søgt oplysning om forskellige emner.

Ved den årlige generalforsamling viste arkivets fotograf virkelige gode billeder fra Agerbæk mejeri af bl.a. osteproduktionen, samt dias fra byfesten i 1981 og enkelte andre motiver.

Fåborg lokalhistoriske forening

Åbent efter aftale.

Leder: Ane Marie Nielsen, Fåborgvej 18, 6800 Varde. Tlf. (05) 19 50 59.

Arkivet har i 1982 modtaget enkelte forskellige sager, og nogle forespørgsler ude fra er blevet besvaret skriftligt. Alt i alt et godt år.

Fåborg lokalhistoriske Forening har haft 3 møder og et fælles arrangement i Helle-hallen om landbrugets historie. Vort bidrag var »Bonden i litteraturen«. I april med Hundebøl, Starup. Emnet var »Fra min Oldemors Tid«. I oktober vistes en del af pastor G. Schmidts billedsamling og et stykke, som gdr. Johs. Poulsen, Årre, havde skrevet om pastor Schmidt blev læst op. Der var mødt flere, end biblioteket kunne rumme.

Så har vi haft den glæde at få Terkel Kristensens breve fra 1866-1918 udgivet med titlen »Kjære broder« gennem Historisk Samfund for Ribe Amt. Cand.mag. Flemming Just forestod udgivelsen. Udgivelsen den 3. december 1982 blev fejret med en reception i Fåborg bibliotek arrangeret af Historisk Samfund med en indbudt forsamling som gæster. Til denne lejlighed, der var en stor dag for vort arkiv, havde arkivet arrangeret en udstilling af billeder, de originale breve, protokoller og materiale til bogen. Om aftenen holdt arkivet åbent hus for interesserede.

Grimstrup lokalhistoriske arkiv

Grimstrup bibliotek, 6740 Bramming

Leder: Leo Nissen, Blankstedgård, Fiskerivej 11, Hjortkær, 6740 Bramming. Tlf. (05) 19 10 54.

Der er i det forløbne år indkommet 36 arkivalier, men efter bestyrelsens skøn er der ikke nogen af større udensogns interesse.

Af større arrangementer, arkivet har deltaget i, skal nævnes vor medvirken sammen med de øvrige arkiver i Helle kommune ved en stor landbrugsudstilling den 24.-25. april 1982. Vi havde specielt fået til opgave at fortælle noget om Grimstrup Krat, hvilket vi gjorde i form af et stort kort over krattet med påhæftede oplysninger.

Næsbjerg sognehistoriske arkiv

Leder: Niels Jørgen Poulsen, Villavej 19, Næsbjerg, 6800 Varde. Tlf. (05) 26 70 19.

Næsbjerg arkiv hører under Øse og Næsbjerg historiske forening.

Aktiviteten i 1982 kunne ønskes større. Der har været 15 afleveringer foruden klip af blade. Dog har der blandt det afleverede været mange skøder og fæstebreve fra fæstere under Nørholm og blandt aftægtskontrakterne en enkelt fra 1826.

Arkivet deltog i en udstilling i Helle-hallen i foråret.

Sammen med Øse markeredes 10 års jubilæet ved årsmødet, hvor foreningens stifter pastor Jakobsen, Grenå, talte.

V. Starup sogns lokalhistoriske arkiv

Starup sognebibliotek, 7200 Grindsted.

Leder: Jens Skov, Vinkelvej 3, Starup, 7200 Grindsted. Tlf. (05) 33 70 55.

Det har været et roligt år for arkivet. Vi har hovedsageligt modtaget gamle billeder, hvoraf mange har været udstillet i Varde Banks lokaler her i sognet. Det har glædet publikum og givet anledning til megen snak om billederne.

Der er ikke afleveret materiale af interesse uden for sognegrænsen.

Foruden udstillingen i bankens lokaler har arkivet deltaget i en slags museumsudstilling i skolen. Der var fremkommet særdeles mange gamle brugsting som markredskaber, husgerningsting og beklædningsgenstande.

Øse sognearkiv

Leder: Johannes Madsen, Solsortevej 8, Nordenskov, 6800 Varde. Tlf. (05) 29 81 59.

Arkivet har fast åbningstid første torsdag i hver måned i bibliotekets åbningstid. Men det har kun været ringe besøgt.

Der er i arkivet indlagt i alt 137 enkeltdele, heraf 11 bind og 12 billeder. Størsteparten er indkommet ved opsøgende virksomhed.

Vi arbejder for tiden med en registrering af tidligere ejere af gårde og huse i vort sogn og er nået et stykke på vejen, men der er langt igen.

Ved årsmødet i 10-året for arkivets oprettelse talte pastor Arne Jakobsen, Grenå, tidligere Øse-Næsbjerg. Han tog i sin tid initiativ til arkivets oprettelse.

Arkivet har deltaget i en udstilling i Helle-hallen om landbruget med kopi

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

af historiske dokumenter: fæstebreve til Nørholm, aftægtskontrakter, gældsbeviser m.m.

Vi har i årets løb modtaget en del forespørgsler om personer, der skulle have boet i sognet for mere end 200 år siden, dog uden at kunne hjælpe. Men det vidner om en voksende interesse for slægtsforskning.

Lokalhistorisk Arkiv for Årre sogn

Toften 2, Årre, 6800 Varde.

Åbent efter aftale.

Leder: Aksel Teglgård, Fyrrevænget 16, Årre, 6800 Varde. Tlf. (05) 19 22 36.

De fleste arkivfolk har sikkert erfaret, at man ikke i alle tilfælde kan afvente, at et bestemt arkiv bliver afleveret. Vi har således i flere år forgæves eftersøgt vort nedlagte mejeris arkiv. Men først i år lykkedes det at finde frem til det. Der blev i alt registreret 22 afleveringer. Desuden har vi også i 1982 deltaget i kopikampagnen, og vi regner med, at vi i samarbejde med Landsarkivet har fundet alt tilgængeligt materiale vedr. Årre sogn.

Vi har tradition for et årsmøde med fast rammeprogram. I år havde vi meget naturligt valgt at belyse emnet andelsbevægelsen. Jørgen Dieckmann Rasmussen var aftenens hovedtaler. Der var desuden indlæg fra lokale folk, og emnet blev desuden belyst ved en amatørsmalfilm om Årre mejeris sidste dag samt ved en miniudstilling.

I forbindelse med indbydelsen til ovennævnte møde tyvstartede vi med forningskampagnen, idet vi efterlyste arkivalier fra navngivne foreninger. Resultatet var ikke imponerende: to reaktioner. Der skal åbenbart mere effektive midler til, hvis en kampagne skal bære frugt.

Holsted kommune

Glejbjerg-Åstrup sognearkiv

Arkivet er åbent efter aftale med lederen.

Leder: Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Tlf. (05) 19 82 80.

Aastrup sognearkiv har i det forløbne år haft et halvt hundrede afleveringer, men da næsten alle har indeholdt flere akter, er tallet langt større.

I vinteren 1982 havde vi en aften besøg af museumsinspektør Peter la Cour Dragsbo fra Esbjerg Museum, der fortalte om de vestjyske stationsbyers oprindelse. I fællesskab med museumsinspektør Kim Clausen, Skjern Museum, arbejder han på en bog om dette emne, og Glejbjerg er en af de byer, der indgår i undersøgelsen. Aftenen var meget velbesøgt.

Sognearkivet har købt xeroxkopier af kirkebøgerne, der har sin begyndelse i 1692. Dette har medført, at en del slægtsforskere har rettet henvendelse til os.

Ved hjælp af en bevilling fra Holsted kommune har vi fået kopieret ca. 600 af Sørine Andersens billeder, og ved en udstilling på hotellet er de blevet vist frem for et større publikum.

Arkivets julemærke blev atter i år en succes, og da vi nu er blevet kontaktet af julemærkesamlere fra hele landet, er det kommet langt uden for sognegrænsen.

Holsted lokalhistoriske arkiv

Administrationsbygningen, Højmarksvej 20, 6670 Holsted. Tlf. (05) 39 20 66.

Åbningstid: onsdag 16.00-17.30.

Leder: Chr. Carstensen. Tlf. (05) 39 22 59.

I 1982 er der registreret 164 afleveringer omfattende 1565 akter.

Af afleveringer af interesse for en større kreds kan nævnes arkitekt Henrik Johansens tegningsarkiv, der omfatter tegninger for perioden ca. 1938 til 1948. Henrik Johansen udførte bl.a. tegninger af landbrugsbygninger og landbrugsinstitutioner og var kendt inden for arkitektretningen »Bedre Byggeskik«.

Arkivet har i 1982 haft 10 års jubilæum, hvilket bl.a. blev fejret med udgivelse af et årsskrift, hvor arkivets bestyrelse hver især bidrog med en artikel af lokalhistorisk interesse.

Desuden har arkivet haft besøg af 5 skoleklasser, deltaget ved 1 skolejubilæum, 2 pensionistarrangementer samt 3 arrangementer for et større publikum, ca. 75 personer i Hovborg, Tirslund og Lindknud. At man er gået til Lindknud, som egentlig er uden for arkivets område, skyldes, at man i arkivet har en film fra 1946 om Kolding vesterejns landboforenings virkeområde, som bl.a. også omfatter Lindknud.

Der er i 1982 registreret 20 henvendelser til arkivet med forespørgsler. Antallet er dog noget højere, idet ikke alle henvendelser er blevet noteret.

Der er fortsat en stigende interesse for arkivet, hvilket bevises gennem den forøgede aktivitet. Arkivets store ønske for fremtiden er at få et bedre lokale, idet det efterhånden kniber med pladsen.

Ribe kommune

Jernved sognearkiv

Jernved andelskasse, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro.

Ingen fast åbningstid. Aftale om besøg kan træffes med lederen.

Leder: Knud Primdal, Vestparken 10, Jernved, 6771 Gredstedbro. Tlf. (05) 43 50 96.

Arkivet har haft ca. 30 afleveringer i 1982.

Arkivet holdt åbent hus lørdag den 30. og søndag den 31. januar 1982. Vi har haft besøg af en skoleklasse og har arrangeret en mindre udstilling i Jernved forsamlingshus i anledning af Historisk Samfunds årsmøde her. Der har været nogle henvendelser om oplysninger, især om slægtshistorie.

Ribe lokalhistoriske arkiv

Ribe folkebibliotek, Saltgade 18, 6760 Ribe. Tlf. (05) 42 17 00.

Åbningstid: mandag-torsdag 10-19, fredag 10-20 og lørdag 10-14.

Leder: Bibliotekar Susanne Benthien.

I årets løb har arkivet modtaget 68 afleveringer, heraf 131 fotografier, 4 foreningsarkiver, 17 personarkiver, resten er blandet materiale. Af afleveringer kan nævnes et fyldigt materiale fra Jacob A. Riis' børnehavn (tidligere Dronning Louises asyl) fra 1873-1951, papirer vedrørende Forskønnelseskomiteen, og et stort materiale fra Hjortlund sogn. Vi har haft 21 skriftlige forespørgsler og utallige mundtlige og telefoniske. Arkivet er en del af biblioteket og bruges dagligt sammen med bibliotekets øvrige materialer, så det er svært at skelne mellem arkiv- og biblioteksbesøg. Men der har i løbet af året været en meget stor interesse for arkivets indhold, både fra inden- og udenbysboende.

På grund af manglende arbejdskraft er meget af arkivets materiale endnu ikke færdigregistreret, men der arbejdes til stadighed langsomt men sikkert på at komme til bunds i bunkerne, for der gemmer sig mange værdifulde og spændende ting.

Historisk arkiv i Seem sogn

Seem Varming skole, 6760 Ribe

Åbent efter aftale,

Leder: Søren Mulvad, Seem Varming skole, 6760 Ribe. Tlf. (05) 44 11 77.

I det forgangne års løb er der tilkommet adskilligt materiale, deriblandt en værdifuld samling fra tidligere sognefoged Poul Poulsens dødsbo. Dertil kommer 4 mindre afleveringer.

Arkivet har haft en mand en uge på landsarkivet i Viborg, hvorfra der er hjemkommet ca. 800 ark xeroxkopier af diverse akter fra Ribe amtsarkiv, Ribe bispearkiv samt kirkekommerembedet i Lustrup. Disse arkivalier behandles for tiden af et mindre team af interesserede.

Der har som de foregående år været deltagelse fra arkivets side i den hjemstavnsaften, som sogneforeningen i samarbejde med foredragsforeningen årligt afholder. Der var ca. 50 besøgende. Der blev talt af lærer Jespersen om Høm skole igennem 200 år, hvoraf de sidste 75 år rummede dele af lærer Jespersens egne oplevelser. Knud Erik Stavnager causerede over slægtsgården Stavnagergård gennem 400 år i samme slægts eje. Endelig talte arkivets leder om træde fra Seem sogn til det fjerne østen, idet flere udvandrede dertil eller kom der på søtogter i midten af forrige århundrede.

Med hjælp og energisk indsats fra lærer Høeg har arkivet desuden været initiativtager til en registrering af fundne oldsager i sognet. De er fotograferede, og findstederne er plottet ind på et kort, såvidt de har kunnet oplyses.

Arkivet har »genopdaget« en krigsdagbog fra 1848, som er blevet maskinskrevet og kopieret (16 sider), og sælges for billige penge ved henvendelse hertil for at skaffe midler til den videre drift.

Arkivets leder har endvidere på arkivets vegne formidlet et manuskript til Dansk Folkemindesamling vedrørende memoirer af en ældre landmand fra sognet. Disse memoirer vil formodentlig komme i boghandlen i løbet af dette år.

Varde kommune

Alslev sognearkiv

»Thueslund«, Bredgade 50, Alslev, 6800 Varde.

Åbningstid: mandag 19.30-21.30.

Leder: Agnes Jensen, Korshøjvej 9, Alslev, 6800 Varde. Tlf. (05) 26 90 97.

Arkivet har haft 40 afleveringer i 1982. Besøgstallet har været 105, hvilket er godt og vel en fordobling fra 1981.

Billum lokalhistoriske arkiv

Billum skole, 6852 Billum.

Åbent efter aftale

Leder: Gunhild Jeppesen, Kirkebyvej 17, 6852 Billum. Tlf. (05) 25 82 41.

Der er i årets løb tilgået arkivet en del materiale, mest i form af billeder og sager, der er affotograferet og kopieret.

Arbejdet i arkivet har i det forløbne år været koncentreret om at færdiggøre og udgive »Janderup og Billum sogne« bd. II. Bind III – det sidste – forventes udgivet i 1983. De to sognes historie vil så være beskrevet på ca. 1000 sider.

Horne sognearkiv

Leder: Hans Pallesen, Porsevej 8, Horne, 6800 Varde. Tlf. (05) 26 02 42.

Arkivet har modtaget et album, en gammel kongesangbog, et billede af en gård i Malle, et gammelt skøde, en regnskabsbog fra Horne Gymnastikforening, en protokol fra Horne Gymnastikforening og regnskaber fra Horne Sygeplejeforening. Endvidere har vi fået nogle gamle breve fra Amerika og en bog med erindringer fra 1907 af en gammel mand fra Horne. Vi har også fået fotograferet 20 billeder fra skoler fra 1982.

Janderup lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Vesterled 46, 6851 Janderup. Tlf. (05) 25 85 45

Åbningstid: onsdag 19.30-22.00.

Leder: Svend Holm, Vesterled 103, 6851 Janderup, tlf. (05) 25 80 12.

Arkivet har modtaget 39 arkivalier og 80 konfirmandbilleder (foræring fra fru enkepastorinde Julie Pedersen, Varde).

Arkivets største arbejde har været at få 2. bind af »Janderup og Billum sogne« klar til udgivelse, samt arbejdet med det afsluttende bind 3. I samarbejde med Janderup skole har arkivet bekostet indramning og ophængning af ovennævnte konfirmandbilleder i skolens festsal.

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

I anledning af mejeribrugets 100-års jubilæum har arkivet stillet materialer til rådighed for Syvkanten til et egns spil.

Janderup skole har fået stillet materiale til rådighed til udfærdigelse af undervisningsmateriale til historieundervisning i lokalhistorie.

Thorstrup sognearkiv

Åbent efter aftale.

Leder: Svenning Olesen, Ølgårdsvej 6, Sig, 6800 Varde.

Arkivet har i 1982 modtaget en del billeder til affotografering. Der findes nu billeder af de fleste gårde og huse i sognet samt fortegnelser over de ejere, der har beboet dem i flere slægtled. Disse fortegnelser vil nu blive ajourført med de nuværende ejere.

Arkivet er flyttet ind på Thorstrup skole og har fået ny leder. Den afgående leder, T. Chr. Terkildsen, ønsker det må give lyst til arbejdet og siger tak for godt samarbejde i sin tid som leder.

Varde lokalhistoriske arkiv

Rådhuset, Torvet, 6800 Varde.

Åbningstid: tirsdag 9-12 og efter aftale.

Leder: Rita Christensen, Pramstedvej 29, 6800 Varde. Tlf. (05) 22 07 82.

Året 1982 begyndte på en for Varde lokalhistoriske arkiv særdeles festlig måde, idet vi midt i januar fejrede vort 25 års jubilæum. Arkivet var genstand for stor opmærksomhed i den anledning. Ved receptionen – en lørdag eftermiddag – kom der over 100 gratulanter, hvoraf mange kom med gaver til arkivet bl.a. i form af arkivalier. Varde kommune og lokale pengeinstitutter betænkte os med pengegaver, så vi var i stand til at købe en brugt kopimaskine, hvorved et længe næret ønske blev opfyldt. Også den følgende dag, da vi holdt »åbent hus« kom der mange gæster.

En anden stor begivenhed for arkivet i det forløbne år var modtagelsen af afdøde H. K. Kristensens arkivalier. Efter at familien havde haft lejlighed til at gennemgå det omfangsrige materiale, blev det overdraget Varde lokalhistoriske arkiv til opbevaring. Vi er nu i færd med at gennemgå og registrere materialet, så der på et senere tidspunkt kan udarbejdes en registrant, som kan videregives til interesserede, idet H. K. Kristensens arkiv vedrører andre lokaliteter end Varde.

Jubilæet var medvirkende til en relativ stor tilgang af arkivalier i årets løb. Vi fik 132 afleveringer, hvoraf flere var ret omfangsrige.

I forbindelse med jubilæet havde vi en billedudstilling dels i arkivet og dels i den kommunale administrationsbygning.

Der har i årets løb været flere klubber, foreninger og skoleklasser på besøg i arkivet. At interessen for arkivet er stigende ses af de stadig flere henvendelser såvel skriftlige som personlige.

Vejen kommune

Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune

Østergade 2, 6600 Vejen. Tlf. (05) 36 35 99.

Åbningstider: Mandag-torsdag 9-16, onsdag tillige 16-17.30, fredag og lørdag lukket.

Leder: J. Vilh. Rasmussen, Markdannersvej 6, Andst, 6600 Vejen. Tlf. (05) 58 80 52.

Året har været skelsættende for arkivet, idet man 1. september officielt kunne tage nye lokaler i brug. Efter 5 år med 27 m² på 2. sal i et baglokale er det eventyrligt at få 110 m² i stueetage med egen indgang og telefon, hvor alene det bageste, brandsikre rum er på størrelse med det samlede område fra før. Det er det tidligere kommunekontor, som vi har fået lov at være i – med en meget central beliggenhed og en herlig udsigt over Museumspladsens grønne område. Vort nye arkiv var omtalt i »Lokalhistorisk Journal« nr. 3 september 1982. Vi kan nu tale om »læsestuen« for besøgende slægts- eller lokalhistorisk interesserede og »udstillingslokalet«, hvor vi til stadighed har ca. 20 m vægplads med opslagstavler. Abningsudstillingen var over emnet »Et vejkryds i Vejen« – det vejkryds, som ligger det nye arkiv nærmest – udviklingen fra omkring 1900 til nutiden forevigtet gennem kort og fotos. Det store fotoarkiv fra Askov ligger dog fortsat i bibliotekets kælder og skal først gennemses og ordnes, før det flyttes. Derimod er Andst-Slaugs herreders arkiv 1862-1926, som har været i depot i Andst sognearkiv, nu flyttet til Vejen-arkivet, idet der her er betjening flere dage ugentligt, som angivet ovenfor.

I alle afdelinger af arkivet er der modtaget mange mindre og en del større afleveringer (Askov-Malt sognearkiv: Agner Frandsen, Gesten sognearkiv: Kjeld Jensen, Veerst-Bække sognearkiv: Henning Andersen og Andst sognearkiv: J. Vilh. Rasmussen). Heraf kan nævnes en meget stor aflevering fra Vejen Andelsmejeri, hvor konsulent for Mejeriet Danmark, Laurs Andersen, venligst hjalp med en sortering og kassering inden anbringelsen i arkivet. Desuden har vi modtaget afdøde lægemissionær dr. Kirstine Carlsen's dagbøger og andet fra opholdene i Indien og Arabien. Kirstine Carlsen er født og opvokset i Gammelby, Læborg sogn, og udsendt i sin tid bl.a. af en kreds i Andst sogn. Agner Frandsen har sammen med H. C. Hansen, Askov Højskole, fremstillet de mange plancher om la Cours møller m.v. og kommer jævnlige på højskolen og viser lysbilleder om egnen for nye elever eller for deltagere på korte kurser sammesteds. Desuden har Agner Frandsen været på Plejehjemmet i Askov med lysbilledforedrag. Kjeld Jensen i Gesten har sammen med sine kolleger i skolen forberedt og afholdt »lokalhistorisk uge« med stor indsats fra både elever og lærere, og stor interesse fra sognets beboere, med indsamling af materiale, især fotos. Her hjalp Vejen-arkivet på forskellig måde, særlig med fotostater og lysbilleder af de indleverede materialer. Endnu i skrivende stund ligger der »efterdønninger« af billeder og andet til forarbejdning. I Vejen-arkivet har der siden 1. september 1982 til årets udgang været 452 besøgende, heriblandt Trekantens Slægtshistoriske Forening, to klasser fra handelsgymnasiet, tre klasser fra folkeskolens 8.-9. kl., et kursus i slægts-

historie og skriftlæsning påbegyndtes i oktober, uhyre mange telefoniske og skriftlige forespørgsler er besvaret. Arkivlederen har holdt lysbilledforedrag på plejehjemmet Egely i Vejen og borgerforeningen i Andst. På initiativ af Amtscentralens leder i Vejen, Marius Winther, har man samarbejdet om en diasserie om Vejen kommune i den nye valgperiode, medens den gamle serie med lydånd er modtaget til arkivering.

Andst Sognearkiv har modtaget de årlige bidrag til det lokalhistoriske arbejde i sognet fra Andst Borgerforening og Andst Sparekasse, hvor sognearkivet i øvrigt har fået fast plads til ophængning af plancher med lokalhistoriske billeder og andet.

Arkivet har et par båndoptagere hos et par interesserede borgere, dels i Vejen og dels i Gesten, til samtaler med ældre beboere. Et par vellykkede og oplysende interviews er indleveret og registreret, og flere er undervejs.

I forbindelse med DHF's årsmøde i Askov vistes den ovenfor omtalte planche-udstilling om la Cour's møller og Vejen-arkivets nye lokaler kunne fremvises om lørdagen for de mange kolleger og andre interesserede, der deltog i årsmødet.

Kjeld Jensen, Gesten Sognearkiv og J. Vilh. Rasmussen var sammen på kursus på Hindsgavl om lokalhistorie i undervisningen, og J. Vilh. Rasmussen var med på kurset på Klarskovgård om de kommunale arkivalier.

Et par slægtsgårdejere i kommunen har indleveret gårdens papirer gennem 200 år til opbevaring, kopiering, »oversættelse« sammen med fotos af gård og slægtsmedlemmer.

Ølgod kommune

Ansager lokalhistoriske arkiv

Præstegårdsvej 5, 6823 Ansager

Åbningstid: onsdag 19.00-21.00.

Leder: Alfred Olesen, Mølbyvej 12, 6823 Ansager. Tlf. (05) 29 71 98.

Der er i årets løb afleveret mange gamle foreningsprotokoller, så vi har efterhånden arkivalier fra mange af de foreninger, som har været i Ansager men som af den ene eller den anden grund er holdt op.

Vi har også fået en del papirer og bøger fra virksomheder, som er holdt op. Desuden har vi været ude at tage billeder af den gamle smedeforretning i Kærbæk, som nu er nedlagt.

Vi har fået en hel del gamle billeder af Ansager by og personer, som har boet i Ansager.

I november havde vi en udstilling af konfirmationsbilleder helt tilbage fra 1920, og de billeder, vi manglede, har vi lånt til affotografering.

Arkivet har fået fremstillet et julekort i 5.000 eksemplarer af trekanten i Ansager med juletræet og sne 1981. Billedet har John Andersen, Ansager, taget. Der blev solgt 2.400 kort fra den 14. december og til jul, så det blev en stor succes.

Der har været mange besøgende hele året, men et særlig stort besøgstal har der været efter udstillingen af konfirmandbilleder.

Tistrup-Hodde sognearkiv

Åbent efter aftale

Leder: Kristian Haahr, Storegade 54, 6852 Tistrup. Tlf. (05) 29 90 60.

Vi har i det forgangne år modtaget arkivalier af forskellig art til vort arkiv, så vi nu er næsten dækket ind af alle de foreninger, der har været i Tistrup-Hodde området i tidens løb.

Jeg har også haft den glæde i år at have haft besøg af børn fra Tistrup skole, der søger oplysninger om fortiden i vore sogne. I år var opgaven Gårde by. Jeg har også vist dem filmen »Glimt af livet i Tistrup sogn i 1965«.

Jeg har også haft besøg af to elever fra Esbjerg Seminarium. De havde fået til opgave at skrive en afhandling om den vestjyske skoleordning, og de var af deres lærer, Verner Bruhn, henvist til os, idet han mente at vide, at vi havde noget materiale liggende derom. Vi har nemlig en skoleforhandlingsprotokol, der begynder 1814 og varer til 1853. Desuden fik jeg fat på en bog skrevet af lærer Niels Horsbøl, der var lærer i Tistrup fra 1816 til han døde i 1842. Denne bog er blevet afleveret til opbevaring i arkivet.

Ølgod Strellev lokalhistoriske arkiv

Kulturhuset, Vestergade 7, 6870 Ølgod. Tlf. (05) 24 50 11, lokal 5.

Leder: Niels Mikkelsen, Søndervænget, 6870 Ølgod. Tlf. (05) 24 40 41.

Igen et godt år for arkivet, hvor vi har fået meget værdifuldt materiale ind til registrering. Der er indkommet et væld af fotos af ældre dato. Vi har igen rettet vor indsamlings med henblik på gårdene, idet der henligger meget godt materiale i de private hjem. Ved en gennemgang af det kommunale arkiv har vi modtaget en del protokoller, som blev frigivet. Ligeledes har vi fra byskolen modtaget dagbøger, indskrivningsprotokoller, 1 embedsbog samt vaccinationsbog m.m., altsammen af ældre dato. Fra Skovlunde, hvor en kreds af lokalhistorisk interesserede arbejder under ledelse af Kai Knudsen, er der indkommet en del protokoller til opbevaring.

Vedrørende negativsamlingen er der nu fremstillet fotos af de sidste, og arkivets medarbejdere er igang med en registrering af samlingen.

Vi modtager ofte henvendelser fra personer, der beder om oplysning inden for slægtsforskning og inden for forretningslivet, og vi prøver at hjælpe dem, så godt som muligt.

Vi vil gerne opfordre til, at personer, der ligger inde med gamle arkivalier, billeder og lignende, henvender sig til os, så vi eventuelt kan låne materialet til kopiering.

Registre 1981-82-83

Ved Kirsten Agerbæk

Registret følger de retningslinier, der er udstukket i
Register til Fra Ribe Amt 1903-1977

Forfatterregister

- Andersen, Vald.:* Af Ribe hospitals historie, s. 287 ff
- Bruhn, Verner:* Den første realskole i Esbjerg, s. 497 ff
- Bruun-Petersen, Jens:* Klåbygård-Hviding mergelbane, s. 469 ff
- Engelbrechtsen, Peder:* Et teglværks historie, s. 464 ff
- Fritz, S.:* Varde torvebrønd, fornyet 1805, s. 281 ff
- Hald, Carsten Teilman:* Nordby Præstegård. Et vestjysk interiør fra rokokotiden, s. 246 ff
- Hald, Carsten Teilman:* Henriette Eilschou og de romantiske haver i Ribe, s. 433 ff
- Hansen, Ole Steen:* Da krigen kom til Obbekær, s. 527 ff
- Hansen, Søren Manøe:* Dødemandsbjerger, s. 177 ff
- Hansen, Søren Manøe:* Bibliografi 1975-1982 over H. K. Kristensens publikationer, s. 400 f
- Jensen, Maren Birgitter og Valdemar Dalgård:* Villum Balleby Jensen, s. 371 ff
- Jensen, S. Ravn:* Glimt fra Ovtrup ungdomsforenings historie, s. 71 ff
- Just, Flemming:* Den første brugs i Varde s. 125 ff
- Kristensen, H. K.:* Problemer med landsbyvidens overholdelse i det 17. århundrede, s. 52 ff
- Kristensen, H. K.:* Varde galge – og kvindelige tyves straf, s. 88 ff
- Kristensen, H. K.:* En scene i Visselbjerg borgestue 1648, s. 195 f
- Kristensen, H. K.:* En sikret medgift, s. 197
- Kristensen, H. K.:* »Den danske Flag« i Amsterdam, s. 198 f
- Kristensen, H. K.:* De Jessenske Relationer 1746, s. 233 ff
- Larsen, Evald:* Omkring Frimurergård og Frimurerhave i Varde, s. 101 ff
- Madsen, Frands:* Trange tider, s. 488 ff
- Pedersen, Olga:* Fra et sognearkivs første år, s. 513 ff
- Petersen, E. Ladewig:* Ribe-regionen 1560 ff, s. 341 ff
- Rasmussen, Lars:* Holsted-Vorbasse-Bindeballe jernbane, s. 3 ff
- Riber, Torsten:* Selskabet »Børnenes Vel« i Esbjerg, s. 451 ff

Skov, Friis Legardt:

Erindringsglimt fra en
barndom omkring 1900,
s. 31 ff

Sonne, Hjalmar:

Karlsgårdeværkets udvidelse
1941 ff – et energi- og
arbejdsløshedsprojekt,
s. 155 ff

Stegmann, Meta: Mit ophold på
Esbjerg Arbejderhøjskole
sommeren 1919, s. 387 ff

Sørensen, Frode: En gammel
brandkasse og dens samtid,
s. 55 ff

Thrane, Harald: Købmand P. J.
Kjær i Kjelst 1776-1853,
s. 446 ff

Tønsberg, Jeppe: Gravkors af
støbejern, s. 91 ff

Personregister

Agerbæk, Kirsten, mag. art.,
s. 281

Ahlefeldt, Adolph Jørgen, s.
195

– Gregorius, s. 195

– Margrethe godsejerinde,
s. 195 f

– Barbara v., s. 317, 335 f

– Jørgen v., s. 317

Albinus E., købmand, s. 138

– R. E., cand. jur., s. 137 ff

Albrechtsen, ingeniør, s. 168

– Alkærsig, frk. lærerinde,
s. 395 ff

– Søren, s. 465

Anchersen, Ancher, biskop
s. 308

Andersdatter, Maren, s. 307

Andersen, A., købmand, Sdr.
Varde, s. 108, 146

– Anders L., s. 514

– Bole, s. 372

– Cathrine, lærerinde, s. 112

– Enevold, s. 320

– Jens Grumme, s. 524

– M. Søren, s. 305

– Marie, s. 523

– Nis s. 466, 468

– Søren, s. 523

– Terkel, præst, s. 305

– Valdemar, overlærer, s. 287
ff, s. 543

Andreasen, Niels

folketingsmand, s. 17, 19

Anne, tysk kvinde, s. 90

Arnfred, (se Jens Therkelsen
Jensen), s. 66, 69

Ascenetz, s. 241

Bagger, Peter, s. 379

Registre

- Balleby, Kr., s. 377
– Vill. Olesen, gårdejer, s. 371
Bardenfleth, kammerherre,
stiftamtmand, s. 19
Behncke, frk. bestyrerinde,
s. 112
Berg, J., dyrlæge, s. 149
Berteilsdatter, Johanne, s. 90
Berthelsen, Carl, pastor, s. 76
– Jørgen, landstingsmedlem,
s. 23, 27 f
Bertolt, Oluf, lærer,
s. 393 f, 396
Beyer, W., frimurer, s. 105
Bierrum, herredsfoged, s. 250
Billham, Reginal Percival,
telegrafist, s. 531 f, 534
Bjelke, A., jernstøber, s. 145,
149
Bjerno, Poul-Erik, pastor,
s. 105
Blinkenberg, Chr.,
værtshusholder, s. 146
Bloch, A., havnemester, s. 500,
504, 509
Bloch, Niels Hansen,
førstelærer, s. 76
Bloncogius, Johannes,
skolemester, s. 195 f
Bolding, Jes (se Jes Nybro
Jørgensen), s. 521
– Magdalene, s. 521
Bomholdt, Julius, forstander,
s. 397
Bondesen, Hans, s. 62, 64 f
Boyesen, P., s. 146
Brender, J. M., skomager,
s. 130, 134, 146
Broch, Jacob, malermester, s. 456
Broeng, Niels (se Niels J.
Christensen), s. 64 f
Brorson, Hans Adolph, s. 248
Bruhn, Verner s. 202 ff, 497 ff,
542 ff
Bruun, skolelærer, s. 58
– N. St., sognefoged, s. 63
Bruun-Petersen, Jens,
jernbanehistoriker, s. 469 ff
Brændeskov, R., lærer, s. 393,
396
Brændevin, Ole, s. 521
Buch, Nis Sørensen, selvejer,
s. 197
– Kirsten Nisdatter (se Kirsten
Nisdatter), s. 197 f
Bugge, Aage, arkitekt, s. 114
Bundsgård, Mette Skov, s. 50
Bych, Jørgen, proprietær, s. 134
Bygum, Niels, s. 296
Bøggild, Th., købmand, s. 442
Bøgh, I. E., s. 439
– Jens Christian, s. 438
– Ole Mathiesen, malersvend,
s. 437 f
Bølling, I. S., typograf, s. 145
Bøttiger, provst, s. 302
Bøyesen, Peter, værtshusholder,
s. 135
Bähr, Lauretha de, s. 247

Carlsen, Aage, s. 41 f
Castesen, Christoffer, forpagter,
s. 247
Castensen, Maturin, s. 234,
247 f
Christensen, Adser,
sogneforstander, s. 192
– Aksel E., s. 346
– Anders, s. 524
– Ane, enkefru, s. 460
– Christen, s. 297

- Dons biskop, s. 77
- Gravers, s. 296
- H. J., murermester, s. 112
- Hans, herredsfoged, s. 317
- Hans i Nyby, s. 198
- Hans (Aastrup), s. 521
- J. C., murermester, s. 112
- Jens, amtsforvalter, s. 308
- Jens Peder, s. 65
- Jep, s. 53
- Jørgen, grosserer, s. 9
- Niels, s. 297
- Niels J. (se Niels Broeng), s. 64 f
- Svend Magnus, s. 120
- Christian, biskop, s. 289
- Christiansen, C. M., købmand, s. 500, 504, 509
- Svend, s. 350
- Christiansen-Schmidt, Ingeborg, s. 114
- Chrstrup, købmand, s. 112
- Clausen, Jens, s. 53 f
- Thomas, s. 53
- Claussøn, Ove, s. 290
- Clemmensen, Bertel, s. 306
- Frands, s. 306
- Gregers, foged, s. 317, 328 ff
- Cohn, C., købmand, s. 149
- Cürtz, Anna Benedicta, s. 248

- Dahl, P. Chr., strandfoged, s. 183
- Dahlgård, Jens Frederik, lærer, s. 371
- Jens Pedersen, degn, s. 371
- Laurs, skolelærer, s. 371
- Dam, Chr., maskinmester, s. 168
- Hans Ditlev, sognefoged, s. 249, 251
- N., guldsmed, s. 130, 134

- Damgård, P., s. 449
- Degn, Ole, arkivar, s. 341
- Degnbol, Mads, landstingsmedlem, s. 19
- Dethlefs, Hans, sognefoged, s. 247, 255 f
- Digmand, Kristen, s. 524
- Døcker, Johs. Carl, s. 27
- Daa, Dorthea, s. 290

- Eckersberg, C. W., s. 435
- Ehrenfeld, Stefan Nielsen, s. 296
- Eilschou, Andreas Michaël, s. 435
- Christian Cornelius, apoteker, s. 435
- Elise, s. 442
- Henriette, s. 433, 437, 440 ff
- Ingeborg Kirstine (se Traneberg), s. 442
- Jacobine Laurence, s. 436 f, 441
- Sofie (se d'Origny), s. 442
- Ejsing, Peter Kr., landstingsmedlem, s. 19
- Eller, Edvard, pastor emeritus, s. 101, 120
- Ellungs, kommissionær, s. 191
- Elmerdahl, Ingeborg, jordemoder s. 385
- R., mejeribestyrer, s. 385
- Endorf, Vibeke, s. 234
- Endorph, Ida Sofie, s. 248
- Enevoldsen, Jens, fæstebonde, s. 322 ff
- Engelbrechtsen, Ellen, s. 464
- Peder, fhv. skoledirektør, s. 464 ff.
- Ericksen, Peder, spisemester s. 307

Registre

- Eriksen, postbud, s. 42
– Søren, s. 290
– Viktor, andenlærer; s. 76, 83
Eskesen, Morten, lærer, s. 186
Evendorph, Morten
  Hinrichsen, s. 308
- Faber, s. 144
Falbe-Hansen, V., s. 126
– Ida, cand. mag., s. 114
Foghmar, S. J., førstelærer,
  s. 76
Foged, Morten, s. 196
Foss, Einar A., folketingsmand,
  s. 21
– Hans, pastor, s. 248
– Ove pastor, s. 248
Frandsen, Niels, s. 304 ff
– Niels Peder, s. 515
Franzen, Jutta, lærerinde, s. 112
Frederiksdatter, Anne
  Margrethe, s. 371
Frederiksen, Karl, s. 528, 536 f
– Kræn, købmand, s. 494
Fredericia, J. A., s. 364, 367
Friis, Albert, lensmand, s. 291,
  302
– Astrid, s. 346
– Gabriel Michaël, s. 248
– Hans, s. 344, 352, 355 ff, 362
– Hans Ditlev, s. 248, 267
– Marie Catherine, s. 248
– Niels, pastor, s. 246 ff, 262
– Sofie Benedicte, s. 248
– Søren Christensen,
  slotsskriver, s. 304
Frisvad, Peder, bygmester,
  s. 251, 281
Fritsch, Claus Ditlev,
  blomstermalers, s. 440
- Fritz, S., fhv. arkitekt, s. 281 ff.
Frost, A. C., herredsfoged,
  s. 4 f, 8, 19 f, 24
Fåborg, Simon, gårdejer, s. 514
- Galskiøt, Peder, s. 290
Garibaldi, pranger, s. 492
Gebauer, C. D., s. 434
Gejl, Erik, s. 78, 85
– Peter, s. 83 f
Gotfredsen, N., garver, s. 130,
  134, 146
Goubert, Pierre, s. 362
Graversen, Peder, s. 312
– Kr., sognerådsformand,
  s. 375 ff
Gregersen, Gr.,
  amtsrådsmedlem, s. 20
Greiss, Michael, s. 266
Grene, Hans (se Hans
  Kristensen, Grene), s. 514
Griisbeck, Niels, s. 344, 351 f,
  354 ff
Grønborg, Harald, lærer, s. 78
Guldsmed, Jens Andersen,
  hospitalsforstander, s. 290,
  311
Gundorf, (Hans?), s. 300
Gørtze, Claus, ærkedegn, s. 288
- Hald, Carsten Michaël
  Teilman, cand. jur., s. 246 ff.,
  s. 433 ff.
Hansdatter, Maren (se Jens
  Kone), s. 320 f
Hansen, Ane Mari, s. 378
– Børge E., s. 540 ff
– Christian Terkel,
  amtsstuefuldmægtig, s. 308 f

- Christoffer, arkitekt, s. 114
- C., smed, s. 146
- Ernst, s. 466
- Hans, s. 53
- H. F., murermester, s. 108, 110
- H., rebslager, s. 149
- Hans Peter, s. 178
- Jacob, s. 373 f, 376 f, 380
- Jens, s. 88, 90
- Jesper, borgmester, s. 306 f
- Jørgen, rådmand, s. 306 f
- Jørgen (Tvile), s. 524
- Kristen, s. 321 f
- Aastrup, lærer, s. 514
- Magnus Sloth, gårdejer, s. 69
- Mætt-Kjærstin, s. 380
- Niels, degn, s. 66 f
- Ole Steen, lærer, s. 527 ff
- Sonnich, s. 88, 90
- Søren, s. 327, 331 ff
- Søren Manøe, museumsleder, s. 177 ff, s. 488
- Therkel, s. 187
- Hansen-Jacobsen, billedhugger, s. 467
- Hanskone, Anne (se Jenskone), s. 320 f
- Hanssen, Anania, s. 435, 437
- Peter Tetens, adjunkt, s. 436
- Lorenz, rektor, s. 435
- Hansson, Börje, s. 362
- Harck, A., sagfører, s. 112
- Hassing, V. V., toldforvalter, s. 499 ff, 504, 507, 509
- Hauberg, J., s. 110
- Haunstrup, A. C., konsul, s. 136, 146
- Havervad, Peder Michelsen, præst s. 304
- Hedemann, pastor, s. 45
- Hegelund, Jens, hospitalsforstander, s. 290
- Peder, biskop, s. 201
- Helms, Andreas Fridsch, apoteker s. 103 f, 106, 111, 129
- Ludvig, købmand, s. 129
- Rasmus T., auditor, s. 129
- Rudolf redaktør s. 125, 127, 129 f, 132, 134, 137 f, 141, 143, 145 f, 148 f
- Helweg, H. ingeniør s. 25
- Hey, Frederik Larsen, konsul, s. 27
- Hjort, Johannes, forstander, s. 309 f
- Hobsbawm, E. J., historiker, s. 349
- Holdt, H., maler, s. 146
- Holm, Iver, kapellan, s. 304
- Jens Thomsen, s. 521
- Holstein, J. L., oversekretær, s. 233
- Husted, C., proprietær, s. 134
- Peter, mester, s. 466
- Hvid, lærer, s. 514
- Höppner, s. 38
- Haahr, Janus, fisker, s. 183
- Martin Pedersen, s. 192
- Martin, s. 375
- Martin C., gårdejer, s. 140, 147
- Peder, strandfoged, s. 182
- Haar, kapellan, s. 301
- Iversdatter, Maren (Iffuersdatter), s. 195 f
- Iversen, Rudolf Sveigaard, tømrermester, s. 120

Registre

- Jacobsdatter, Mette, s. 446
Jacobsen, C., redaktør, s. 9
– Chr., folketingsmedlem, s. 19
– Christian, s. 21
– Jacob, skoleleder, s. 101 ff
– Jacob, s. 519
– Marie (f. Sidelmann), s. 103
– Niels, s. 102
– Peder, sognefoged, s. 448
– Søfren, hospitalsforstander, s. 290
Jan, i Skonager, s. 492
Jensdatter, Ane, s. 520
– Anne, s. 249
– Maren, s. 313
– Maren (Næsbjerg), s. 517
Jensen Ane, s. 72
– Anders, s. 195
– Bagger, s. 383, 385
– Christian (se Oved), s. 516
– Elisabeth, s. 383 ff
– Hans, lærer, s. 456
– H. C., gæstgiver, s. 105
– Hans Christian, avlsbruger, s. 105 ff, 111, 115, 120, 124
– Hans (Lærke), murer, s. 522
– Jenny Legardt, s. 36
– Jens, s. 36, 51 (se Rugholm)
– Jens, gårdmand (i Jægum), s. 59 ff
– Jens Therkelsen (se Arnfred), s. 66, 69
– Jens Sillesen, husmand, s. 385
– Jes, s. 321
– Kr. Vestergaard, s. 507, 510 f
– Kristen Legardt, s. 36
– Lars, s. 520
– Magdalene, s. 72
– Maren Birgitter, s. 371, 382, 384 f
– Maria, s. 383 f
– Niels, gårdmand, s. 66 ff
– Niels (Ladefoged), s. 516, 519
– Peder (Mogensen), s. 520
– S. Ravn, skoleinspektør, s. 71 ff, s. 76 ff (se Ravn)
– Sine, s. 382, 384
– Steffen, s. 327, 333, 336
– Søren, s. 321
– V. B., lærer, s. 380 ff
– Valdemar Dalgård, s. 371, 381, 384
– Villum Balleby, s. 371 ff.
Jenskone, Anne (se Hanskone), s. 320 f
– Lene, s. 327, 332 ff
– Maren (se Hansdatter), s. 320 f
Jepsen, Anton Grunnet, viceinspektør, s. 120
– Apelone, s. 196
– Helene, s. 120 f
– Niels, s. 196
– Ole, lærer, s. 72, 76
– Søren, sogneforstander, s. 192
– viceinspektør, s. 101
Jessen, E. J., etatsråd, s. 233
– Hans, s. 88
– Jeppe, s. 72 f
Johanne, Anders Berteilsdatter, s. 90
Johansen, N., købmand, s. 112
– H. Chr., s. 344
Johnsen, Thora, andenlærerinde, s. 501, 504, 507
Jonsen, skolelærer, s. 58 ff
Juel, Elisabeth Thomasdatter, s. 292
– Iver, domprovst, s. 288

- Jens, maler, s. 435
- Jørgen, borgmester, s. 288
- Thomas, s. 325
- Junker, Hans, s. 520
- Just, Flemming, stud.mag.,
s. 125 ff
- Jørgensen, Albert, præst, s. 306
- Christen, præst, s. 302
- Hans, s. 525
- Hassing, trafikminister,
s. 21 f
- Jes Nybro (se Bolding),
s. 521
- Lukas, sognerådsformand,
s. 4
- Gamle Niels, s. 489
- Niels H. (Tvilde), s. 525
- Oluf, Alslev-præst, s. 195, 317
- P., gårdejer, s. 134, 146
- Kalko, J. F. Hilarius,
herredsfoged, s. 105 f, 108
- Kamman, ingeniør, s. 168
- Kampmand, Niels, s. 492
- Kastbjerg, Hans Nielsen, s. 306
- Kastoft, H., farver, s. 130, 134,
146
- Kemp, Axel, sognepræst, s. 500,
508
- King, Edward Georg, sgt.,
s. 532
- Kingo, Niels Actander, s. 266
- Kjan, Olefar Per, s. 449
- Kjær, Jens, fæstebonde, s. 446
- Peder Jensen, købmand,
s. 446 ff
- Klingenberg, fru, etatsråd,
s. 301
- Klinting, Torben, s. 183 f, 192
- Knudsen, Anders, s. 446
- Jørgen, s. 53
- Niels, rådmand, s. 233 f, 244
- Koch, Hal, professor, s. 85
- Kock, Leo, andenlærer, s. 76,
82
- Kolding, Hans Mikkelsen,
s. 302
- Kolle, Kræ, s. 376
- Peder, s. 376
- Krabbe, Claus, borgmester,
s. 288
- Gregers, s. 355
- Krag, Christence, s. 195 f
- Hans, hospitalsforstander
s. 297
- Johan, borgmester, s. 233 f,
244
- Kragelund, M. Knud Pedersen,
konrektor, s. 306
- Peter J, s. 307
- Kristensdatter, Anne, s. 371
- Kristensen, Evald Tang, s. 178,
181
- Hans (se Hans Grene), s.
514, 523
- Hans (Tjæreborg), s. 335
- Hans Kristian, s. 52 ff, 76,
78, 88 ff, 180, 189, 195 ff,
233 ff, 400 f, 540
- Jens, s. 518
- Niels (Damsminde), s. 68
- Kroman, Erik, s. 89
- Kromann, N. M. s. 189, 541 f
- Kula, Wirolf, historiker, s. 358
- Kaae, Bue, seminarielæktor,
s. 200 f, 315 ff
- Kaas, Niels, s. 290
- Ladefoged, Hans, s. 317
- Jens, s. 521
- Lange, Gunde, degn, s. 289
- Iver, s. 357

Registre

- Niels, s. 288
- Langvad, Nis Kristian, overlærer, s. 456.
- Larsen, Ane, s. 518
  - Evald, lærer, s. 101 ff
  - Gunnar, s. 162
  - Kristian, snedkermester s. 518, 521
  - Lars Lund, s. 191
  - overlærer, s. 122
  - V., overlærer, s. 130
- Larsdatter, Kjerstine, s. 520
- Lassen, Kristen, s. 517
  - L. C., s. 106
  - Morten, s. 305
- Laugesen, Hans, biskop s. 302
  - Hans, gdr., s. 513 ff
  - Jens, s. 303
- Lauridsen, Erik, støbemester, s. 94 f
  - Johs., landstingsmedlem, s. 19
  - Marinus, s. 72
  - Niels, delefoged, s. 52
  - Troels, gårdejer, s. 134, 146
- Lautrup, proprietær, s. 302
- Legardt, Anders, s. 45 f
  - Jørgen, s. 44 f
  - Maren s. 43, 46, 50
  - Marie, s. 46
  - Mette, s. 31
- Lendrop, Chr. Ludvig, byfoged, s. 104 f
- Lime, Morten Madsen, rådmand, s. 304
- Lindberg, s. 464
- Lodberg, biskop, s. 307
- Lund, Niels P., s. 520
  - rådmand, s. 310
- Lützen, Christian Mathiasen, s. 308
  - Mathias Hansen, spisemester, s. 307 f,
  - Lyngbye, Jørgen, borgmester, s. 456
  - Løvmand, Christine, s. 435
- Mads, landpost, s. 489 ff
- Madsen, D., drejer, s. 149
  - Dorthea, s. 489
  - Frands, s. 488 ff
  - Hans, s. 300
  - Hans T., Briksbøl, s. 330
  - Hendrick, s. 492 f
  - Jens, fæstebonde, s. 316 ff, 324
  - Niels, s. 53
  - Peder, skolemester, s. 289
- Manøe, S. (se Hansen, S. Manøe)
- Markdanner, Caspar, lensmand s. 291
- McLeod, Neil, sgt., s. 532
- Mejer, Johannes, s. 180, 189
  - Johannes Mathias, kaptajn, s. 250
- Melbye, Eduard Frederik Peter, pastor, s. 456
- Meulengraf, Jacob Adrian, s. 433
- Meyer, Elias, maler, s. 435
- Michaelsen, overbanemester, s. 112
- Mikkelsen, Anders, gårdejer, s. 168
  - Mikael, folketingsmedlem, s. 19
- Moe, pastor, s. 45
- Mogensen, Jens, s. 520
  - Peder, s. 524
- Moos, pastor, s. 77

- Mortensen, Hans, s. 307
 – Jens, rådmand, s. 306 f
 – P., s. 524
 Mouridsen, Jacob, s. 330
 Murtfeldt, Ludvig, litterat,
 s. 104
 Müller, M., ridefoged, s. 300
 Mølgård-Nielsen, Mads
 folketingsmedlem, s. 19
 Møller, degn, s. 525
 – Jens, direktør, s. 168
 – Kristen, gårdejer, s. 371
 – Mads S., s. 525
 – Niels, proprietær, s. 134
 – Søren, s. 519
- Nielsen, Anders, repræsentant,
 s. 59 f
 – Christen, aftægtsmand, s. 63
 – Christen, sognefoged, s. 57 f
 – Gotlieb, fisker, s. 312
 – Grønvald, højskoleleder, s. 36
 – Hans (Skive),
 folketingsmedlem, s. 19
 – Hans (Horsens),
 folketingsmedlem, s. 19
 – Hans, hospitalslem, s. 312
 – Hans, kromand, s. 311
 – Henrik Christian,
 stiftamtmand, s. 441 f
 – Højslev, driftsleder, s. 168
 – Høyer, borgmester, s. 168
 – Jacob, s. 249
 – Jacob P. (Grene), s. 525
 – Jens, foged, s. 316
 – Julius, teglbrænder, s. 468
 – Jørgen, s. 489
 – Knud, s. 53
 – Kristen, s. 517
 – Maren, lærerinde, s. 112
- Marie, førstelærerinde,
 s. 501, 504, 507
 – Metha, vinterlærerinde,
 s. 382
 – Morten, degn, s. 306
 – Morten, ridefoged, s. 195
 – Niels, gårdejer, s. 297
 – Niels i Roest (Rovst), s. 52 f
 – Niels Jensen, s. 515
 – Peder i Roest (Rovst), s. 53
 – Peder, sømand, s. 191
 – Peder Thygesen, s. 313
 – Rasmus Christian Cornelius,
 apoteker, s. 441
 – Staffen, borgmester, s. 53
 Nikolajsen, J. S., s. 7
 Nisdatter, Kirsten, s. 197 f
 Nissen, Johannes, s. 466
 – Poul, s. 197 f
 Nonboe, H., sagfører, s. 107 f,
 111 f, 117
 – stadsingeniør, s. 168
 Norman, Edwin, sgt., s. 532
 Nutzhorn, C., justitsminister,
 s. 142
 – H., s. 20
 Nørgård, lærer, s. 181
 Nørå, Søren (eller Skind),
 s. 523
- Obelitz, provst, s. 114
 Oldager, sagfører, s. 112
 Olesen, Anders, s. 520 f, 526
 Olsen, Albert, s. 345 ff
 – Hans, s. 433
 – Jens, overlærer, s. 109 ff,
 114, 120, 124
 – Rasmus, karetmager, s. 105,
 107 f
 Olufsen, Anders, s. 296

Registre

- Opffer, Frederik, redaktør,
s. 488
- d'Origny, Sofie (se Eilskou),
s. 442
- Ottosen, huslærer, s. 522
- Jørgen, s. 524
  - Otto, s. 520
- Oved, Christian (se Jensen),
s. 516
- P. Stinne, s. 82
- Palludan, J. W., s. 140
- Palmer, James, s. 531 f
- Paulsen, Erik, maler, s. 435
- Paulsen, frk., bestyrerinde,
s. 112
- Pedersdatter, Maren, s. 450
- Pedersen, Andreas, bestyrer,
s. 501, 504 ff, 509 f
- Boj, strandfoged, s. 187
  - C. P., bankdirektør, s. 107,
111 f
  - Gunnar Engelbrechtsen,
s. 466
  - Hans (i Brøndum), s. 320 f
  - Hans Fidde, s. 374 f
  - Hans, s. 519
  - Hansine, Ane Marie, s. 371,
378
  - Holger Engelbrechtsen,
s. 466
  - Johannes, s. 464
  - Johannes, s. 526
  - Knud, strandfoged, s. 187
  - Lise, s. 526
  - Niels J, s. 524
  - Olga, s. 513 ff.
  - Oluf, borgmester, s. 290
  - Peder, s. 378
  - sognepræst, s. 525
- Pers, Karen, s. 88, 90 (Maren?)
- Persen, Laue, s. 335
- Petersen, bogholder, s. 168
- E. Ladewig, prof. dr. phil.,
s. 341 ff
  - Ulrich, ingeniør, s. 155, 157
- Pinholt, J. Gr., s. 381 f, 386
- Podebusk, Predbjørn, lensmand,
s. 293
- Pop, Thomas Hansen, s. 267 f
- Pouch, Laurits, kannik, s. 305
- Ludvig dr., s. 306 f
- Poulsen, Christen, s. 303 f
- Jens, s. 525
  - N. E., lærer, s. 83
  - Søren, s. 525
- Preusz, Peder, borgmester,
s. 247, 255
- Qvist, Karen Jacobsdatter,
s. 233
- Rasch, Søren N., bondeskipper,
s. 448
- Rasmussen, J. P., førstelærer,
s. 76
- Jørgen-Dieckmann, s. 387 ff
  - L., folketingsmand, s. 8, 19
  - Lars, lærer, s. 3 ff
  - Rasmus, folketingsmedlem,
s. 19
- Rathjes, H. N., hattemager,
s. 146
- Rathlou, Godske Sivertsen,
s. 316
- Jørgen Godskesen, s. 316 f,
319 f, 322 ff, 330 ff
  - Osvald Godskesen, s. 317
- Ravn Jensen, S. (se Jensen),
fhv. skoleinspektør) s. 71 ff,
s. 76 ff

- Rée, Knud, redaktør, s. 168
 Riber, Torsten, stud. mag.,
 s. 451 ff
 Rich, Christian, s. 57 f, 60 f, 63,
 65 f
 Richter, pastor, s. 50
 Riis, magister, sognepræst,
 s. 311
 – Margrethe, s. 311 f
 Rode, Steffen, storkøbmand,
 s. 345
 Roed, Jørgen, s. 436 f
 – Oluf, rådmand, s. 304
 Roland, Frederik,
 hospitalsforstander, s. 307
 Rostoch, Mads Pedersen, s. 199
 Rotkirch, Wentzel, s. 357
 Rousseau, Jean-Jacques, filosof
 s. 435
 Rugholm, Jens (se Jens
 Jensen), s. 36, 51
 Rump, Harald, ingeniør, s. 4
 Rusk, Jens Hansen, præst,
 s. 177 f
 Rybner-Petersen, O., skolebestyrer,
 s. 507 ff, 526
 Røber, s. 522
 Rødgaard, Jens Morten,
 købmand, s. 107 ff, 112, 115,
 120
 Rømhild, Chr. Ludvig, gartner,
 s. 107
 – E., gartner, s. 107 f
- Salling, Knud, forstander,
 s. 519
 Saxen, Jacob, kannik, s. 289
 Schack, Andreas, s. 294
 – Anne Sofie, grevinde, s. 297
 – Frederik Christian, s. 297
 – Hans, greve, stiftamtmand,
 s. 266, 295, 307
 – Preben, greve, s. 297
 Schinkel, Laurits, kommissarius,
 s. 304
 Schiøt, provst, s. 294
 Schmidt, Th., s. 112
 Schouenborg, P., landinspektør,
 s. 4, 8
 Schrøder, Ludvig, s. 381
 Schultz, pastor, s. 514
 Seerup, Nicolaj Georg, s. 307
 Seested, J., skomager, s. 146
 Sehested, Claus, lensmand,
 s. 288 f, 292 f
 – Mogens, lensmand, s. 304
 Seidelin, David, apoteker, s. 438
 Sidenius, fru, pigeskoleleder,
 s. 112
 Simonsen, L., s. 519
 Simonsen, Jens, strandfoged,
 s. 191
 Skeel, Albert, kapitel, s. 303
 – Claus, s. 289
 Skov, Agnes Legardt, s. 32
 – Dorteia Legardt, s. 32, 37
 – Friis Legardt, lærer s. 31 ff
 – Johanne, s. 31
 – Johanne Legardt, s. 32, 37,
 48
 – Jørgen, s. 43, 50
 – Kristen, s. 31, 35, 37
 – Mette Legardt, s. 31, 37
 Slivsgaard, dyrlæge, s. 118
 Smidth, F. L., s. 478
 Sonithomb, Emanuel, s. 266
 Sonne, H. Chr., pastor, s. 125,
 129, 134
 – Hjalmar, ingeniør, s. 155 ff,
 168
 Spangsberg, M., hotelejer, s. 508

- Speckhahn, V., stiftamtmand,
s. 307 f
- Splids, Maren, s. 362
- Staffensen, Jens, s. 52 f
- Staverskov, Sofie, s. 54
- Steensen, Agnethe Cathrine de,
s. 248
- Steen de, s. 255, 258
- Steenstrup, Johan Christopher,
amanuensis, s. 308
- Steffensen, Jens, fæstebonde,
s. 322 ff, 327 ff
- Stegmann, Meta F (f.
Christensen), s. 399
- Stemann, kammerherre,
stiftamtmand, s. 19 f
- Stilling, Joachim,
landstingsmand s. 27 f
- Stobberup, Michal, bygmester,
s. 281 f, 286
- Stone, Lawrence, historiker,
s. 342 f
- Sturck, Johan, forvalter, s. 317,
320, 333
- Stöcken, Frederik V., apoteker,
s. 438, 442
- Sundboe, Jens Peter, s. 387, 393
f, 456
- Svane, Anders, borgmester, s. 305
- Svendsen, ingeniør, s. 168
- Jacob, s. 54
- Sørensdatte, Marine, s. 89
- Mette, s. 446
- Sørensen, Albert,
værtshusholder, s. 377
- Christen, gårdejer, s. 65 ff
- Daniel, gårdejer, s. 68
- folketingsmand, s. 68
- Frode, gårdejer, s. 55 ff
- Tarp, Chr., murermester, s. 312
- J., sadelmager, s. 146
- Taulov, Jørgen, pastor, s. 247
- Tausen, Hans, superintendent,
s. 288, 290
- Teilman, Tøger Reenberg de,
s. 250
- A. C. de, godsejer, s. 281
- Terkelsen, Christen, s. 60
- Jens, s. 58
- Therkildsen, skolelærer, s. 59
- Niels, kannik, s. 288
- Theut, entreprenør, s. 476
- Thomsen, C., driftsbestyrer,
s. 8 f, 19
- Christen (el. Carsten), s. 307
- (Juel) Christoffer, s. 290
- J. C., s. 73
- Jens, købmand, s. 149
- Kathrine, s. 72
- Møller, s. 522
- Nic., gæstgiver, s. 105
- Rek, s. 492
- Thomas Christian,
sognerådsformand, s. 514
- Thorbøl, J. C., tømremester,
s. 112
- Thorsen, Niels, købmand,
s. 102
- Thrane, Harald Nørmark,
tømrer s. 446 ff
- Thuesen, Niels, s. 449 f
- Thuren, August, arkitekt, s. 115
- Thøgersen, N.,
sognerådsformand, s. 19
- Tobiesen, Niels J,
repræsentant, s. 63
- Tonnesen, Hans, s. 53
- Tornum, Peder, borgmester,
s. 288
- Traneberg, Ingeborg Kirstine
(se Eilschou), s. 442

Trevor-Roper, H. R.,
historiker, s. 349
Trommeslager, Anders, s. 89
Tusborg, Ejner, s. 72
Tyding, Niels, spillemand,
s. 519
Tøgensen, Laurids,
hospitalsforstander, s. 290
Tønsberg, Jeppe, arkivar,
s. 91 ff

Ussing, Niels,
hospitalsforstander, s. 294,
300 f, 310, 312 f
– Ussing, Peder, s. 433

Valeur, provst, s. 510
Varde, M. Niels, s. 289
Viborg, Christine, s. 312
Vind, Rasmus, forstander,
s. 393, 395 f
Vindfelt, Niels, husmand, s. 529

Way, Kennet Andrew sgt.,
s. 531 ff
Wandel, Margrethe, s. 313
Wind, Margrethe, s. 251
Windfeld, Hans Ibsen, s. 301,
310
Wolf, Jens Lauridsen, s. 241
Wolff, Hans Hansen, rådmand,
s. 233 f, 244
Woodfield, Ronald George, sgt.,
s. 531
Woudes, A. M. van der, s. 362
Wöldike, Peder den yngre,
s. 247

Ølgård, Kristen, s. 524
Øllgaard, Rasmus, s. 250
Østergård, Høgsbro, pastor, s. 515

Stedregister

Abildhede, s. 494
Alslev, s. 387
Alslev sogn, s. 195, 317
Amsterdam, s. 198, 249
Andst, s. 31, 38 ff, 320
Ansager, s. 160, 164, 167 ff, 297
Arndrup, s. 290, 322 ff
Askov, s. 35, 50, 72
Assens, s. 129

Balleby, s. 378
Ballum, s. 290
Benknolde, s. 189
Billum, s. 56 ff, 74, 170, 296,
389, 525
Billumtarp, s. 134
Bindeballe, s. 3 ff
Bjerregård, s. 183 f
Blåvand, s. 179 ff
Blåvandshuk, s. 180, 292
Boldesager, s. 498
Bolhede, s. 488 ff
Bornholm, s. 177, 191
Borre, s. 58, 67 f
Bovbjerg, s. 469
Bramminge, s. 3, 357, 515
Brande, s. 515
Bredmose, s. 494
Briksbøl, s. 106, 290
Broeng, s. 57 f, 62 ff
Brønderslev, s. 479
Brøndum, s. 196, 320
– sogn, s. 88
Brøns, s. 290
Brørup, s. 29
Bække, s. 31 f, 47, 294, 543
Bølling, s. 297
Børsmose, s. 186, 191 f
Bøvling, s. 296

Registre

- Christiansfeld, s. 45
- Dalum, s. 35
Damhus å, s. 472 ff
Darum, s. 101, 249, 522, 527
– sogn, s. 288
Dejbjerg, s. 297
Donslund, s. 10 f, 20, 25 ff
Dortheasminde, s. 465
Dyreby, s. 373, 376, 381, 384
Dødemandsbjerge, s. 177 ff
Dødemandsdal, s. 177
Døstrup, s. 452
- Egvad, s. 297
Egtved, s. 17, 21, 290
Emmerlev, s. 288
Endrup, s. 289 f, 523
Engsø, s. 186 f
Esbjerg, s. 106, 108, 116, 120,
162, 164, 200, 387 ff, 451 ff,
485, 497 ff, 526
Estrup, s. 289 f, 303, 325, 484
- Fanø, s. 107, 189, 198, 246,
291 f, 392, 448, 485
Farup, s. 290, 308, 527
Fiilsø, s. 57, 373
Fjand, s. 182
Flensborg, s. 282, 364
Foldingbro, s. 294, 543
Forum, s. 88
Fredericia, s. 519
Frederikshåb, s. 10 f
Frederiksstad, s. 519
Frøstrup, s. 202
Fåborg, s. 301, 522
- Gamst, s. 31 f, 42, 49 f
Gamst sø, s. 39
Gejlvang, s. 10 f, 13
Gedved, s. 373, 386
Ginding Herred, s. 288
Gjesten, s. 31, 40, 43, 49 f
Glejbjerg, s. 513, 515, 520
Glomstrup, s. 301
Gotland, s. 177
Gram, s. 297
Grene, s. 470, 513, 523 f
Grimstrup, s. 52, 291, 301
– sogn s. 325, 327
Grindsted, s. 7, 9 ff, 160, 470
Groeningen, s. 199
Grærup, s. 179, 186, 192, 198 f
Gudenå, s. 157
Guldager, s. 373, 510
- Haderup, s. 297
Haderslev, s. 238, 265, 481, 543
Halmstad, s. 177
Haltrup, s. 155
Hamburg, s. 199, 249, 347, 483,
516
Hannover, s. 190
Harte, s. 157
Hauervig, s. 190
Havervad, s. 190
Havretoft, s. 162 f
Hedeager, s. 493
Hedevang, s. 494
Hejnsvig, s. 13, 19
Hejbøl, s. 192
Helsingør, s. 346
Hemmet, s. 297
Henne, s. 77, 140, 190, 291,
296, 385
Henne Kirkeby, s. 143
– sogn, s. 179, 184, 192, 240,
301, 309

- Hesselmed, s. 56 f
 Hillerslev, s. 477
 Hind herred, s. 297
 Hjerting, s. 448
 Hjortlund, s. 288
 Hø, s. 296, 448
 – bugt, s. 57 f, 157, 446
 Holbæk, s. 126
 Holland, s. 198 f
 Holmeå, s. 155, 167 ff
 Holmeåkanalen, s. 164
 Holmsland klit, s. 184
 Holsted, s. 3 ff, 515
 – stationsby, s. 3
 Hornbjerg, s. 180
 Horne, s. 297
 Horns rev, s. 180
 Horsens, s. 19, 105, 129
 Hostrup, s. 195 f
 – sogn, s. 202
 Houstrup, s. 182, 184, 192,
 375 f
 Hovborg, s. 10 f, 19
 Hukket, s. 180, 292
 Hulvad, s. 294
 Husum, s. 249
 Hvidbjerg, s. 189
 Hviding, s. 469, 477, 484 f
 – herred, s. 295
 Hygum, s. 134
 Højer, s. 484
 – herred, s. 295
 Høkjær, s. 494
 Høm, s. 289, 528
 Hørve, s. 4

 Isted, s. 519

 Janderup, s. 66
 – sogn, s. 59, 448, 525
 Jerne, s. 500, 508

 – sogn, s. 249, 508
 Jægum, s. 59

 Karlsgårdeværket, s. 155
 Karup, s. 469
 Kjelst, s. 446
 Kjelstøre Ladeplads, s. 446
 Kjærgård, s. 177, 186, 192
 Kjærup, s. 59, 65
 Klåbygård, s. 469 ff
 Knoldeflod, s. 494
 Kolding, s. 10 f, 17, 45, 49, 157,
 194, 238, 287, 291, 302
 Koldinghus amt, s. 294, 296,
 365
 Kongeåen, s. 39
 Korskroen, s. 316
 Kragelund, s. 183
 Kurvesand, s. 191
 Kvang, s. 77
 København, s. 24, 91, 126, 148,
 297, 345, 350, 360, 373, 379,
 435, 438, 454, 457, 478, 501,
 504
 Køge, s. 346

 Langli, s. 448
 Lembces gård, s. 59
 Lemvig, s. 481
 Letbæk, s. 134
 Linding å, s. 70
 Lindknud, s. 7, 10 f, 13, 16, 19,
 29, 41
 Lintrup sogn, s. 464
 List, s. 291
 Lomborg sogn, s. 371
 Lunde, s. 76, 78, 202, 296, 309
 – sogn, s. 202
 Lundenæs, s. 297, 367

Registre

- amt, s. 296
- Lunderskov, s. 3, 31, 481
- Lustrup, s. 291, 294
- Lydum, s. 384
- Lyne, s. 186
- Lyngby, s. 91
- Læsø, s. 191
- Lø herred, s. 296
- Lønborg, s. 297
- Lønne, s. 76, 184, 190, 291, 296, 309
- sogn, s. 179, 183, 192

- Malmø, s. 89, 346
- Malt herred, s. 289, 325, 543
- Mandø, s. 189, 191, 291, 448, 533
- Markeskjel, s. 58, 66
- Mosevrå, s. 65
- Mosgård, s. 11
- Mårup, s. 183

- Nebel, s. 11, 287, 296
- Nederlandene, s. 347
- Nordby, s. 107, 189, 191, 246, 540
- Nordenskov, s. 155, 164
- Nyborg, s. 45
- Nybøl, s. 297
- Nykøbing F., s. 112
- Nymindegab, s. 190
- Nyslund, s. 516
- Næsbjerg, s. 291, 301, 488, 517
- sogn, s. 488 f, 494
- Nørholm, s. 170 f, 516 f
- Nørre Horne Herred, s. 202, 297
- Nørre Nebel, s. 21, 57, 66, 77, 301, 373

- Obbekær, s. 527 ff
- Odense, s. 344, 350, 357, 360
- Oddum, s. 297
- Odsherred, s. 319
- Oksby, s. 182, 187, 189, 191, 296, 309
- sogn, s. 186, 192
- Oksbøl, s. 65, 67, 69
- Ollerup, s. 31
- Omme, s. 297
- Orø, s. 457
- Oved, s. 164, 516, 521, 523
- Ovtrup, s. 71 ff, 296, 382, 389
- sogn, s. 202

- Potsdam, s. 273
- Præstø, s. 126
- Pælebjerg, s. 189

- Ragebøl, s. 484
- Ramme, s. 371
- Randbøl, s. 12, 19
- Randers, s. 45, 140, 344, 350, 497
- Ranum, s. 385
- Ravnholt, s. 49
- Refsing hede, s. 50
- Rejsby, s. 290
- Ribe, s. 12, 19, 24, 89, 108, 126, 180, 196, 199 f, 202, 204, 249, 287 ff, 320, 324, 341 ff, 381, 433 ff, 452, 470 f, 477, 497, 519, 523, 527 f, 540
- Riberhus, s. 88
- amt, s. 240, 297, 544
- len, s. 293, 364
- Ringkøbing, s. 296, 474
- Rindum, s. 472, 478, 481
- Rodebæk, s. 524

Romb, s. 371
 Rovst, s. 52, 327, 329 f, 334
 Rovsthøje, s. 325
 Rugholm, s. 31 f
 Ryde, s. 297
 Ryslinge, s. 35
 Rømø, s. 448

Sahl sogn, s. 288
 Seem, s. 302, 528
 Sejstrup, s. 98, 313
 Sevel, s. 302
 Sig, s. 56, 164, 167, 170, 392
 Silkeborg, s. 484
 Skads, s. 57, 290, 508 (se også
     Skast)
 – herred, s. 186, 248, 287
 Skagen, s. 177
 Skanderup, s. 45
 Skast, s. 52, 88, 520 (se også
     Skads)
 – herred, s. 315 ff, 342, 364
 Skive, s. 19 f
 Skodborg, s. 465
 Skonager, s. 488
 Skovbølling, s. 522, 525
 Skt. Nikolaj sogn Varde, s. 296
 Skyhede, s. 380, 383
 Slagelse, s. 452
 Snedsted, s. 181
 Snorom, s. 373
 Sovrøgel, s. 184
 Staby, s. 72
 Stammose, s. 373
 Starup, s. 291, 301, 494, 524,
     526
 – sogn, s. 489
 Stausø, s. 140
 Strandby, s. 458
 Strellev, s. 297

Stødbækken, s. 521
 Suderkrog, s. 308
 Svendsminde, s. 468
 Sønder Bork, s. 297, 301
 Sønderbøl, s. 66 f
 Sønderho, s. 189, 191, 249
 Sønder Omme, s. 20
 Sønder Vejrup, s. 520

Tange sø, s. 157
 Tarm, s. 297
 Terpling, s. 520, 526
 Thastrup, s. 56
 Thisted, s. 125, 129, 132, 477
 Thorstrup, s. 171
 Thy, s. 181, 516
 Tinglev, s. 469
 Tistrup, s. 57
 Tjekkoslavakiet, s. 160
 Tjæreborg, s. 289, 335
 – sogn, s. 316
 Tobøl, s. 300
 Torrup, s. 196
 Torsminde, s. 182
 Tranberg, s. 52
 Trasmose, s. 494
 Troidhede, s. 10, 164
 Tude, s. 330
 Tved, s. 294
 Tvile, s. 515, 524
 Tvilho, s. 514
 Tykby, s. 186, 189
 Tønder, s. 247
 Tørring, s. 371

Uglvig, s. 88
 Uldum, s. 21
 Ulfborg, s. 289
 Ulvemose, s. 494

Registre

- Valby, s. 130
Vandel, s. 7, 10 f
Vamdrup, s. 320
Varde, s. 53, 57, 61, 88 ff, 101 ff., 125 ff., 155, 202, 233 ff, 249, 281 ff, 296, 373, 376 f, 488 f, 494, 497, 501, 505, 517, 519, 521 f
– mark, s. 61
– å, s. 57 f, 155 ff
Varming, s. 290
Veerst, s. 49
Vejen, s. 11, 39, 41, 50, 197, 311, 464 f, 543
Vejers, s. 186 f, 189
Vejde, s. 7 ff, 12 f, 19 ff, 24, 114, 289, 291, 294
Vejrup, s. 291, 301, 308
Vemb, s. 377
Vestbirk Højskole, s. 36
Vedsted, s. 472, 484
Vester-Gjesten, s. 31
Vester Horne Herred, s. 55, 57, 107 f, 178, 186, 198 f, 206
– Nebel, s. 53.
– Nykirke, s. 301
– Vedsted, s. 290, 472
Vestindien, s. 526
Viborg, s. 143, 238, 242, 282, 469, 543
Videbæk, s. 20
Vilslev, s. 522
Vinding, s. 297
Visby, s. 177
Visselbjerg, s. 194 f
Vittrup, s. 291
Vium, s. 297
Vonsild, s. 520
Vorbasse, s. 3, 7, 10 f, 12, 16, 18, 20, 22, 26, 36, 543
Vørslev, s. 4
Ærøskøbing, s. 457
Ølgod, s. 76, 297
Øllufgård, s. 196
Øse, s. 164, 291, 488
– sogn, s. 489, 494, 516, 519
Øster Horne Herred, s. 108, 186, 202, 296
– Oksby, s. 108, 186
– Vedsted, s. 89, 294
– Vrøgum, s. 60
Ål, s. 66 ff, 190, 296
Ålborg, s. 238, 452
Ål sogn, s. 55 ff., 186, 192, 198, 448
Årgab, s. 292
Århus, s. 107, 282, 313, 434, 438, 488
Årre, s. 291, 301
Åstrup, s. 13, 19, 513 ff

Emneregister

andelsbevægelse, s. 55, 66, 68,
125 ff

arbejderforening, s. 142

arbejderhøjskole, s. 387 ff

arbejdsløshedsprojekter,
s. 155 ff

begravelseskirk s. 177 ff

Besættelsestiden s. 85, 527 ff

bjærgning, s. 179 ff

brandkasse, s. 55 ff

brugsforeninger, s. 125 ff

børneforsorg, s. 451 ff

»Børnenes Vel«, s. 451 ff

»Dansk Ungdom«, s. 76

»Danske Hedeselskab Det«,
s. 470 f

dødemandsbjerge, s. 177 ff

dårekiste, s. 312 f

erindringer, s. 31 ff, 387 ff, 488,
516 ff

fattigkommission, s. 451 f

folkeskole, s. 378 ff, 525

Folketingets jernbaneudvalg,
s. 17, 21

forlis, s. 177 ff

forsikringspræmie, s. 59 ff

forsorg, s. 358 ff, 451 ff

»Frimurergård« i Varde,
s. 101 ff

»Frimurerhaven«, s. 117 ff
fæste, s. 315 ff, 366

gilder, s. 79, 518 f

gravkors, s. 91 ff

handel, s. 245 f, 446 ff

haver, s. 433 ff

»Havretoften«, s. 102 ff

Hedeselskabet, s. 470 f

historie, s. 275, 513 ff

Holstedbanen, s. 4 f

Holsted-Bindeballe-banen,
s. 13 ff

Holsted jernbaneudvalg, s. 6 f

hospital, s. 287 ff

hoveri, s. 56, 292 ff, 315 ff

husholdning, s. 246, 516 f

højbjærgning, s. 39

højskoler s. 35 f, 71 f, 75, 387 ff

højtid s. 520, 526

håndværkerforening s. 148 f

industrier s. 40 f, 246 ff, 524

jernbanedrift s. 3 ff, 469 ff

»Jessenske Relationer, De«
s. 233 ff

jordbund s. 469 f

Karlsgaardeværket s. 155 ff

kanaler s. 169 ff

kilder, skriftlige s. 73, 130 f, 151

kirkegårde, s. 91 ff, 177 ff

klassicisme, s. 281 ff

Klåbygård-Hviding-banen,
s. 469 ff

kostvaner, s. 32 ff

kræmmere, s. 42

Registre

- Landstingets jernbaneudvalg,
s. 24 ff
levnedbeskrivelser, s. 371 ff,
488
lokomotiver, s. 478 ff
landsbylærer, s. 371 ff
lærere ved Esbjerg Realskole,
s. 591 f
lønudvikling, s. 359 f
lånekasse, s. 61 f
- marxisme, s. 357 f
medgift, s. 197
mergel, s. 469 ff, 521, 524
- oplæsning, s. 77
overtro, s. 187
- plejehjem, s. 451 f
postbud, s. 42
præster, s. 246 ff
- realskoler, s. 497 ff
retspraksis, s. 88 f, 195 f
Ribe Jernstøberi, s. 94 f
Riber Ret, s. 88, 90
Ribe Sydherreds Mergelselskab,
s. 472 ff
rokoko, s. 246 ff
romantik, s. 436 ff
- skat, s. 349
skolebygninger, s. 101, 109,
111 f, 121
Socialdemokratiet, s. 387
- social lagdeling, s. 315 ff, 349 f,
390
sognearkiv, s. 513
strafpraksis over for kvinder, s.
88 ff
- teglfremstilling, s. 464 ff, 521
tiende, s. 291 ff
Troldhede-Kolding-Vejen-
jernbanen, s. 12
- uddeler, s. 136
udskiftning, s. 297 f
ungdomsforeninger, s. 71 ff
- Vandel-Grindsted-banen, s. 7 f
Varde galge, s. 88 f
Vestjyllands Mergelforsyning,
s. 472 ff
vider, s. 52 ff

FRA RIBE AMT

Bind XXII

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT
1981-83

Indhold

bd. XXII

<i>Andersen, Vald.</i> : Af Ribe hospitals historie	287-314
<i>Bruhn, Verner</i> : Den første realskole i Esbjerg	497-512
<i>Bruun-Petersen, Jens</i> : Klåbygård-Hviding mergelbane ..	469-487
<i>Engelbrechtsen, Peder</i> : Et teglværks historie	464-468
<i>Fritz, S.</i> : Varde torvebrønd, fornyet 1805	281-286
<i>Hald, Carsten Teilman</i> : Nordby Præstegård. Et vestjysk interiør fra rokokotiden	246-280
– <i>Henriette Eilschou</i> og de romantiske haver i Ribe ..	433-445
<i>Hansen, Ole Steen</i> : Da krigen kom til Obbekær	527-539
<i>Hansen, Søren Manøe</i> : Dødemandsbjerge	177-194
<i>Jensen, Maren Birgitter</i> og <i>Valdemar Dalgård</i> : Villum Balleby Jensen	371-386
<i>Jensen, S. Ravn</i> : Glimt fra Ovtrup ungdomsforenings historie	71-87
<i>Just, Flemming</i> : Den første brugs i Varde	125-154
<i>Kristensen, H. K.</i> : Problemer med landsbyvidens overholdelse i det 17. århundrede	52-54
– Varde galge – og kvindelige tyves straf	88-90
– En scene i Visselbjerg borgestue 1648	195-197
– En sikret medgift	197-198
– »Den danske Flag« i Amsterdam	198-199
– De Jessenske Relationer 1746	233-245
<i>Bue Kaae</i> : Lov og ret i Skast herred i det 17. århundrede	315-340
<i>Larsen, Evald</i> : Omkring Frimurergård og Frimurerhave i Varde	101-124
<i>Madsen, Frands</i> : Trange tider	488-496
<i>Pedersen, Olga</i> : Fra et sognearkivs første år	513-526
<i>Petersen, E. Ladewig</i> : Ribe-regionen 1560-1660	341-370
<i>Rasmussen, Lars</i> : Holsted-Vorbasse-Bindeballe jernbane	3-30

<i>Riber, Torsten: Selskabet »Børnenes Vel» i Esbjerg</i>	451-463
<i>Skov, Friis Legardt: Erindringsglimt fra en barndom omkring 1900</i>	31-51
<i>Sonne, Hjalmar: Karlsgårdeværkets udvidelse 1941-45 – et energi- og arbejdsløshedsprojekt</i>	155-176
<i>Stegmann, Meta: Mit ophold på Esbjerg Arbejderhøjskole sommeren 1919</i>	387-399
<i>Sørensen, Frode: En gammel brandkasse og dens samtid</i> .	55-70
<i>Thrane, Harald: Købmand P. J. Kjær i Kjelst 1776-1853</i>	446-450
<i>Tønsberg, Jeppe: Gravkors af støbejern</i>	91-100
Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver	219-231
–	419-432
–	561-579
Bibliografi over H. K. Kristensens arbejder 1975-82	400-401
Foreningsmeddelelser	214-218
–	412-418
–	556-560
H. K. Kristensen-prisen	200-201
–	540-542
Litteratur om Ribe amt	205-213
–	402-411
–	545-555
Nekrologer: H. K. Kristensen	202-204
– Valdemar Andersen	543-544
Register til bind XXII	580-600

Historisk Samfund for Ribe Amt

Ekspedition og kasse

Skolebakken 171, Postbox 2086, 6705 Esbjerg Ø.

Gironummer: 6 04 31 94

Forretningsfører: studielektor Jens Chr. Nielsen, Andrup

Bestyrelse

Formand: seminarielektor *Verner Bruhn*, Tulipanvej 24, 6705 Esbjerg Ø.

Redaktør: mag.art. *Kirsten Agerbæk*, Sortebrødregade 9, 6760 Ribe.

Borgmester *A. Chr. Andersen*, Grindsted.

Pastor *A. Frandsen*, Askov.

Købmand *Johs. G. Hansen*, Brørup.

Museumsinspektør *S. Manø Hansen*, Ølgod.

Lærer *E. Busk Jensen*, Ounbøl, Sig.

Suppleanter:

Skoleinspektør *Sv. E. Tygesen*, Vorbasse.

Skoleinspektør *J. Hedegaard Rasmussen*, Darum.

Redaktion

Kirsten Agerbæk. Redaktørens telefonnr. (05) 42 37 92.

Jens Kusk, Tjæreborg.

S. Manø Hansen, Ølgod.

Ved eftertryk af Historisk Samfunds publikationer bedes kildeangivelse anført.

Indhold

<i>Carsten Teilmann Hald: Henriette Eilschou og de romantiske haver i Ribe</i>	433
<i>Harald Thrane: Købmand P. J. Kjær i Kjelst</i>	446
<i>Torsten Riber: Selskabet »Børnenes Vel« i Esbjerg</i> ...	451
<i>Peder Engelbrechtsen: Et teglværks historie</i>	464
<i>Jens Bruun-Petersen: Klåbygård – Hviding mergelbane</i>	469
<i>Frands Madsen: Trange tider</i>	488
<i>Verner Bruhn: Den første realskole i Esbjerg</i>	497
<i>Olga Pedersen: Fra et sognearkivs første år</i>	513
<i>Ole Steen Hansen: Da krigen kom til Obbekær</i>	527
H. K. Kristensen-prisen	540
Mindeord for overlærer Valdemar Andersen	543
Et udvalg af historisk litteratur om Ribe Amt	545
Regnskab for året 1982	556
Nye medlemmer	558
Foreningens virksomhed	559
Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ribe Amt (RAL)	561
Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver	562
Register til bind XXII, 1981-1983	580